

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

PROJEKAT ZA ODGOVORNU VLAST

UPOREDNA PRAVNA ANALIZA O ULOZI FINANSIJSKOG FORENZIČARA U KRIVIČNOM POSTUPKU

APRIL - AVGUST 2020. GODINE

USAID-ov Projekat za odgovornu vlast

Cecchi and Company Consulting, Inc.
Makenzijeva 24/3. sprat, 11000 Beograd
Tel: 011/41 45 880
Email: GAI-Belgrade@cecchiconsulting.com

Izrada ovog dokumenta omogućena je uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj dokumenta je isključivo odgovornost autora i ne predstavlja nužno stavove USAID-a ili Vlade SAD.

PROJEKAT ZA ODGOVORNU VLAST

UPOREDNA PRAVNA ANALIZA O ULOZI FINANSIJSKOG FORENZIČARA U KRIVIČNOM POSTUPKU

APRIL – AVGUST 2020

G. ROB McCUSKER

Datum izrade: avgust 2020. godine

USAID-ov Projekat za odgovornu vlast
Checchi and Company Consulting, Inc.
Makenzijeva 24/3. sprat, 11000 Beograd
Tel: 011/41 45 880
Email: GAI-Belgrade@chechiconsulting.com

Izrada ovog dokumenta omogućena je uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj dokumenta je isključivo odgovornost autora i ne predstavlja nužno stavove USAID-a ili Vlade SAD.

SADRŽAJ:

LISta skraćenica	4
OPIS PROJEKTA.....	5
ZADATAK I CILJEVI	5
SAŽETAK	5
METODOLOGIJA.....	7
1. Osnovne informacije	7
2. Delokrug veština iz nadležnosti finansijskih forenzičara kao veštaka u oblasti organizovanog kriminala i korupcije	9
3. Pojam, uloga i obim veštačenja u kontinentalnim (inkvizitorskim) i anglosaksonskim (adverzijalnim) pravnim sistemima	15
3.1. Evropska komisija za efikasnost pravosuđa - Smernice o ulozi sudskih veštaka u sudskim postupcima država članica Saveta Evrope	23
3.2. Vodič za dobru praksu sudskog veštačenja u građanskim postupcima u EU.....	24
3.3. Komisija za pravna pitanja Engleske i Velsa - Izveštaj o „Veštačenju u krivičnom postupku u Engleskoj i Velsu“.....	25
3.4. Izveštaj Komisije za reformu zakona u Irskoj o konsolidaciji i aspektima reforme Zakona o dokazima.....	26
4. Kratak uporedni pregled relevantnih odredaba zakonika o krivičnom postupku zemalja članica EU28	
5. Analiza pravnog sistema u Srbiji u vezi sa ulogom veštaka, sa posebnim osvrtom na položaj i ulogu finansijskog forenzičara	31
6. Načelo jednakosti oružja	39
7. Moguće izmene pravnog okvira u Republici Srbiji	44
PRILOZI	49
Prilog I: Obrazac izveštaja veštaka	49
Prilog II – Uporedni pregled zakonika o krivičnom postupku u Srbiji, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, na Kosovu, u Crnoj Gori, Sloveniji, Bugarskoj i Severnoj Makedoniji	51

LISTA SKRAĆENICA

ZONDO	Zakon o organizaciji nadležnosti državnih organa I državnih institucija za suzbijanje organizovanog kriminala, terorizma i korupcije
ZKP	Zakon o krivičnom postupku
SAD	Sjedinjene Američke Države
EU	Evropska unija
EKLJP	Evropska konvencija o ljudskim pravima
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
CEPEJ	Evropska komisija za efikasnost pravosuđa
EEEE	Evropski institute za veštačenje
FATF	Međudržavno telo za kontrolu i sprečavanje pranja novca
AML/CTF	Sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma
GAI	Projekat za odgovornu vlast
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj

OPIS PROJEKTA

USAID-ov Projekat za odgovornu vlast (GAI) saraduje sa ključnim partnerima u Srbiji na nacionalnom i lokalnom nivou vlasti, a u cilju jačanja kapaciteta institucija za unapređenje odgovornosti i borbu protiv korupcije.

Projekat je podeljen na tri komponente:

- **Podrška lokalnim samoupravama** - GAI pruža podršku jedinicama lokalne samouprave u oblasti povećanja učešća javnosti u donošenju odluka i nadzoru nad radom jedinica lokalne samouprave (JLS), a u cilju unapređenja transparentnosti i odgovornosti u njihovom radu. GAI pruža tehničku pomoć lokalnim samoupravama koje su zainteresovane da povećaju učešće javnosti u planiranju i potrošnji budžeta, poboljšanju pružanja javnih usluga, institucionalizaciji programa za zaštitu uzbunjivača i povećanju transparentnosti boljom strateškom komunikacijom.
- **Podrška nezavisnim nadzornim organima** - Jačanje praćenja učinka i odgovornosti organa javne uprave pružanjem tehničke pomoći nezavisnim nadzornim organima, kao što su Državna revizorska institucija, Agencija za borbu protiv korupcije i Poverenik za zaštitu informacija od javnog značaja. GAI pruža tehničku pomoć ovim organima kako bi se povećao njihov fokus na prevenciju zasnovanu na utvrđenim rizicima i otkrivanju korupcije, poboljšao nadzor uvođenjem adekvatnih politika i poboljšanjem procedura, izgradnjom organizacionih kapaciteta za sprovođenje reformskih politika, i unapređenjem saradnje nezavisnih nadzornih organa i organa koji procesuiraju i odlučuju u koruptivnim slučajevima.
- **Podrška posebnim odeljenjima za sprečavanje korupcije** - GAI saraduje sa posebnim odeljenjima sudova i javnih tužilaštava za sprečavanje korupcije kako bi se unapredilo rešavanje predmeta sa elementima korupcije i uspostavio elektronski registar koruptivnih predmeta. Registar će omogućiti pristup pravovremenim informacijama o statusu koruptivnih predmeta, identifikovati problematična mesta u procesuiranju i suđenju za koruptivna krivična dela, i omogućiti identifikaciju strategija kojima će se povećati efikasnost posebnih odeljenja u sudovima i javnim tužilaštvima.

ZADATAK I CILJEVI

USAID-ov Projekt za odgovornu vlast (GAI) angažovao je konsultanta Roba Mekkaskera da sprovede uporednu analizu pravnih sistema, sa posebnim osvrtom na region Balkana, u kojima državne institucije (policija, javno tužilaštvo) zapošljavaju ili povremeno angažuju finansijske forenzičare. U analizi je fokus stavljen samo na pravni status finansijskog forenzičara u krivičnom adverzijalnom (stranačkom) postupku. Analizirani su takođe i zakoni i praksa u Republici Srbiji, u delu koji se odnosi na položaj stručnih lica u krivičnom postupku (sudski veštak, stručni savetnik, finansijski forenzičar), sa preporukama za moguće unapređenje pravnog okvira.

SAŽETAK

Ova studija je u osnovi analiza angažovanja finansijskog forenzičara u krivičnom postupku u pravnim sistemima na području Balkana sa posebnim osvrtom na zakonodavna rešenja u Republici Srbiji. Analizirani su i pravni sistemi u drugim zemljama sa kontinentalnom i anglosaksonskom pravnom tradicijom. Tokom pripreme inicijalnog izveštaja, pokazalo se da je **zakonosko regulisanje** uloge finansijskog forenzičara u Republici Srbiji predstavlja jedinstven pristup, s obzirom na to da su se druge zemlje odlučile da svojim zakonodavnim okvirom regulišu ovu materiju kroz postupanje stručnih lica

(sudskih veštaka, stručnih savetnika itd). U skladu s tim, veliki deo analize neminovno se bavi postupanjem i ulogom stručnih lica u krivičnom postupku, odnosno sudskih veštaka, a tamo gde je bilo dostupnog materijala, i finansijskih forenzičara.

Finansijski forenzičari uneli su dodatni kvalitet u istraživanje finansijskih krivičnih dela i mogu biti korisni u svim fazama krivičnog postupka, od prikupljanja i analize dokaza koji vode do podizanja optužnice i iznošenja dokaza pred sudom. Takođe je jasno, posebno u predmetima koji se tiču organizovanog kriminala i/ili korupcije, da finansijski forenzičari čine sastavni deo udarne grupe za borbu protiv kriminala. Njihove veštine i iskustvo se nadovezuju na niz srodnih forenzičkih disciplina (poput inspektora koji istražuju finansijski kriminal i analitičara) potrebnih za uspešno vođenje postupka za koruptivna krivična dela i pospešuju njihovu efikasnost.

Kada je pak reč o ulozi sudskih veštaka, zemlje kontinentalne i anglosaksonske pravne tradicije imaju različit pristup. Anglosaksonska pravna tradicija omogućava i tužilaštvu i odbrani da angažuju „svoja“ stručna lica (veštake), dok u okviru kontinentalne pravne tradicije samo sud može da naloži veštačenje od strane sudskog veštaka. Prednosti i nedostaci svakog od ova dva pristupa su poznati. Na primer, u anglosaksonskom sistemu se tvrdi da su veštaci pristrasni prema stranci koja ih angažuje, ali da sposobnost jedne strane da unakrsno ispita veštaka druge strane ublažava tu pristrasnost. Na primer, u kontinentalnoj pravnoj tradiciji, tvrdi se da će veštaci postavljeni od strane suda delovati u interesu pravde, a ne u interesu jedne strane, ali ostaje mogućnost da je takav veštak nestručan ili nekvalifikovan za oblast o kojoj veštači u konkretnom postupku. Zagovornici, međutim, tvrde da se bilo kakvi nedostaci mogu ublažiti sposobnošću druge strane u predmetu da osporava nalaze veštaka na sudu.

U pogledu nalaza i mišljenja koje iznose veštaci, postoje iste prednosti i nedostaci u različitim pravnim tradicijama. U sistemu kontinentalnog prava, istragu vodi istražni sudija, koji pregleda sve dokaze i postavlja sudske veštake u konkretnom predmetu, pa stoga neutralnost te istrage u potpunosti počiva na nepristrasnosti sudije. Međutim, strane u postupku mogu postavljati pitanja sudskom veštaku i pružiti mu mogućnost da preispita svoje mišljenje u skladu sa tim. U anglosaksonskom pravnom sistemu sudija u postupku igra neutralniju ulogu, s tim da odbrana može pozvati sopstvena stručna lica i unakrsno ispitivati svedoke koje je pozvalo tužilaštvo. S obzirom na to da veštake odnosno stručna lica mogu da angažuju obe strane, oni verovatno neće imati usaglašene stavove o ključnim činjenicama u predmetu jer bi time došlo do podrivanja tvrdnji njihovog klijenta.

Dokumentacija o kojoj se raspravlja u analizi, o prirodi i ulozi sudskih veštaka u zemljama koje slede tradiciju kontinentalnog prava, prikazuje strog obrazac najbolje prakse i protokol u pogledu, između ostalog, kvalifikacija, veština i iskustva veštaka potrebnih za efikasno obavljanje njihove uloge i, što je od presudne važnosti, potrebnih za jasno i sažeto izveštavanje o nalazima. Dve komisije za pravna pitanja u u zemaljama čiji pravni sistemi su deo ove analize, detaljno su istražile položaj veštaka, uključujući pitanja koja se odnose na testove pouzdanosti i prihvatljivosti veštačenja.

U evropskim pravosudnim sistemima način na koji se angažuju veštaci znatno se razlikuje, kao i njihova prava i obaveze. Ne postoji univerzalni sistem proceduralnih pravila kao ni sistematska provera veština, iskustva ili sposobnosti veštaka. Potreba da se stvori određeni stepen jednoobraznosti unutar EU radi rešavanja složenih predmeta finansijskog kriminala dovela je do predlaganja niza ključnih koraka u tom pogledu. Neke od najvažnijih koraka su uspostavljanje i održavanje javnih registara veštaka, statut veštaka koji bi sadržao obaveze veštaka prema sudu i osnovna načela u pogledu nezavisnosti i nepristrasnosti. Takođe, potrebno je jačati ulogu sudija u cilju efikasnijeg praćenja radda sudskih veštaka i uspostavljanje standardnog formata i postupka za dostavljanje nalaza i mišljenja veštaka.

Angažovanje i oslanjanje na veštake u krivičnim postupcima u Srbiji reguliše Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) iz 2011. godine (sa izmenama i dopunama). Iako su odredbe ovog zakonika jasne i sažete, neka pitanja u vezi sa angažovanjem veštaka u postupku su nerešena. Ovo se pre svega odnosi na nedefinisani rok za imenovanje veštaka, nepostojanje kvalifikacionog ispita, nepostojanje obaveze veštaka da prate razvoj oblasti za koju su stručni i tendenciju veštaka da nude ili da se od njih traži da nude sudu

mišljenje o pravnim, a ne čisto činjeničnim pitanjima. Postoje takođe i brojne druge poteškoće, uključujući nepostojanje ograničenja broja veštaka koje sudovi mogu angažovati (što može dovesti do čestog angažovanja prevelikog broja veštaka u postupku) i nepostojanje veze u pogledu vrste veštaka koji su potrebni sudovima i onih koji su upisani u registar Ministarstva pravde.

Međutim, u skladu sa Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (ZONDO), Republika Srbija je učinila pozitivan korak ka formalnom zakonskom prepoznavanju i prihvatanju potrebe za uključivanjem finansijskih forenzičara u rešavanje predmeta u vezi sa ovim krivičnim delima. Što se tiče postupanja i uloge veštaka u Srbiji, mnogo bi se moglo postići izmenom pojedinih odredbi ZKP koje se odnose na angažovanje veštaka u krivičnom postupku. Takođe, trebalo bi obezbediti sistematičniju obuku sudija u vezi sa upravljanjem glavnim pretresom i praćenjem rada veštaka od strane sudova. Iako Srbija ima solidan pravni okvir po ovim pitanjima, jasno je da su potrebne neke promene kako bi se postigao puni efekat. Neophodne promene bi se mogle relativno lako uvesti bez povrede procesnih pravila. To uključuje uvođenje redovnije provere znanja i kvalifikacija veštaka kao i periodičnih ispita za veštake, propisivanje perioda za koji se veštaku može izdati licenca. Na primer, mogla bi se formirati udruženja veštaka kakva postoje u drugim zemljama, kao što su Akademija veštaka sa sedištem u Velikoj Britaniji i Udruženje forenzičkih veštaka u SAD. Takođe, četiri člana ZKP (čl. 113, 114, 115 i 124) mogli bi se izmeniti tako da se prošire uslovi za angažovanje veštaka, suzi definicija veštaka, ukloni ili ublaži pitanje sankcija prema sudskim veštacima i objasni i/ili ograniči ponavljanje veštačenja u postupku.

METODOLOGIJA

I. OSNOVNE INFORMACIJE

a) Obim analize

Studija se bavi samo **procesnim** pitanjima i sadrži tri ključna dela:

1. Analizu pravnog sistema u Srbiji u pogledu statusa i uloge finansijskog forenzičara u krivičnom postupku;
2. Usporednu analizu pravnih sistema u pogledu statusa i uloge finansijskog forenzičara u krivičnom postupku;
3. Preporuke vezane za moguće unapređenje pravnog okvira u Srbiji, pre svega ZKP, ali i, ako je to potrebno, Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.

Analiza počiva na novom zakonskom rešenju u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije u Srbiji, koje je predviđeno odredbom člana 19 ZONDO. Ova odredba uspostavlja službu finansijske forenzike i angažovanje finansijskih forenzičara kao vrstu veštaka odnosno stručnih lica u okviru javnog tužilaštva. Tokom rada na analizi uočeno je da mnoge zemlje koriste usluge finansijskih forenzičara (prevashodno u okviru policije, poput Nacionalne kriminalističke agencije u Velikoj Britaniji ili Policijske službe u državi Viktoriji u Australiji). Oni su ili deo udarne grupe, angažovani ad hoc ili zaposleni za stalno u svojstvu člana posebnog tima tužilaštva, kao što je to slučaj u britanskoj Kancelariji za suzbijanje ozbiljnih prevara), ali samo mali broj zemalja zakonom konkretno imenuje i definiše obim tog angažovanja kao što je slučaj u Srbiji. **To je uglavnom zbog toga što analizirani pravni sistemi polaze od toga da finansijski forenzičari imaju isti status kao i sva druga stručna lica. Praksa je da se kroz zakonske odredbe određuju kriterijumi prihvatljivosti za sva stručna lica a ne samo za pojedine njihove kategorije.** Shodno tome, u ovoj studiji analizira se i pravna priroda angažovanja sudskih veštaka u određenom broju zemalja sa posebnim osvrtom na finansijske forenzičare tamo gde je zakonski definisan njihov položaj i/ili uloga u krivično-pravnom sistemu.

Stoga, u kontekstu ove analize termin „veštak“ se odnosi na bilo koju vrstu stručnog lica, uključujući i finansijskog forenzičara.

Sposobnost pravosudnog sistema da odgovori na izazove koje postavljaju organizovani kriminal i korupcija vidi u tome:

- i) kako je zakonom regulisano da veštak predočava nalaze,
- ii) kako se utvrđuje stručnost predloženih veštaka i
- iii) kako se izveštava o nalazima i mišljenju veštaka i kako se koriste u postupku.

b) Metodološki pristup

Opšti cilj studije je da se analizira uloga i ograničenja u pogledu angažovanja finansijskih forenzičara u finansijskim istragama u Srbiji i se dâ uporedni pregled zemalja sa sličnim i različitim pravnim tradicijama. Analiza bi trebalo da odgovori na sledeća pitanja:

1. Kakav je pravni status finansijskih forenzičara u uporednim pravnim sistemima u kojima se oni angažuju na sličan način kao što je to slučaj u Srbiji?
2. Koja je svrha i način angažovanja finansijskih forenzičara od strane odgovarajućih učesnika u krivičnim postupcima u zemljama kontinentalne i anglosaksonske pravne tradicije koje su obuhvaćene analizom?
3. Kakva je priroda zadataka koje finansijski forenzičari obavljaju?
4. Kako se njihove usluge koriste u sklopu finansijske istrage?
5. Kakav je status njihovih nalaza i mišljenja i njihova dokazna vrednost, uključujući i to da li su pravno obavezujući za sud?
6. Koje su razlike, ako postoje, između nalaza finansijskih forenzičara i drugih veštaka?
7. Da li ima prostora za izmene pravnog okvira koje bi mogle da poboljšaju status finansijskih forenzičara bez kršenja procesnih načela kao što je, na primer, načelo jednakosti oružja.

Usvojeni metodološki pristup u pripremi analize podrazumevao je detaljno kvalitativno istraživanje i sistematsku pretragu literature svih relevantnih izvornih materijala akademskih i državnih institucija, međunarodnih stručnih tela i važećeg zakonodavstva država zapadnog Balkana, Ujedinjenog Kraljevstva, Irske, Francuske, Nemačke, Australije i Sjedinjenih Američkih Država. Nakon toga analizirani su kvalitet, relevantnost i primenljivost prikupljenih materijala u odnosu na zadati cilj analize.

2. DELOKRUG VEŠTINA IZ NADLEŽNOSTI FINANSIJSKIH FORENZIČARA KAO VEŠTAKA U OBLASTI ORGANIZOVANOG KRIMINALA I KORUPCIJE

Definicija finansijskog forenzičara

Postoji mnogo različitih definicija pojma „finansijski forenzičar“, ali najčešće se navodi definicija Udruženja sertifikovanih istražitelja prevara koja predviđa da je reč o „... upotrebi računovodstvenih veština u potencijalnim ili stvarnim građanskim ili krivičnim predmetima, uključujući opšteprihvaćene standarde računovodstva i revizije, za utvrđivanje izgubljene dobiti, prihoda, vrednosti imovine ili procenu štete, kao i procenu efikasnosti unutrašnje kontrole i revizije, otkrivanje prevara ili obavljanje drugih aktivnosti koje zahtevaju uključivanje računovodstvene ekspertize u pravni sistem”¹. Svi veštaci uopšte, a finansijski forenzičari naročito, moraju da imaju odgovarajuće stručne kvalifikacije, moraju da prođu profesionalnu obuku i da imaju praktično iskustvo. Tako na primer, dobar finansijski forenzičar je onaj koji je pohađao naprednu i stalnu obuku u odgovarajućim disciplinama, koji ima raznoliko iskustvo u oblasti računovodstva i revizije, razvijene veštine pismene i usmene komunikacije, praktično poslovno iskustvo, raznoliko iskustvo u oblasti forenzičke revizije i koji može da radi u timskom okruženju. Finansijska forenzika je interdisciplinarna oblast. Finansijski forenzičar treba da, pored poznavanja računovodstva i relevantnih propisa, bude upoznat i sa drugim propisima, zakonima i procedurama zemlje u kojoj obavlja posao.

Finansijski forenzičari treba da prošire svoje veštine kojima vrše finansijsku analizu sticanjem dodatnih veština koje su neophodne za sprovođenje istrage. Od presudnog je značaja da se u profesiji finansijske forenzike insistira na kvalitetu u vidu poštenja i objektivnosti. Shodno tome, u pogledu pružanja stručnih nalaza, u mnogim zemljama očekuje se da veštaci poštuju profesionalne standarde prilikom obavljanja svog posla što se odnosi na korektno postupanje bez pristrasnosti i predstavljanje nalaza koji su relevantni, pouzdani i ekonomični. Tamo gde postoje strukovne organizacije veštaka, one imaju ustanovljene kodekse ponašanja koje njihovi članovi moraju da poštuju. Na primer, takav kodeks primenjuje britanska Akademija veštaka², EuroEkspert³ (Organizacija evropskih udruženja veštaka, čiji se kodeks zasniva na kodeksu Akademije veštaka u Velikoj Britaniji) i američko Nacionalno udruženje forenzičkih ekonomista⁴.

Odabir finansijskog forenzičara

Proces odabira finansijskog forenzičara započinje utvrđivanjem da li je on ekspert za tu oblast. Kada se govori o finansijskim forenzičarima, obično se podrazumeva da poznaju sve finansijske neregularnosti. Međutim to bi bilo slično kao kada bi se reklo da svaki hirurrg podjednako dobro može da obavlja operacije na mozgu i srcu. Dakle, finansijski forenzičari mogu imati opšta znanja, ali da istovremeno sa sigurnošću mogu da otkriju samo jedan vid malverzacije sa finansijskim izveštajima, utaju poreza, pranje novca i slično. Zbog svoje složenosti, predmeti organizovanog kriminala i korupcije zahtevaju da se mnogo više pažnje pokloni ne samo proveru kvalifikacija i iskustva u oblasti finansijske forenzike, već i posebnih parametara za tu proveru. Pored toga, trenutak angažovanja finansijskog forenzičara može biti presudan za uspešnost predmeta. Ako je angažovan ranije tokom faze istrage, on može savetovati tužioce kako da na najbolji način postupaju u predmetima, i obrnuto, ukoliko se kasnije angažuju (neretko radi uštede troškova) efekat može biti kontraproduktivan.

¹Čudan, A and Cvetković, D (2019), ‘The Importance of Forensic Accounting in Forensic Economic and Financial Examination’, Journal of Security and Criminal Sciences, Faculty of Security Studies University of Banja Luka and University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia

² <https://academyofexperts.org/practising-as-expert/expert-witness/codes-of-practice/>

³ <https://euroexpert.org/standards/code-of-practice>

⁴Statement of Ethical Principles and Principles of Professional Practice, National Association of Forensic Economics (NAFE) https://nafe.net/resources/Documents/NAFE_SEPPPP_Effective_January_4_2020.pdf

U slučaju pravnih sistema koji prate anglosaksonsku pravnu tradiciju, ako tužilaštvo angažuje finansijskog forenzičara ili veštaka, oni bi trebalo da dobiju jasna uputstva od tužilaštva o pitanjima kojima treba da se bave, a ako ga angažuje odbrana, od advokata koji brani okrivljenog. U slučaju pravnih sistema koji prate kontinentalnu pravnu tradiciju, takva uputstva daje istražni sudija.

Uslovi angažovanja finansijskog forenzičara treba da definišu prirodu i obim usluga koje se pružaju i vremenski okvir u kojem bi trebalo da bude završena analiza.. Finansijski forenzičar treba da prihvati zadatak samo ako ima znanje, iskustvo, kvalifikacije, stručnu obuku i resurse neophodne da posao obavi u zadatom roku.

Uloga finansijskog forenzičara

Primarna uloga finansijskog forenzičara u krivično-pravnom sistemu je da analizira, sumira i predstavi međusobno povezane finansijske podatke da bi se otkrili obrasci aktivnosti, kao i da na osnovu svojih nalaza utvrdi prirodu i obrasce vršenja krivičnog dela iz oblasti finansijskog kriminala. Finansijska forenzika se pre svega odnosi na sveobuhvatnu istragu protivzakonitih aktivnosti, primenom računovodstvenih, revizijskih i istražnih tehnika.

U širem smislu, finansijska forenzika se pojavljuje u dva oblika, i to kao: (a) **istraga finansijskog kriminala** i (b) **forenzička revizija finansijskih izveštaja**.

a) Istraga finansijskog kriminala – je posebna disciplina u okviru finansijske forenzike koja istražuje šeme prevara sa finansijskim izveštajima i finansijskim transakcijama koje zahtevaju i proaktivan i reaktivan pristup; istragu obično preduzima tim formiran u tu svrhu u okviru organa postupka. Istraga finansijskog kriminala se pojavila kao neprocenjivo sredstvo u borbi protiv teškog i organizovanog kriminala i korupcije s obzirom da može da podrži sve faze krivične istrage, od prikupljanja obaveštajnih podataka i dokaza, do utemeljenja optužbe u fazi podizanja optužnice i oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela nakon izricanja osuđujuće presude. Ovu vrstu finansijske forenzike obavljaju inspektori, koji obično rade u kancelariji državnih nadzornih tela ili istražnim agencijama, revizorskim institucijama i službi kriminalističke policije. Oni su deo tima stručnjaka sa različitim znanjima, veštinama i iskustvom koje koriste za otkrivanje i dokumentovanje kriminalnih aktivnosti. Primera radi, Ujedinjeno Kraljevstvo koristi akreditovane finansijske inspektore (u državnim i policijskim službama u borbi protiv teškog i organizovanog kriminala) koji pružaju podršku u svim fazama kriminalističke istrage, od prikupljanja obaveštajnih podataka i dokaza, do pomoći tužiocu u fazi podizanja optužnice i oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela nakon izricanja osuđujuće presude. Finansijski inspektori primenjuju Zakon o imovini proistekloj iz krivičnog dela iz 2002. godine, koji je uveden da omogući oduzimanje imovine od izvršioca krivičnih dela, povraćaj imovine i odvratanje od izvršenja krivičnih dela. Zakon im takođe pruža niz istražnih ovlašćenja kao i ovlašćenja da privremeno i trajno oduzmu imovinu u krivičnom postupku, u građanskom postupku, oduzimanje gotovine i naplatu novčane kazne za poreska krivična dela. Pored ovlašćenja koja proističu iz ovog zakona, postoje i ovlašćenja data Zakonom o teškim krivičnim delima usvojenim 2015. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu. Ovaj zakon između ostalog, sadrži odredbe o produžavanju zatvorske kazne zbog nerealizovanih naloga za oduzimanje imovine; odredbe koje obezbeđuju da se imovina proistekla iz krivičnog dela ne može sakriti kod supružnika, saradnika ili trećih lica; odredbe na osnovu kojih se od sudova može tražiti da razmotre izricanje mere zabrane putovanja u inostranstvo u svrhu obezbeđenja efikasnog oduzimanja imovine; odredbe na osnovu kojih se imovina može zapleniti brže i to ranije tokom istrage, skratiti rok za isplatu, odnosno, predaju imovine od strane okrivljenog i na osnovu kojih se proširuju istražna ovlašćenja tako da finansijski inspektori mogu da uđu u trag imovini nakon donošenja naloga za oduzimanje. Niz ovlašćenja je uvedeno i Zakonom o imovini proistekloj iz krivičnog dela iz 2017. godine koji, pored ostalog, sadrži odredbe za obrazloženje porekla imovine koja je u nesrazmeri sa prihodima, kada se od pojedinaca traži da dokažu da imovina koja nije u srazmeri sa njihovim prihodima ne protiče od krivičnog dela; odredbe koje omogućavaju izdavanje naloga za otkrivanje informacija za potrebe istrage pranja novca; odredbe koje obezbeđuju bolju razmenu informacija između sektorskih

organizacija;, odredbe kojima se finansijskom regulatornom telu (eng. *Financial Conduct Authority*) i Poreskoj i carinskoj upravi (eng. *Her Majesty's Revenue and Customs*) u Britaniji daju ovlašćenja da oduzima imovinu u građanskom postupku i uvode dva nova krivična dela u vidu izvršenja krivičnog dela vezana za situacije kada privredno društvo ne spreči utaju poreza).

Iako je Zakon o imovini proistekloj iz krivičnog dela usvojen da omogući oduzimanje imovine stečene krivičnim delom, jasno je da finansijska istraga ima veću ulogu. Zbog prirode organizovanog kriminala, finansijski inspektor može da iskoristi finansijske revizije kako bi pružio dokaze o nezakonitim radnjama. Finansijska istraga takođe može da pomogne sprovođenje kriminalističke istrage dopunjavanjem obaveštajnih informacija, podacima o identitetu, životnom stilu i kretanju izvršioca krivičnog dela, saučesnika i oštećenih.

Pored toga, Međdržavno telo za kontrolu i sprečavanje pranja novca (FATF)⁵ uspostavilo je standarde u pogledu finansijskih istraga organizovanog kriminala i korupcije i pranja novca.

FATF⁶ predlaže formiranje multidisciplinarne grupe ili radne grupe kako bi se obezbedilo:

„...efikasno rukovođenje istragama, krivično gonjenje i eventualno oduzimanje imovine.“ Takve grupe mogu da se sastoje od „... niza pojedinaca, uključujući posebno obučene finansijske inspektore, stručnjake za finansijsku analizu, finansijske forenzičare, stručnjake za računarsku forenziku, tužioce i lica koja se staraju o upravljanju oduzetom imovinom. Stručnjaci mogu biti imenovani ili dodeljeni od strane drugih agencija, regulatornih tela, FOS (finansijsko-obaveštajnih službi), poreske uprave, revizorske institucije, kancelarije generalnog inspektora, ili čak, i po potrebi, mogu doći iz privatnog sektora. Multidisciplinarne grupe treba da uključuju pojedince sa potrebnim stručnim znanjem koje im omogućava analizu značajnog broja finansijskih, bankarskih, poslovnih i računovodstvenih dokumenata, uključujući elektronske transfere, finansijske izveštaje i poreske ili carinske evidencije. Grupe bi trebalo da imaju na raspolaganju inspektore koji su već imali prilike da prikupljaju poslovne i finansijske obaveštajne podatke, otkrivanju složene nezakonite šeme, da prate kretanje novca i koriste takve istražne tehnike kao što su prikrivene akcije, presretanje komunikacija, pristup računarskim sistemima i kontrolisana isporuka. Multidisciplinarne grupe trebalo bi da u svom sastavu imaju i kriminalističke inspektore koji imaju potrebno znanje i iskustvo kada je reč o efikasnom korišćenju tradicionalnih istražnih tehnika. Tužiocima takođe treba da imaju slično stručno znanje i iskustvo da bi efikasno zastupali optužnicu pred sudom.

FATF napominje⁷ da „[[f] finansijski inspektori razvijaju hipoteze i izvode zaključke na osnovu dostupnih informacija...“ i da se u finansijskoj istrazi „... kombinuju isprobane istraživačke tehnike i tradicionalne računovodstvene i revizijske prakse da bi se istražili finansijski poslovi lica koja su predmet istrage.“. FATF⁸ je takođe identifikovao brojne pretnje od pranja novca koje potiču od angažovanja računovođa što uključuje: (i) davanje finansijskih i poreskih saveta, (ii) osnivanje preduzeća i povereničkih fondova (trastova), (iii) kupovinu ili prodaju imovine, (iv) obavljanje finansijskih transakcija kao što su polaganje novčanih depozita, devizne operacije i slanje i primanje sredstava u i iz inostranstva (v) uvođenje kriminalnih klijenata u legalne tokove ili preuzimanje uloge posrednika kriminalnih klijenata u odnosima sa finansijskim ili drugim institucijama. Finansijski forenzičari mogu da iskoriste svoje računovodstvene veštine da pretpostave na koji način korumpirane računovođe premeštaju nelegalnu imovinu organizovanih kriminalnih grupa i korumpiranih pojedinaca. Ova usluga koju finansijski forenzičari pružaju kao dodatnu vrednost može samo poboljšati svaku finansijsku istragu.

⁵Međdržavno telo za kontrolu i sprečavanje pranja novca (2012.) – Operativna pitanja – Smernice o finansijskoj istrazi (Radna grupa za finansijsku akciju eng. *Financial Action Task Force (2012), Operational Issues – Financial Investigations Guidance*)

⁶Ibid

⁷ibid

⁸FATF (2019.) Smernice o pristupu zasnovanom na proceni rizika- Računovodstvena profesija (Financial Action Task Force (2019), *Guidance for a Risk-based Approach - Accounting Profession*)

b) Forenzička revizija finansijskih izveštaja – je nova posebna usluga koja se koristi u procesu revizije finansijskih izveštaja, pri čemu se finansijski forenzičari i njihove kolege oslanjaju na revizore sa specijalnom obukom i iskustvom u sprečavanju i otkrivanju prevara. Jasno je da je postalo uobičajeno da se finansijski forenzičari oslanjaju na niz dodatnih izvora dokaza, uključujući evidencije o finansijskim transakcijama realizovanim između optuženog i drugih strana, evidencije sa detaljima o stvarnim vlasnicima privrednih društava i, u vezi sa pranjem novca na koje se sumnja, o sumnjivim transakcijama i izveštaji o sumnjivim aktivnostima.

Finansijska forenzika u obliku podrške i svedočenja veštaka – finansijskih forenzičara može se široko definisati u okviru dve kategorije, i to kao: (1) **podrška tokom sudskog postupka** i (2) **istražno računovodstvo**.

(1) **Podrška tokom sudskog postupka** se tiče pitanja poput utvrđivanja ukupne ekonomske štete koja proističe, na primer, od kršenja ugovora. Međutim, u novije vreme, finansijska forenzika se proširila na područja koja se tiču ulaska u trag imovini, povraćaj imovine i analize finansijskih izvveštaja. U tom kontekstu, finansijski forenzičar se može baviti zadacima kao što je obezbeđivanje dokumentacije neophodne za vođenje postupka, pregledanje relevantne dokumentacije radi pružanja preliminarne procene predmeta i rad sa dokazima. On može pomoći u ispitivanju i dostavljanju dokaza drugoj strani, kao i kod formulisanja relevantnih pitanja koja će postavljati tužioci, pregledanja nalaza i mišljenja veštaka suprotne strane i utvrđivanja relativne snage i slabosti i područja na kojima će se osporiti njegov sadržaj.

(2) **Istražna podrška** obuhvata istrage dela kriminalne prirode kao što su prevara, davanje mita i slično. U tom kontekstu, finansijski forenzičar može da preispita činjenice u predmetu i predloži alternativne načine delovanja, pomogne u očuvanju, zaštiti i vraćanju imovine, može da radi u koordinaciji s drugim stručnjacima i pomogne da se pronađe i vrati imovina kroz građanske, krivične, upravne ili i druge postupke. Da bi se postigao najbolji mogući uticaj, finansijski forenzičar treba da razume pravne parametre predmeta na kom radi, pre nego što počne da pruža pomoć u sudskom postupku ili istrazi. Ovo treba da im pomogne da definišu sve korake koji su im neophodni i prihvatljivi da bi se osigurala zakonitost dokaznog materijala do kojeg dođu.

Utvrđivanje vrednosti veštačenja finansijskog forenzičara

Često se navodi da je iznošenje nalaza finansijskog forenzičara samo jedan deo dokaza u celini, dok postoje i oni koji tvrde da je to kanal kojim se pruža neposredna pomoć sudiji ili relevantnom telu koje vodi postupak radi utvrđivanja činjenica. Ostali, ipak, smatraju da stručna mišljenja mogu, tačno ili pogrešno, direktno da utiču na samu odluku. Majers⁹ navodi da svi stručnjaci jednostavno postavljaju sebi čitav niz pitanja, koja će, ako se na njih dobije pozitivan odgovor, značiti da je ispunjen neophodan, ako ne po zakonu obavezan, teret dokazivanja da su nalazi veštaka ponuđeni sa razumnim stepenom pouzdanosti. Ta pitanja su:

- 1) Da li sam uzeo u obzir sve relevantne činjenice prilikom formulisanja svog mišljenja?
- 2) Da li adekvatno razumem relevantne principe koji važe u mojoj oblasti rada?
- 3) Da li sam koristio odgovarajuće, pouzdane i ispravne metode procene?
- 4) Da li su moji zaključci i pretpostavke razumni i odbranjivi?

U praksi, vrednost nalaza finansijskog forenzičara zavisi od nivoa i obima njegove stručnosti, kvaliteta njegovog nalaza i odluke sudija kako postupiti sa njegovim izveštajem. Kada je reč o nalazu finansijskog forenzičara, njegova dokazna vrednost zavisi i od toga u kojoj meri će se sud prikloniti mišljenju.¹⁰

⁹Myers, J (2015), 'What is the Meaning of "Reasonable Medical Certainty"? Your Guess is as Good as Mine', 50 Child Abuse & Neglect, The International Journal, 228–231.

¹⁰ Odeon Associated Theatres Ltd v. Jones, [1969] 48 TC 257

Finansijski forenzičari moraju, kao i svi veštaci, da svedoče objektivno. Bilo je slučajeva u Sjedinjenim Državama, na primer, kada je utvrđeno da veštak nije bio objektivn. U predmetu Wagner Construction, Inc protiv CIR [2001]¹¹, Poreski sud je odbacio svedočenje veštaka obe strane na osnovu toga što su „...nalazi i mišljenje veštaka u ovom predmetu bili toliko različiti da je to dovelo u pitanje njihovu pouzdanost“. Sud je zaključio da su veštaci služili interesima svojih klijenata, a ne sudu, i da je, „...nedostatak nepristrasnosti veštaka predstavljalo smetnju u radu suda i sistemu poreske administracije.“

U predmetu Monsanto protiv Tidball [2009]¹², sud je tvrdio da je veštak zanemario direktivu Saveznog suda o odgovarajućem metodu za utvrđivanje visine štete, da je mišljenje veštaka suprotno prethodnim sudskim odlukama (precedentima), te je ocenio izveštaj veštaka kao, „... nepouzdan dokument kome se ne može verovati i koji ne može da pomogne poroti“.

U Australiji, gde nije ustanovljen profesionalni standard za finansijske forenzičare, analitičari su primetili da nestručno postupanje finansijskog forenzičara može da ugrozi profesiju, a nedostatak uslova vezanih za kvalifikacije može imati uticaja na vrednost svedočenja koje daju finansijski forenzičari.

U predmetu Makita (Australija) Pty Ltd protiv Sprowles [2001]¹³ sudija Heidon je izneo stanovište „[d]a bi se nalaz i mišljenje veštaka smatrali zakonitim, mora postojati saglasnost ili se mora pokazati da postoji polje „posebnog znanja“; mora se utvrditi aspekt tog polja u kome je svedok, zahvaljujući određenoj obuci, učenju ili iskustvu, postao veštak; ponuđeni nalazi i mišljenje moraju biti „u potpunosti ili u osnovi zasnovani na stručnom znanju veštaka...“

Štaviše, bivši vrhovni sudija Majkl Kirbi primetio je (Van Akkeren i Tarr¹⁴) da je složenost uloge finansijskih forenzičara u nizu sudskih postupaka, zajedno sa nedostatkom uslova vezanih za formalne kvalifikacije dovela do dva bitna zaključka.

Prvo, uočena je opasnost od potencijalne štete koju mogu da nanese nekvalifikovani finansijski forenzičari narušavanjem integriteta dokaza.

Drugo, izneto je da se sudije pribojavaju da finansijski forenzičari ne ispunjavaju preliminarne standarde za izbor veštaka u nedostatku okvira kojim bi se postavili uslovi vezani za kvalifikacije finansijskih forenzičara. Tom mišljenju suprotstavili su se sudovi i advokati navodeći da mogu da prepoznaju nivo stručnosti bilo kog veštaka, uključujući finansijskog forenzičara, efikasnim unakrsnim ispitivanjem ili na osnovu konsultacija sa veštakom iz sopstvenog tima.

Isto tako, tvrdi se¹⁵ da se, generalno, u zemljama koje prate kontinentalnu tradiciju finansijska forenzika vidi kao još jedna posebna profesija pa su uslovi za imenovanje veštaka u smislu obrazovanja, radnog iskustva, dodatnih obuka, slični onima koji se traže od predstavnika drugih profesija. U Letoniji, na primer, registracija veštaka forenzičara, pa i finansijskog forenzičara, obavlja se u skladu sa odredbama Zakona o forenzičkim veštacima¹⁶ koje propisuju (u poglavlju II) Izdavanje sertifikata forenzičkim veštacima), čl. 6. (Kandidat za forenzičkog veštaka) da lice može postati forenzički veštak ako završi akreditovani studijski program u predloženoj stručnoj oblasti, ako je steklo stručno znanje i iskustvo forenzičkog veštaka u forenzičkoj instituciji ili pod nadzorom forenzičkog veštaka i ako ima besprekornu

¹¹Wagner Construction, Inc. v. CIR [2001]

¹²Monsanto v. Tidball [2009] Case No. 4:07CV2079 CDP

¹³Makita (Australia) Pty Ltd v. Sprowles [2001] NSWCA 305

¹⁴ Van Akkeren, J i Tar J-A (2014.), Propisi, usklađenost i profesija finansijskih forenzičara u Australiji, Žurnal finansijske i računovodstvene forenzike, tom 6, izdanje 3, posebno međunarodno izdanje (Van Akkeren, J and Tarr, J-A (2014), 'Regulation, Compliance and the Australian Forensic Accounting Profession', Journal of Forensic & Investigative Accounting Vol. 6, Issue 3, Special International Issue)

¹⁵ Liodorova J, i Fursova, V (2018.), Finansijska forenzika u svetu: Sadašnjost i prošlost, Žurnal za ekonomiju i istraživanja u oblasti menadžmenta, tom 7 (Liodorova, J and Fursova, V (2018), 'Forensic Accounting in the World: Past and Present', Journal of Economics and Management Research. Vol. 7)

¹⁶Law on Forensic Experts, <https://likumi.lv/ta/en/en/id/280576-law-on-forensic-experts>

reputaciju. Potencijalni veštaci treba da polože ispit iz „računovodstva“ koji nadgleda Ministarstvo unutrašnjih poslova. Šire rečeno, Baltički registar forenzičkih naučnih veštaka predstavlja glavni izvor podataka o aktivnim forenzičkim veštacima u Letoniji¹⁷, Litvaniji¹⁸ i Estoniji¹⁹ i zahvaljujući postojanju tri nezavisna, ali međusobno povezana registra, omogućena je brza pretraga i pronalaženje informacija o čitavom nizu regionalnih veštaka koji mogu da rade u bilo kojoj od navedenih država.

Điang²⁰ navodi da bi potencijalni put ka smanjenju stvarne ili uočene nepristrasnosti veštaka bio stvaranje sistema veštaka imenovanih od strane suda. Međutim, kako autor dalje primećuje „...imenovanje veštaka u sukobu je sa poimanjem uloge suda, a to je da veruje stranama u postupku toliko da im dopusti da iznose informacije i argumente.“ U tradiciji kontinentalnog prava izbor veštaka je prevashodno deo uloge suda, ali treba uzeti u razmatranje sposobnost sudija, posebno onih koji ne poznaju oblast za koju im je potreban veštak da odaberu odgovarajućeg, kvalifikovanog i iskusnog veštaka. U anglosaksonskoj pravnoj tradiciji, sudije su oduvek imale poverenja da će strane u postupku (bilo tužilac ili i odbrana) imenovati najefikasnijeg stručnjaka na svojoj strani sa detaljnim poznavanjem dokaza i pitanja koja oni pokreću. Ideja da se veštaci imenuju od strane suda bila je predmet debate u određenom broju zemalja sa anglosaksonskom pravnom tradicijom. Na primer u Australiji, jedan svedok Komisije Novog Južnog Velsa za pravne reforme primetio je²¹ da „[v]eštaci koje imenuje sud mogu da ograniče pravo na slobodno sudijsko uverenje usmeravajući sudije ka jednom uglu gledanja. Sudije mogu da izgube sposobnost da mere suprotstavljene tvrdnje i prave kompromise u skladu sa pravilima...Sudije ne treba da potcene pravo slobodnog sudijskog uverenja i institucionalne prednosti koje dobijaju prilikom da im se predstavi perspektiva različitih veštaka. Ako budu isključivali izdvojena mišljenja ili smanjivali broj uglova posmatranja, sudije će sve više postajati članovi ekpertske elite.“

¹⁷<https://eksperti.ta.gov.lv>

¹⁸ <https://ekspertai.ltec.lt>

¹⁹ <https://kohtuekspert.just.ee>

²⁰Jiang, Y (2006), 'Reconsidering the Medical Expert Witness System', cited in DiGabriele, J.A.(2010), 'An Empirical View of the Transparent Objectivity of Forensic Accounting Expert Witnesses', SSRN

²¹Edmond, G (2005), 'Expert Evidence', Submission to the NSW Law Reform Commission, <http://www.lawreform.vic.gov.au/sites/default/files/Chapter+7+-+Changing+the+Role+of+Experts.pdf>

3. POJAM, ULOGA I OBIM VEŠTAČENJA U KONTINENTALNIM (INKVIZITORSKIM) I ANGLOSAKSONSKIM (ADVERZIJALNIM) PRAVNIM SISTEMIMA

Postoje dva dominantna pristupa u vezi sa svedočenjem veštaka koji se primenju jedan u anglosaksonskoj, a drugi u kontinentalnoj pravnoj tradiciji.

U anglosaksonskoj pravnoj tradiciji, javni tužilac i optuženi biraju i imenuju „svoje“ veštake koji predstavljaju nalaze i mišljenja u interesu svojih klijenata, a ne suda. Oni nemaju poseban status, već su samo svedoci, iako sa posebnim znanjem iz određene oblasti. Stoga se u statutu i sudskoj praksi nazivaju „veštaci“.

U sistemu kontinentalnog prava veštake imenuje sud i njihova uloga je da pomognu sudu. Shodno tome, oni imaju poseban status i smatra se da svoj posao obavljaju pod nadzorom suda, a ne stranaka, baveći se samo pitanjima koja im je sud postavio.

Oba pristupa prate određena otvorena pitanja.

Kada je reč o anglosaksonskoj pravnoj tradiciji ističe se da veštaci postaju pristrasni prema stranci koja ih angažuje, što utiče na objektivnost veštačenja. Međutim, svaka pristranost se može osporiti unakrsnim ispitivanjem druge strane i/ili pružanjem iskaza sopstvenog veštaka koji će se suprotstaviti veštaku druge strane. Uprkos tome, takođe se iznosi da ravnoteža interesa u praksi možda nije moguća jer tužilaštvo može imati na raspolaganju veća sredstva od odbrane i zato postoji opasnost da se neće primeniti načelo jednakosti oružja.

Pored toga, tvrdi se da može doći do takozvanog „sukoba veštaka“ gde bi poroti bilo teško da odluči o razlikama u dokazima koje je dao svaki veštak i da bi to moglo dovesti do pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja u predmetu. Isto tako, tvrdi se da je sudija u stanju da ostane potpuno nepristrasan u odnosu na veštačenje, jer sud nije bio uključen u izbor veštaka.

U kontinentalnoj pravnoj tradiciji navodi se da sud automatski poštuje nalaze veštaka koje je imenovao jer takav veštak radi samo u interesu pravde, a ne u interesu stranaka. Moguće je da veštak bude nestručan ili nekvalifikovan u oblasti od značaja za predmet i/ili da dođe do korupcije, na primer, da sud imenuje određenog veštaka u zamenu za uslugu, da strana u postupku podmiti sudiju da bi došlo do imenovanja favorizovanog veštaka ili da stranka podmiti veštaka da dostavi mišljenje sudiji koje ide u korist određenoj stranci.

Međutim, u mnogim zemljama druga strana u postupku može da:

- i) imenuje sopstvene savetnike,
- ii) bude obavještena o rasporedu aktivnosti veštaka i da u nekima učestvuje,
- iii) komunicira sa veštakom i prati aktivnosti veštaka,
- iv) dostavlja komentare i zahteve za daljom istragom i predlaže alternativne pristupe,
- v) ospori nalaze veštaka na sudu i
- vi) dostavi sudu odvojene nalaze koji pokazuju dosledno neslaganje sa nalazima prvog veštaka.

U anglosaksonskom sistemu, tužilaštvo i odbrana poroti iznose svoje verzije činjenica na osnovu kojih se utvrđuje koja od dve verzije predstavlja istinu. Sudija deluje u velikoj meri kao posrednik sa pasivnom (nadgleda i predsedava postupcima) i reaktivnom (odgovara na pitanja u vezi sa zakonom ili postupkom) ulogom. Strane u postupku stoga imaju odgovornost da pred porotu izvode veštaka i druge svedoke. Postoje složena pravila koja određuju koji se dokazi mogu uključiti, a koji moraju biti isključeni. Veštake i druge svedoke stranke podvrgavaju osnovnom i unakrsnom ispitivanju.

U sistemu kontinentalnog prava, istragu vodi istražni sudija koji traga za dokazima kojima će optužiti ili osloboditi okrivljenog. Sudija je taj koji prikuplja dokaze, saslušava svedoke i postavlja veštake ako smatra da je to neophodno. Sudija u svom posedu ima celokupnu dokumentaciju koja se odnosi na predmet, a uvid u tu dokumentaciju omogućen je svim stranama u postupku.

U pogledu izvođenja dokaza postoje prednosti i nedostaci u svakom sistemu.

U sistemu kontinentalnog prava, neutralnost istrage u velikoj meri počiva na nepristrasnosti sudije. Doprinos koji branilac može da dati je ograničen. Iako može da ponudi dokaze, sudija ih može odbiti na osnovu nedostatka relevantnosti ili zato što su činjenice, prema mišljenju sudije, u dovoljnoj meri dokazane. Budući da se sudija prethodno upoznao sa predmetom koji je pred sudom i pre početka glavnog pretresa postoji mogućnost da će biti pristrasan i ova pristrasnost može se pojačati činjenicom da je sudija koji je sproveo početnu istragu verovao da ima dovoljno dokaza da se pređe na glavni pretres. Tokom samog glavnog pretresa, strane ne mogu unakrsno ispitivati svedoke i veštake, a to može dovesti do situacije u kojoj se ne može osporavati verodostojnost ni jednog svedoka.

Same veštake imenuje sudija ili sud (obično, ali ne uvek, sa službenog spiska veštaka). Veštaci rade pod nadzorom suda i postoji tendencija da im se da priveligovani status u odnosu na druge svedoke. Postoji rizik da se sud previše osloni na nekompetentne veštake čiji nalazi, na osnovu svog posebnog statusa i zaštite od ispitivanja od strane odbrane, možda neće biti temeljno analizirani. Međutim, argument koji se iznosi je da strane mogu postavljati pitanja veštaku tokom postupka i dati veštaku mogućnost da preispita svoj nalaz u skladu sa tim.

U sistemu anglosaksonskog prava branilac ima daleko veću ulogu u postupku jer tokom unakrsnog ispitivanja veštaka optužbe, može osporiti verodostojnost njihovog veštačenja. Međutim, budući da veštaci u ovom sistemu deluju u korist stranke koja ih angažuje, moguće je da dokazi oko kojih postoji saglasnost obe strane ne budu izvedeni na sudu što potencijalno smanjuje mogućnost rešavanja predmeta u ranijoj fazi.

Zakovitost i ocena veštačenja

U kontinentalnoj pravnoj tradiciji pisani nalazi i mišljenje veštaka smatraju se veštačenjem, dok se u anglosaksonskoj tradiciji veštačenje izvodi usmeno pred sudom ili porotom. Kada tradicija kontinentalnog prava predviđa da sudija donese odluku, ključno pitanje je kakva je njegova/njena procena mišljenja i nalaza veštaka. Sud može zanemariti nalaze i mišljenja veštaka, ali u praksi ne može jednostavno da ih ignoriše. Na primer, u Italiji, Kasacioni sud je više puta izneo stav da sudija mora detaljno da objasni razloge zbog kojih se ne oslanja na stručno mišljenje. U Francuskoj je Kasacioni sud izrazio mišljenje da, iako sudija ne mora da navede razloge za prihvatanje mišljenja veštaka, dužan je da pruži detaljno obrazloženje za odbijanje nalaza veštaka.

U širem smislu, zemlje EU koje slede tradiciju kontinentalnog prava nemaju propisane kriterijume na osnovu kojih se odlučuje da li je veštačenje pouzdano ili ne. Na primer, član 244. II nemačkog Zakonika o krivičnom postupku (*Strafprozessordnung*²²) predviđa „[d]a bi se otkrila istina, sud će po službenoj dužnosti izvesti dokaze iz svake činjenice koja je relevantna za presudu“. Prema članu 427. (1) francuskog Zakonika o krivičnom postupku²³, krivična dela mogu se dokazivati bilo kojim načinom dokazivanja kojim „...se može ustanoviti istina“. U Švajcarskoj²⁴, član 139. Zakonika o krivičnom postupku predviđa da, „...[p]ravosudni organi izvode sve zakonite vrste dokaza na osnovu kojih se, oslanjanjem na sadašnje naučno znanje i iskustvo može utvrditi istina“. U praksi se prihvataju određene vrste dokaza jer su u praksi takvi

²²Šampod C, Vuij, J (2011) Naučni dokazi u Evropi – zakonitost, ocena i jednakost oružja, Međunarodni komentar o dokazima, tom 9, izdanje 1, član 1 (Champod, C and Vuille, J (2011), ‘Scientific Evidence in Europe — Admissibility, Evaluation and Equality of Arms’, International Commentary on Evidence, Vol. 9, Issue 1, Article 1)

²³ibid

²⁴ibid

dokazi uvek bili prihvatani, a za određene vrste dokaza se u slučaju sumnje, od strane suda imenuje veštak koji će utvrditi dokaznu vrednost veštačenja.

Slično tome, ne postoji pravi test prihvatljivosti jer sudija koji prizna nepouz dane dokaze mora navesti razloge za svoju odluku. Pristup u kome se odluka o pouzdanosti naučnih dokaza stavlja u ruke sudija je predmet kritike jer sudije nisu u stanju da utvrde da li određeni korpus znanja jeste ili nije nauka. To znači da se može stvoriti pravna nesigurnost kada različite sudije smatraju da su određeni dokazi nezakoniti jer su formirali različito mišljenje o njihovoj validnosti .

Da bi se ublažila takva pitanja, neke zemlje sa kontinentalnom pravnom tradicijom uvele su zakonsku obavezu vođenja službenih registara odabranih veštaka. Međutim, sudije nisu primorane da biraju veštaka sa tih spiskova. Naime, nakon što se veštak upiše u registar postaje sve teže osporiti njegovo veštačenje. Dalje, iako postoji određeni nadzor nad registrima, vođenje registra je uglavnom birokratska aktivnost sudova koji su obično voljni da na spisak prihvate bilo koju osobu koja je član priznatog strukovnog tela, bez prethodne provere kvaliteta rada.

U anglosaksonskoj pravnoj tradiciji fokus se više stavlja na način na koji su dokazi ponuđeni sudu, a strane su u mogućnosti da ospore prihvatljivost veštačenja. U Sjedinjenim Državama, na primer, u predmetu *Daubert protiv Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.* [1993]²⁵ , Vrhovni sud je prilikom određivanja pouzdanosti ponuđenog veštačenja pomenuo koncept „naučne ispravnosti” i predložio pet kriterijuma za donošenje odluke o tome. U kasnijem predmetu *Kumho Tire Co protiv Carmichael* [1999]²⁶, Vrhovni sud je predložio da se isti kriterijumi mogu iskoristiti i u proceni veštačenja, odnosno, iskaza veštaka. Kriterijumi utvrđeni u predmetu *Daubert* bili su:

1. Opovrgljivost metode - da li se metoda može opovrgnuti (odnosno, da li se metoda može proveriti ili da li je metoda već bila proveravana?)
2. Kritička procena - i objavljivanje (kojim bi se otkrili svi problemi vezani za metodu)
3. Prostor za grešku u okviru metode (poznat ili koji se pretpostavlja)
4. Standardi koji regulišu primenu metode
5. Opšta prihvaćenost u relevantnoj naučnoj zajednici

Vrhovni sud je tvrdio da se pred porotom moraju izvoditi samo ispravni naučni dokazi i da samim tim sudija, kao vrsta kontrolora, treba to da utvrdi pre nego što se nalazi i mišljenje veštaka uvrste u spise predmeta.

Kriterijumi iz predmeta *Daubert* su, međutim, kritikovani zato što se, na primer, stručna mišljenja mogu izvući iz veoma složenih obrazloženja koji možda ne zadovoljavaju ili se ne uklapaju u date kriterijume i zato što sudije u predmetima u kojima donose odluke o ispravnosti nalaza moraju, po rečima sudije sa izdvojenim mišljenjem u predmetu *Daubert*, sudije Renkvista, da budu naučnici amateri. U tom je kontekstu teško utvrditi kako će sudija biti u stanju da odredi da li su kriterijumi ispunjeni ili ne.

Zakornost dokaza je u Sjedinjenim Državama regulisana federalnim pravilima o dokazima ²⁷. **Pravilo 702** reguliše analizu koju sud obavlja da utvrdi zakonitost veštačenja i izmenjeno je nakon presude u predmetu *Daubert* da bi se omogućilo razmatranje svih faktora navedenih u tom predmetu.

Federalna pravila o dokazima, međutim, ne zahtevaju da veštaci daju iskaz kojim potvrđuju sigurnost svojih nalaza. U predmetu *Samuel protiv Ford Motor Co.* [2000]²⁸, sud je izjavio da „[s]tručno mišljenje zasnovano na špekulacijama ili nagađanju ne može ispuniti uslove iz pravila 702 o korisnosti mišljenja, niti ono može biti proizvod pouzdanih činjenica, kao što se zahteva pravilom 703. Dakle, ako je špekulacija ili

²⁵Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc. [1993] 113 S Ct 2786

²⁶Kumho Tire Co v. Carmichael [1999] 526 US 137

²⁷Savezna pravila o dokazima (2014), <https://www.uscourts.gov/sites/default/files/Rules%20of%20Evidence>

²⁸Samuel v. Ford Motor Co. [2000] 96 F.Supp.2d 491

pretpostavka, sudija koji vodi postupak treba da izuzme nalaz i mišljenje veštaka ... Međutim, nigde ni u jednom od ovih pravila ne postoji uslov da pre nego što se usvoji veštačenje veštaka, on ili ona moraju afirmativno da se izjasne da mišljenje sadrži „razuman stepen sigurnosti ili verovatnoće“.

Pravilo 703 utvrđuje osnove na kojima veštaci mogu formirati svoje mišljenje. Ovo pravilo omogućava veštacima da zasnuju svoje mišljenje na informacijama koje su nedopuštene na suđenju sve dok je moguće razumno osloniti se na njih. Pored toga, nedopušteni dokazi mogu se otkriti poroti samo ako se oceni da će pomoći poroti da bolje razume predmet, i kada njihova dokazna vrednost značajno nadmašuje bilo kakav štetni efekat.

Pravilo 704 dozvoljava veštaku da svedoči o krajnjem činjeničnom pitanju, osim što veštak na glavnom pretresu u krivičnom predmetu ne može da svedoči o tome da li je okrivljeni bio takvog mentalnog stanja da je mogao da poćini delo za koje je optužen.

Pravilo 705 omogućava veštacima da se oslanjaju na informacije koje se inače ne mogu prihvatiti od strane suda ni izneti pred porotu. Postoji očigledna korist od uvida i u informacije i podatke koji se neće otkrivati, a to je da se veštaci tada oslanjaju na širi obim informacija. Ako materijal na koji se oslanja veštak pomaže u razumevanju pitanja na suđenju i može se lako predstaviti poroti, takvo predstavljanje može da pomogne prilikom donošenja odluke.

Pravilo 706 dozvoljava sudovima da jednostrano i samostalno biraju veštaka i takvi veštaci koje imenuje sud mogu dati iskaz, mogu biti unakrsno ispitivani i pozvani da svedoče od bilo koje strane.

Svedoćenje veštaka u Ujedinjenom Kraljevstvu zasniva se i na običajnom pravu i na zakonu, pri čemu se naućni dokazi obićno smatraju zakonitim ako ispunjavaju sledeće uslove:

1. Tiću se teme koja prevazilazi uobićajena znanja i iskustva onoga ko odlučuje u predmetu,
2. Tiću se teme iz područja znanja koje je dovoljno dobro organizovano i prepoznato kao pouzdani izvor znanja, ili oblasti u kojoj dati veštak poseduje posebna znanja koja bi mogla da pomognu sudu prilikom rešavanja predmeta,
3. Veštak mora da ima dovoljno obrazovanja i iskustva da bi njegovo mišljenje bilo korisno sudu,
4. Veštak mora biti nepristrasan.

Drugi kriterijum je pomalo komplikovano zadovoljiti jer ne postoje pravila (kao u predmetu *Daubert*²⁹) za određivanje naućne prihvatljivosti dokaza. U Velikoj Britaniji sudija odlučuje, koristeći svoje slobodno sudijsko uverenje, da li dokazi pružaju odgovarajuće garancije naućne pouzdanosti i da li su relevantni. Pretpostavlja se da odbrana nosi teret dokazivanja da su dokazi koje izvodi tužilaštvo nepouzdati. U praksi će veštaku koji je akreditovan ili poseduje potrebne kvalifikacije o datoj temi uglavnom biti dozvoljeno da svedoći.

Kriterijumi za određivanje situacija u kojima je primereno pozivanje veštaka određeni su od strane Apelacionog suda u predmetu *R. protiv Luttrell* [2004]³⁰, pozivajući se na predmet iz Australije *R. protiv Bonython* [1984]³¹.

Prvi kriterijum je da će obrazovanje ili iskustvo dati mišljenju veštaka autoritet koji će nedostajati veštaku koji nije toliko kvalifikovan.

U predmetu *R. protiv Bonython* [1984]³², sudija Vrhovnog suda koji je odlučivao u predmetu, napravio je trostruki test da bi mogao da odlući da li će dozvoliti veštaćenje:

²⁹Op. cit

³⁰R v. Luttrell [2004] EWCA Crim 1344

³¹R v. Bonython [1984] 38 SASR 45

³²ibid

1. Da li je sudu potrebno veštačenje da bi mogao da donese zaključak samo na osnovu informacija kojima raspolaže? Ukratko, da li je predmet takav da se bez iskustva ili skupa veština ne može formirati mišljenje o njemu bez pomoći stručnjaka.
2. Postoji li pouzdani korpus stručnog znanja koji je dovoljno prepoznat i prihvaćen kao takav?
3. Da li je određeni svedok stručnjak u svojoj oblasti na onovu svog iskustva i znanja?
To se utvrđuje na sledeći način:

(a) Da li je predmet nalaza takav da osoba bez uputstva ili iskustva u datoj oblasti ili bez životnog iskustva može da formira sud o tom pitanju bez pomoći veštaka koji poseduju posebno znanje ili iskustva u tom oblasti, i

(b) Da li je predmet nalaza deo korpusa znanja ili iskustva iz neke referentne oblasti da se može prihvatiti kao pouzdano znanje ili iskustvo u toj oblasti, a čije bi temeljno poznavanje i objašnjenje u okviru nalaza svedoka stručnjaka pomoglo sudu.

Drugi kriterijum je da svedok stručnjak mora biti kvalifikovan da iznosi mišljenje.

Provera zakonitosti dokaza u običajnom pravu zasniva se na četiri uslova, i to: (1) pomoć, (2) relevantno stručno znanje, (3) nepristrasnost i (4) pouzdanost dokaza.

(1) Pomoć - nakon predmeta *R. protiv Turner* [1975]³³, mišljenje veštaka prihvatljivo je ako prenese sudu informacije koje prevazilaze iskustvo i znanje sudije i porote. Iz toga sledi da ako sudija ili porota mogu sami da dođu do zaključka na osnovu činjenica i bez ičije pomoći, onda je veštačenje nepotrebno.

(2) Relevantno stručno znanje – veštak mora biti stručnjak iz odgovarajuće oblasti, što je u predmetu *R. protiv Bonython* [1984]³⁴ opisano kao uslov da je isti stručnjak „...obrazovanjem ili iskustvom stekao dovoljno znanja o temi da može da pruži vrednosni sud o određenoj činjenici“.

(3) Nepristrasnost - veštak mora biti u mogućnosti da pruži nepristrasne i objektivne dokaze o pitanjima iz svoje stručne oblasti. U predmetu *Toth protiv Jarman* [2006]³⁵, Apelacioni sud je prepoznao da bi veštak „trebalo da pruži pomoć sudu objektivnim nepristrasnim mišljenjem“, i da će tamo gde se veštak nalazi „...u sukobu interesa, sud verovatno odbiti da postupa po njegovom/njenom nalazu, ili odbiti da se izvode njegovi/njeni dokazi.“

(4) Pouzdanost dokaza – dokaz veštaka mora da ispunjava prag prihvatljive pouzdanosti. Sudija je jedini i konačni arbitar, a sud iznosi mišljenje o snazi ili slabosti veštačenja. U vezi sa veštačenjem veštaka ekonomske struke i ograničenog stepena do koga će se sudovi prikloniti mišljenju veštaka ekonomske struke, u predmetu *Odeon Associated Theatres Ltd protiv Jones* [1969]³⁶ primećeno je „[d]a bi se utvrdila ispravna načela [prevladavajućeg sistema komercijalnog računovodstva] potrebno je osloniti se na veštačenje računovođa. To je ubedljiv dokaz o praksi računovođa u smislu principa po kojima računovođe rade u praksi. To je pitanje čiste činjenice, ali sam sud mora doneti konačnu odluku da li ta praksa odgovara ispravnim načelima komercijalnog računovodstva. Bez sumnje u velikom broju slučajeva sud će se složiti sa računovođama, ali to neće nužno uvek biti tako ... Na kraju, sud utvrđuje koji je tačan princip koji treba primeniti.“

U predmetu *R. protiv Pabon* [2018]³⁷, veštak ekonomske struke Saul Hajdn Rou pružio je dokaze tokom glavnog pretresa. U postupku po žalbi sud je ustanovio da je Rou, „...potpisao dokumenta u kojima se navodi da je ispunio svoje obaveze iako to nije bio slučaj; nije izneo u svom izveštaju ni detaljno ni tačno o tome kako je došao do svog mišljenja; tajno se savetovao sa većim brojem savetnika koje nije naveo poimenice u svom

³³R v. Turner [1975] QB 834

³⁴Op.cit

³⁵Toth v. Jarman [2006] EWCA Civ 1028

³⁶Odeon Associated Theatres Ltd v. Jones [1969] 48 TC 257

³⁷R v. Pabon [2018] EWCA Crim 420

nalazu; grubo je zanemario uputstva postupajućeg sudije tokom krivičnog postupka i svesno je svedočio o stvarima koje ne spadaju u njegovu oblast stručnosti. Ovo su duboko zabrinjavajući propusti koji nanose štetu ugledu pravosudnog sistema... „

Tokom 2019. godine suđenje predmeta *R. protiv Sulley & Ors*³⁸ moralo je da se obustavi i da se izreknu oslobađajuće presude svim okrivljenima kada se ispostavilo da veštak tužilaštva u stvari uopšte nije bio stručnjak. Sudija je izneo zapažanje da „*Andrej Ager nije veštak odgovarajućeg nivoa stručnosti. On je vrlo malo ili nije uopšte razumeo obaveze veštaka. Nije prošao nikakvu obuku i nije pohađao kurseve. Nema fakultetsko obrazovanje. Njegov rad nikada nije recenziran od strane njegovih kolega.*”

Da bi otklonili neke od nedoumica u pristupu u okviru anglosaksonskog prava, sudovi u Ujedinjenom Kraljevstvu sada moraju da primenjuju Pravila o krivičnom postupku iz 2015. (sa dopunama), **deo 19** koji se odnosi na veštake. Ova pravila daju preciziraju, između ostalog, potrebu za objektivnošću svedočenja veštaka (**19.2 (1)**), potrebu da se veštači u oblasti u okviru stručnosti veštaka i da se navede gde stručnost veštaka nedostaje u odnosu na dati predmet (**19.2 (3)**), potrebu da se otkrije sve za šta postoji razumno uverenje da će narušiti pouzdanost nalaza i mišljenja veštaka ili umanjiti verodostojnost ili nepristrasnost veštaka **19.3 (3) (c)** i o zahtevima koje mora da ispuni pravilno strukturirani izveštaj veštaka (**19.4**).

U Irskoj, pravila vezana za veštačenje su regulisana Zakonikom o krivičnom postupku iz 2010. godine koji se odnosi samo na veštačenja i dokaze koje je izvela odbrana u krivičnom predmetu. Strana koja želi da izvede veštačenje mora da dokaže da su takvi dokazi potrebni u datim okolnostima i da osoba koju oni izaberu ima odgovarajuće kvalifikacije da obezbedi stručne dokaze. Teret dokazivanja nosi strana koja želi da iznese dokaze. U praksi je veštačenje dozvoljeno u svim stvarima za koje se smatra da su izvan okvira znanja i stručnosti suda, kao što je bilo u predmetu *McFadden protiv Murdock* [1867]³⁹ kada je rečeno da su stručni dokazi dozvoljeni, „...*kad god je potrebno da se posebna veština ili ocena primeni na određeni predmet da bi se objasnili rezultati ili utvrdio uzrok.*“

Svaki veštak ograničen je tako da može da izrazi mišljenje koje se tiče njegove oblasti stručnosti i ne sme da iznosi mišljenje o pravnim ili tehničkim pitanjima koja se odnose na predmet, niti o suštini predmeta ili drugim tvrdnjama stranaka. Sud nije u obavezi da prihvati ili postupi na osnovu veštačenja i može da odbije da ga prihvati ili odbaci ako je to potrebno. To je potvrđeno i u predmetu *Davie protiv Edinburgh Magistrates* [1953]⁴⁰, u kome je predsednik Krivičnog odeljenja Apelacionog suda Engleske i Velsa, prepoznao činjenicu da mišljenje veštaka nije osporeno, ali je primetio da „...*[v]eštaci kao svedoci, ma koliko vešti i ugledni, ne mogu dati više od veštačenja. Oni ne mogu da preuzmu funkcije porote ili sudije koji odlučuje u predmetu.....Dokazi koji potiču od naučnog mišljenja, ako su razumljivi, ubedljivi i testirani, postaju faktor koji treba uzeti u obzir zajedno sa svim ostalim dokazima u predmetu, ali odluku donosi sudija ili porota.*“ Prilikom određivanja težine koja će se pridati veštačenju, sudovi mogu uzeti u obzir nalaza i mišljenja, nepristrasnost veštaka i činjenice na kojima zasniva svoje mišljenje. Kao i u većini zemalja, postojaće situacije u kojima će veštačenje koje predoči jedna strana biti u suprotnosti sa veštačenjem druge strane. Posledica mogućnosti da se sudu predoče nalazi veštaka o bilo kojoj temi kojom se sud bavi dovela je do poteškoća u Irskoj prilikom preciznog definisanja pojma veštaka a obično se pitanja vezana za definicije rešavaju sudskom praksom.

Australijska Komisija za reformu zakona⁴¹ razmtrala je neke od glavnih izazova vezanih za veštačenje u Australiji. Među njima je činjenica da veštaci, koje angažuju obe strane u postupku, naginju ka stavu stranke koja ih je angažovala, kao i da ispitivanje veštaka od strane advokata može izazvati netačno i

³⁸Tužilaštvo odustalo od postupka – nema formalnih evidencija o postupku (R v. Sulley & Ors [2019] – Trial abandoned (no formal record of proceedings created)

³⁹McFadden v. Murdock [1867] Exchequer IR ICL 211

⁴⁰Davie v. Magistrates of Edinburgh [1953] SC 34

⁴¹Australijska komisija za reformu zakona, (2004.), Pregled Zakona o dokazima iz 1995 (Australian Law Reform Commission (2004), Review of the Evidence Act 1995)

pogrešno predstavljanje dokaza, a tamo gde postoji neslaganje mišljenja potpuno je neracionalno tražiti od sudije da odluči koje je od različitih mišljenja tačno jer neće imati orijentir kojim će se rukovoditi prilikom odlučivanja. Visoki sud u Australiji prvobitno je usvojio test opšte prihvaćenosti za veštačenje, što je slučaj u predmetu *HG protiv Krune* [1999]⁴² da se znanje i iskustvo veštaka može smatrati stručnim dokazom ako „...predstavlja pouzdani dokaz u konkretnom predmetu“.

Pouzdanost veštačenja razmatrana je i u predmetu *Velveski protiv Krune* [2002]⁴³, u kome se podnosilac žalbe žalio na osuđujuću presudu za ubistvo na osnovu toga što nije trebalo prihvatiti veštačenje veštaka tužilaštva koje je pokušavalo da dokaže da žena podnosioca žalbe nije izvršila samoubistvo već da je bila ubijena. Podnosilac žalbe je tvrdio da takve dokaze nije trebalo prihvatiti jer nije bilo utvrđeno u skladu sa testom definisanim u okviru predmeta *HG protiv Krune*⁴⁴ da, „...postoji pouzdani korpus znanja i iskustva na osnovu kog bi lice, pregledom rana, moglo da iznese stručno mišljenje o tome da li je preminula, sama sebi nanela povrede.“ Ovaj argument je odbijen jer je pitanje da li je preminula mogla sama sebi naneti povrede i to bi moglo da bude predmet veštačenja ako je veštak imao odgovarajuće znanje i iskustvo, što je sud i tvrdio.

Za razliku od južnoaustralijskog predmeta *R. protiv Bonython*⁴⁵, Krivični apelacioni sud u Viktoriji je u predmetu *R. protiv Johnson* [1994]⁴⁶, tvrdio da prema uslovima prihvatljivosti veštačenja u toj državi, a „...pod uslovom da je sudija siguran da je veštak stručan za datu oblast... ne može se staviti prigovor na veštačenje veštaka u datoj stručnoj oblasti na osnovu toga što izneta mišljenja nisu opšteprihvaćena od strane drugih stručnjaka u toj oblasti.“

Visoki sud u Australiji je u predmetu *Smith protiv R* [2001]⁴⁷ rekao da, „...iako pitanja vezana za relevantnost mogu da pokrenu pitanja o presudi, ovde nema mesta slobodnom uverenju. Dokazi su ili relevantni ili nisu. Ako dokazi nisu relevantni, ne postavlja se dalje pitanje njihove prihvatljivosti. Irelevantni dokazi se ne moraju razmatrati. Samo ako su dokazi relevantni, postavlja se pitanje njihove zakonitosti. Ovo su suštinske odredbe zakona o dokazima koje su dobro uređene.“ U pogledu finansijskih forenzičara u ulozi veštaka primećeno je da u Australiji problem izaziva nedostatak okvira za utvrđivanje kvalifikacija i stručnosti finansijskog forenzičara.⁴⁸

Bivši vrhovni sudija Majkl Kirbi (Van Akkeren and Tarr⁴⁹) navodi niz predmeta u kojima su finansijski forenzičari igrali ključnu ulogu, a čija se oblast stručnosti odnosila na „[k]omercijalne ugovore i potraživanja u slučaju kršenja ugovora ili neispunjavanja ugovornih obaveza; intelektualnu svojinu; sporove vezane za spajanje i preuzimanje privrednih društava, povrede trgovinske prakse, gubitak prihoda ili mogućnosti za zaradu nastalog usled krivičnog dela ili nezgode na radnom mestu, potraživanja u vezi sa odgovornošću proizvođača za štetu nastalu od proizvoda sa nedostatkom, ekološke tužbe, potraživanja vezana za osiguranje, potraživanja na osnovu odgovornosti za ugovor o pozajmici ili investiranju sredstava, poreze, sporove vezane za građevinarstvo ili porodične sporove koji obuhvataju procenu vrednosti firme ili poravnanje.“ On tvrdi da složenost ove uloge u kombinaciji sa nedostatkom formalnih kvalifikacija finansijskih forenzičara predstavlja dva izrazita problema.

⁴²HG v. The Queen [1999] HCA 2

⁴³Velveski v. The Queen [2002] HCA 4

⁴⁴Op.cit

⁴⁵Op.cit

⁴⁶R v. Johnson [1994] 75 A Crim R 522

⁴⁷Smith v. R [2001] 206 CLR 650

⁴⁸Makita (Australia) Pty Ltd v. Sprowles, op.cit

⁴⁹Van Akkeren, J i Tar, J-A (2014.) Propisi, usklađenost i profesija finansijskih forenzičara u Australiji, Žurnal finansijske i računovodstvene forenzike, tom 6, izdanje 3, specijalno međunarodno izdanje, (Van Akkeren, J and Tarr, J-A (2014), 'Regulation, Compliance and the Australian Forensic Accounting Profession', Journal of Forensic & Investigative Accounting Vol. 6, Issue 3, Special International Issue

Prvo, određeni broj komentatora izrazio je bojazan da je moguća šteta koju nedovoljno kvalifikovani finansijski forenzičari mogu naneti putem, između ostalog, kontaminiranja dokaznog materijala, takva da zahteva uvođenje formalnih standarda.

Drugo, čak su i same sudije zabrinute zbog teškog ispunjavanja preliminarnih standarda vezanih za pojavljivanje veštaka na sudu u odsustvu zvaničnog okvira za proveru kvalifikacija veštaka. Iako su ovi argumenti na prvi pogled ubedljivi i moglo bi se reći da zahtevaju uvođenje formalnog standarda za priznavanje profesionalnih kvalifikacija, nekoliko komentatora je navelo da su se sudski sistemi i njihovi učesnici navikli na ispitivanje veštaka i rešavanje potencijalnih nedostataka koji prate ovu ulogu. Dalje, sudije i advokati suprotstavljenih strana mogu da procene kvalitet predloženih mišljenja.

Tokom 1998.⁵⁰ godine Savezni sud Australije izdao je Uputstvo za veštake (koje je kasnije izmenjeno). Uputstvo sadrži opis opštih dužnosti veštaka na sudu. Naime, određeno je da veštaci imaju prevashodnu dužnost da pomognu sudu u pitanjima koja su od značaja za oblast stručnosti veštaka, da veštak nije advokat stranke, i najvažnije da veštak ispunjava dužnost prema sudu, a ne prema strani koja ga je angažovala. Smernice takođe predviđaju da veštak treba jasno i u potpunosti da iznese koje su sve činjenice pretpostavljene i kada njegov/njen izveštaj sadrži nekoliko mišljenja, veštak treba da ih ukratko predstavi i navede razloge za davanje svakog konkretnog mišljenja. Što se tiče izveštaja veštaka, veštak treba da priloži spisak pitanja na koja je trebalo da odgovori ili kojima je trebalo da se bavi, činjenične pretpostavke na kojima počiva izveštaj i dokumentaciju i ostali materijal koji mu/joj je dostavljen na razmatranje.

Može biti teško da se utvrdi da li je veštačenje zaista relevantno i možda će biti potrebno da se nalaz i mišljenje veštaka uslovno prihvate, a da se zatim njihova zakonitost, u celini ili delom, razmatra u kasnijoj fazi. Međutim, da bi se uzeli u razmatranje tokom odlučivanja, nalaz i mišljenje veštaka moraju biti relevantni. Australijski savezni sud (Komonvelt) dozvoljava strani u postupku da zadrži veštaka, pod uslovom da je veštak kvalifikovan na osnovu stručnog znanja, obuke i specijalizacije. Veštak se može zadržati da bi dao svoje mišljenje tokom postupka, a strane u postupku moraju da saopšte sudu svoje viđenje o broju veštaka koji će se pojaviti u postupku, o pitanjima kojima će se oni baviti i kako da se najbolje postupa sa njihovim nalazima.

Uloga veštaka je da pruži relevantno i nepristrasno veštačenje u svojoj oblasti veštačenja i pomogne sudu da donese svoj zaključak u postupku. Uloga veštaka dalje je proširena Pravilnikom o veštačenju⁵¹, Saveznog suda, a oni kojima trebaju usluge veštaka takođe moraju da poznaju Zakon o dokazima iz 1955. godine, i to član 17. I da slede Usaglašeni kodeks veštaka⁵², koji se odnosi na sve veštake angažovane ili imenovane da (a) pripreme izveštaj veštaka koji bi se koristio u postupku ili predloženom postupku (b) daju mišljenje u postupku ili predloženom postupku.

Pregled izveštaja o oslanjanju na veštačenje i njegovoj vrednosti koji je dat u nastavku, treba da prikaže pitanja sa kojima su se druge zemlje suočavale prilikom utvrđivanja uloge, izbor veštaka i definisanja parametara njihovog rada. Ovaj pregled, stoga, ima za cilj da prikaže donosiocima odluka u Srbiji čitav niz modela iz kojih mogu da izvuku primere dobre prakse i da ih direktno primene u nacionalnom kontekstu.

⁵⁰Federal Court of Australia, Practice Note CM7

⁵¹Savezni sud Australije (2016), Pravilnik o veštačenju (Federal Court of Australia (2016), Expert Evidence Practice Note), <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/practice-documents/practice-notes/gpn-expt>

⁵²Savezni sud u Australiji (2016), Prilog A, (Federal Court of Australia (2016), op.cit; Annexure A)

3.1. Evropska komisija za efikasnost pravosuđa - Smernice o ulozi sudskih veštaka u sudskim postupcima država članica Saveta Evrope⁵³

Smernice predviđaju niz standarda kada je reč o angažovanju sudskih veštaka u državama članicama EU.

Smernice definišu da zadatak veštaka treba da bude da pronade i predstavi sudu činjenice koje samo on/ona može da pribavi, ali da sudija treba sam da proceni predstavljene činjenice i presudi.

Odabir veštaka je posao suda (mada sud može zatražiti od strana u postupku da predlože veštaka) na osnovu kvalifikacija veštaka koje sudija bira sa liste veštaka. Svaki angažovani veštak mora imati odgovarajuće kvalifikacije i/ili potrebno iskustvo ili veštine, mora biti nezavisan i nepristrasan u pogledu svog odnosa prema stranama u postupku i imati vremena i resursa da sprovede analizu i svedoči na sudu.

Stranama u postupku treba dati priliku da daju mišljenje o izabranom veštaku i otkriju sve relevantne informacije koje imaju, a koje mogu dovesti taj izbor u pitanje. Faktori na osnovu kojih se može poništiti izbor veštaka obično obuhvataju stvarno ili potencijalno kršenje nezavisnosti ili lične nepristrasnosti veštaka. Sud bi trebalo da ima mogućnost da razreši veštaka tokom sudskog postupka, ako se pokaže da veštak nije sposoban za obavljenje dužnosti ili da ne poseduje potrebnu stručnost.

Veštak mora da sačini i predstavi svoj nalaz i stručno mišljenje lično, mora da preuzme odgovornost za njihov sadržaj i tu odgovornost ne može preneti na treće lice. Sudovi bi trebalo da paze da ne dođe do stvaranja monopola od strane pojedinih veštaka i primene formalnu rotaciju veštaka kako bi se izbeglo stvarno ili potencijalno gubljenje nezavisnosti veštaka. Veštak treba da potvrdi svoju nezavisnost davanjem zakletve i treba redovno da obnavlja znanja u svojoj oblasti stručnosti. Veštak treba da dostavi svoje stručno mišljenje u razumnom roku i svakako najkasnije u roku koji je naveden. Sud treba da zadrži pravo da postavlja pitanja veštaku kada nađe da je mišljenje nepotpuno ili nejasno. Ako se dokaže da veštak nije kvalifikovan za takav angažman, sud može da odbije da prihvati status veštaka ili da ga opozove. Ako veštak ne pripremi svoje veštačenje na vreme, sud bi trebalo da bude u mogućnosti da izrekne novčanu kaznu i/ili u težim slučajevima razreši veštaka u konkretnom postupku.

Mišljenje veštaka nije obavezujuće za sud ili za strane u postupku. Sud mora biti u stanju da slobodno proceni mišljenje i donese sopstvenu odluku o tome da li je mišljenje ubedljivo ili ne, delimično i na osnovu svih prigovora koje su strane iznele na mišljenje veštaka. Mišljenje veštaka treba da ima istu dokaznu vrednost kao i bilo koji drugi dokaz. Ako mišljenje treba samo da pomogne sudu da razume dokaze onda iskazi veštaka ne bi trebalo da imaju obavezujući efekat. U tom smislu, sudija bi trebalo da bude slobodan da odstupi od mišljenja veštaka ako ima razumne razloge za to.

Ukratko, sve države članice EU trebalo bi ili da uvedu propise koji se tiču prava i odgovornosti veštaka u sudskom postupku, ili da preispitaju da li gore navedene smernice ispunjavaju propisane minimalne standarde ponašanja za veštake koji se primenjuju kod njih.

⁵³Evropska komisija za efikasnost pravosuđa (SEPEŽ) (2014) Smernice o ulozi sudskih veštaka u sudskim postupcima država članica Saveta Evrope (European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)) (2014), Guidelines on the Role of Court-appointed Experts in Judicial Proceedings of the Council of Europe's Member States

3.2. Vodič za dobru praksu sudskog veštačenja u građanskim postupcima u EU⁵⁴

Vodič predlaže da se principi koje sadrži moraju primeniti na sve sudske veštace, bilo da ih je imenovao sud, obe strane ili bilo koja od strana u postupku. Iako se Vodič odnosi na građanske, a ne krivične postupke, on se u stvari bavi pojmom „veštaka“ uopšte i ne odnosi se posebno na stručnjake u građanskim postupcima niti ih razlikuje od onih koji se pojavljuju u krivičnim postupcima. Pored toga, prilozi izveštaja sadrže i krivičnopravne propise i smernice.⁵⁵

Tokom obuka za sudije iz Srbije, predavači, odnosno, engleske sudije⁵⁶ govore su o ulozi veštaka uopšte, jednako se oslanjajući na građanske i krivične predmete. Dakle glavnu temu predstavlja „veštak“, a ne to da li se on/ona pojavljuje u građanskim ili krivičnim postupcima. U tom smislu se građanski ili krivični postupci uzgred pominju prilikom razmatranja uloge i prirode angažovanja veštaka. Finansijski forenzirači pojavljuju se u obe vrste postupaka, ali akcenat treba najpre staviti na njihovu forenzičku stručnost dok bi se kasnije bavili dodatnim veštinama i iskustvom ako je to potrebno.

U vodiču se kaže da se principi koje sadrži mogu primeniti na tri kategorije veštaka (stručnjaka):

1. Veštaci (stručnjaci) tehničkih nauka – oni koji pružaju naučna ili tehnička saznanja o činjeničnim pitanjima.
2. Veštaci – oni koji daju mišljenje iz svoje stručne oblasti o tehničkim pitanjima kako bi razjasnili argumente strana u postupku, i
3. Veštaci (stručnjaci) pravnih nauka – oni sa kojima se sudija može konsultovati o pitanjima vezanim za pravila, praksu i prava regulisanih zakonom.

U vodiču se preporučuje državama EU da se kvalitet veštaka najbolje može postići vođenjem jedinstvenog spiska sudskih veštaka za sve države članice. Da bi organizacija koja je formirana da vodi (ili koja je nadležna da vodi) takvu evidenciju upisala nekog na spisak trebalo bi u najmanju ruku da proveri stručnost veštaka, na primer: (i) kvalifikacije veštaka, (ii) profesionalno iskustvo, (iii) poznavanje istražnih tehnika, (iv) poznavanje standarda koji regulišu glavne aktivnosti u okviru navedene oblasti stručnosti i pravila koja se odnose na obaveze i prava veštaka, kao i vodeće principe pravičnog suđenja. Vodič predlaže da se imenovanje veštaka zasniva na pravnom okviru koji obuhvata sistem provere kvaliteta, a koji treba da dovede do usaglašavanja kriterijuma na osnovu kojih će se obezbediti da: (i) veštak ima potrebno znanje i kompetencije u navedenoj struci, (ii) veštak može da predstavi svoje nalaze i mišljenje usmeno i pismeno u dobro sastavljenom i argumentovanom izveštaju, (iii) veštak može da obavlja svoju dužnost nezavisno i nepristrasno i (iv) da veštak može da radi dovoljno efikasno da dostavi svoj izveštaj na vreme.

U vodiču se predlaže da svaka država članica EU treba da osnuje ili imenuje odgovarajuće telo koje će kreirati tražene kriterijume, obezbediti da ih veštaci poštuju i moći da, u celosti ili delom, delegira svoje nadležnosti stručnim nacionalnim udruženjima koja su aktivna na teritoriji države članice. Napominje se i

⁵⁴Evropski institut za sudsko veštačenje i sudske veštace (2015), Evropski vodič o sudskom veštačenju, Vodič kroz dobru praksu sudskog veštačenja u parničnim postupcima u EU (European Expertise and Expert Institute (2015), European Guide for Legal Expertise (EGLE) *Guide to Good Practices in Civil Judicial Expertise in the European Union*

⁵⁵Primer radi, Holandska uredba od 18. jula 2009. (kojom je uspostavljen Holandski registar sudskih veštaka koji sadrži uslove vezane za kvalitet veštaka u krivičnim predmetima (Register of Court Experts in Criminal Cases Decree) 2009), Smernice regulatornog tela UK za forenzičku nauku (Kontrola kvaliteta, prakse i ponašanja veštaka forenzičke nauke i praktičara u krivično-pravnom sistemu (the UK's Forensic Science Regulator guidance (Overseeing Quality, Codes of Practice and Conduct for forensic science providers and practitioners in the Criminal Justice system, 2014) i Smernice Kraljevske tužilačke službe (UK Crown Prosecution Service guidance (Guidance on Expert Evidence, 2014)).

⁵⁶ Simons, sudija Majkl, radionica “Zakonitost veštačenja”, Beograd (2018) (Simmons, Judge Michael, ‘Admissibility of Expert Evidence Workshop’, Belgrade (2018), <https://edward-montague.com/new-blog/2019/11/6/admissibility-of-expert-evidence-workshop-belgrade-2018>)

da sudija treba da uzme u obzir adekvatan broj veštaka za svaku oblast i da izbegava da više puta imenuje istog veštaka i isključuje druge koji imaju iste kvalifikacije.

Konačno, u vodiču se preporučuje da izveštaji veštaka budu sačinjeni od manjih odeljaka raspoređenih određenim redosledom kako bi sudija mogao lakše da analizira izveštaje koji potiču iz brojnih izvora. Izveštaj mora biti potpuno jasan u smislu šta su činjenice i koje su pretpostavke koje je stručnjak dao u vezi s tim činjenicama⁵⁷. Sudija treba da zadrži pravo da odluči da li će u presudi uzeti u obzir mišljenje veštaka.

3.3. Komisija za pravna pitanja Engleske i Velsa - Izveštaj o „Veštačenju u krivičnom postupku u Engleskoj i Velsu“⁵⁸

U svom konsultativnom dokumentu, Komisija za pravna pitanja⁵⁹ navodi da treba uvesti posebna pravila u vezi sa veštačenjem u krivičnom postupku. Navodi i da sudovi retko izvode zaključak da su dokazi veštaka nezakoniti na osnovu njihove nepouzdanosti, i da se umesto toga odlučuju da pretpostave da će se pouzdanost dokaza osporiti tokom glavnog pretresa putem unakrsnog ispitivanja ili iznošenja suprotnih dokaza druge strane. Odgovarajući na takvo stanje Komisija za pravna pitanja je predložila:

1. Veštačenje treba da bude prihvatljivo samo ako je sud uveren da je dovoljno pouzdano.
2. Veštačenje je dovoljno pouzdano samo ako su:
 - a. Dokazi zasnovani na pouzdanim principima, tehnikama i pretpostavkama.
 - b. Da su ti pouzdani principi, tehnike i pretpostavke pravilno primenjeni na činjenice u predmetu i
 - c. Dokazi potkrepljeni, odnosno, u skladu sa tim principima, tehnikama i pretpostavkama primenjenim na činjenice u predmetu.

Komisija za pravna pitanja je takođe predložila da sudijama treba pomoći nizom smernica za utvrđivanje pouzdanosti i naučnih i nenaučnih dokaza i da bi novi test pouzdanosti trebalo da bude uključen u širi test koji proverava zakonitost veštačenja uopšteno i koji pored toga sadrži i uslove koje postavlja anglosaksonski pravni sistem, a koji se odnose na pomoć, stručnost i nepristrasnost.

Nakon odgovora na taj konsultativni dokument, Komisija za pravna pitanja ⁶⁰ preporučila je da se uspostavi zakonski test koji bi predviđao da je mišljenje veštaka prihvatljivo samo ako se oceni da je dovoljno pouzdano da se prihvati („test pouzdanosti“) i da sudijama treba predočiti listu faktora koji će im pomoći u primeni testa i da ih treba uputiti da takve faktore uzmu u obzir.

Osnovni test pouzdanosti bio bi da se dokazi mogu prihvatiti ako:

- (a) ponuđeno mišljenje ima razumne osnove, i
- (b) snaga mišljenja proizilazi iz osnove na kojima je utemeljeno.

Test bi sadržavao primere situacija kada se dokazi ne mogu smatrati dovoljno pouzdanim da bi bili prihvaćeni, a koje bi se uglavnom ticale pitanja nedostataka u podacima, metodu ili procesu korišćenom za izvođenje dokaza.

⁵⁷Videti Prilog I za primer idelnog obrasca izveštaja veštaka.

⁵⁸Komisija za pravna pitanja (2011.) Veštačenje u krivičnom postupku u Engleskoj i Velsu br. 325 (Law Commission (2011), Expert Evidence in Criminal Proceedings in England and Wales, No. 325)

⁵⁹Komisija za pravna pitanja (2009) Zakonitost veštačenja u krivičnom postupku u Engleskoj i Velsu (Law Commission (2009), The Admissibility of Expert Evidence in Criminal Proceedings in England and Wales)

⁶⁰Komisija za pravna pitanja (Law Commission (2011), op.cit)

Komisija za pravna pitanja je dalje preporučila da zakonodavni organi obezbede da veštačenje bude prihvatljivo u krivičnom postupku samo ako je:

- (1) verovatno da će sud zatražiti pomoć veštaka; i
- (2) dokazano sa izvesnošću da je pojedinac koji veštači kvalifikovan da daje takve dokaze.

Komisija za pravna pitanja je preporučila da:

- (1) I. Treba da postoji pretpostavka da su ponuđeni nalaz i mišljenje veštaka dovoljno pouzdani da bi se mogli prihvatiti, ali ova pretpostavka se ne bi primenjivala ako bi sud:
 - (a) bio stava, nakon obrazloženog protivljenja, da dokazi ne mogu biti dovoljno pouzdani i da se samim tim ne mogu prihvatiti, ili
 - (b) nezavisno ocenio da data pretpostavka ne bi trebalo da se primeni.
- (2) ako se pretpostavka više ne primenjuje, sud bi trebalo da odredi ročište za rešavanje pitanja pouzdanosti dokaza, ako se ovo pitanje ne bi moglo pravilno rešiti bez takvog ročišta.

Ostale preporuke koje je iznela Komisija za pravna pitanja obuhvatile su zahtev da svaka strana u postupku, već na pripremnom ročištu, otkrije drugoj strani sve informacije od značaja za primenu testa stručnosti i nepristrasnosti ili, po zahtevu, informacije o testu pouzdanosti, zajedno sa dokazima koji potkrepljuju mišljenje veštaka i informacijama koje bi suštinski mogle da dovedu u pitanje kredibilitet angažovanih veštaka.

3.4. Izveštaj Komisije za reformu zakona u Irskoj o konsolidaciji i aspektima reforme Zakona o dokazima⁶¹

Komisija za reformu zakona⁶² nastojala je da ispita pravila o zakonitosti veštačenja na sudu, ulozi i funkciji veštaka i ispitivanju aranžmana kojima se obezbeđuje kvalitet veštačenja.

Glavna tačka rada Komisije bilo je pitanje pouzdanosti veštačenja i argumenata za i protiv uvođenja testa pouzdanosti.

U pogledu zadržavanja statusa kvo, u podnescima Komisiji, tvrdilo se da je svaki predlog kojim se zahteva da sudovi izvode testiranje pouzdanosti veštačenja u velikoj meri protivan zdravom razumu s obzirom na činjenicu da je glavni razlog za uvođenje testa pouzdanosti taj što sudu nedostaje znanje o takvim pitanjima. Isto tako, Komisiji je predstavljeno da je priroda stranačkog postupka takva da se nepouzdana veštačenje u praksi otkriva unakrsnim ispitivanjem koje negira potrebu za testom pouzdanosti.

Takođe se tvrdilo da bi test opšte prihvatljivosti ili test pouzdanosti na osnovu korpusa mišljenja uglednih stručnjaka predstavljalo preveliko ograničenje za uključivanje dokaza koje bi isključivalo dragocene dokaze koji se ne uklapaju ni u jednu kategoriju, naročito ako su predstavljeni dokazi novina.

Prema suprotnom gledištu, Irska bi uvođenjem praga pouzdanosti veštačenja sprečila ili ublažila uvođenje takozvane „brze nauke“, pojave u kojoj se nova naučna dostignuća nude kao dokaz, a da veštak pre toga nije morao da predoči njihovu pouzdanost pa samim tim ni svoju.

⁶¹Komisija za reformu zakona, (2016.) Izveštaj o konsolidaciji i aspektima reforme Zakona o dokazima (Law Reform Commission (2016), Report on Consolidation and Reform of Aspects of the Law of Evidence)

⁶²Komisija za reformu zakona, (2008), Konsultativni dokumeent – Veštačenje (Law Reform Commission (2008), Consultation Paper – Expert Evidence)

Komisija je iznela da se zalaže za test pouzdanosti i preporučila njegovo uvođenje kao deo procesa procene prihvatljivosti svih veštačenja. Komisija je razmotrала i moguće oblike takvih testova.

Prvo je uzela u obzir mogućnost da se uvede zakonska odredba prema kojoj bi sve strane koje žele veštačenje morale zadovoljiti postavljene kriterijume za ocenu pouzdanosti. Međutim, Komisija je smatrala da bi to trebalo staviti u kontekst šireg instrumenta poput Zakona o dokazima ili zakona koji bi sadržavao sva pravila koja se odnose na veštačenje.

Komisija je zaključila, prema tome, da bi bolja nasoka bilada formuliše pravosudne smernice i uvede test opšte prihvatljivosti koji bi zahtevao da svako veštačenje mora da dostigne postavljeni nivo prihvatanja u stručnoj oblasti na koju se odnosi pa bi se time potvrdila ili negirala njegova ispravnost i izbegla potreba da sudija, kome nedostaje stručno znanje o tom pitanju, odlučuje o tome.

Komisija je prihvatila mišljenje da ovaj sistem može potkopati ulogu porote s obzirom na to da je, istorijski gledano, porota imala ulogu arbitra, i da se vodila ispitivanjem i unakrsnim ispitivanjem veštaka prilikom odlučivanja o pouzdanosti izvedenih dokaza. Isto tako, uslov da široka zajednica stručnjaka prihvati dokaze da bi se ispunio test mogao bi isključiti dokaze o novom ili inovativnom pristupu koji stručna zajednica još nije procenila. Komisija je preporučila da se razjasni šta se podrazumeva pod pojmom „veštak“, i da se razmotri pitanje da li znanje zasnovano na iskustvu može biti dovoljno za veštačenje ili da li će i dalje postojati zahtev za formalnom stručnom kvalifikacijom.

Štaviše, Komisija je takođe preporučila da prilikom određivanja sposobnosti veštaka sud razmotri vreme koje je veštak posvetio proučavanju ili radu u svojoj oblasti stručnosti i, ako je penzionisan, period koji je protekao od kada je veštak prestao da radi.

U svom završnom izveštaju⁶³, međutim, Komisija je odlučila da ne uvede proveru praga pouzdanosti veštačenja pred sudijom, koja bi trebalo da se izvede pre nego što se takvi dokazi mogu prihvatiti. Komisija je zauzela ovakav stav iz više razloga, uključujući i činjenicu da, je prema mišljenju Komisije, stranački postupak, zamišljen tako da se putem unakrsnog ispitivanja i iskaza veštaka druge strane otkriju svi nedostaci veštačenja i da sudija nema kapacitete za procenu pitanja naučne prirode.

⁶³ Komisija za reformu zakona (2016.) (Law Reform Commission (2016)), op.cit

4. KRATAK UPOREDNI PREGLED RELEVANTNIH ODREDBA ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU ZEMALJA ČLANICA EU

U svim evropskim pravosudnim sistemima, mišljenja veštaka nisu obavezujuća za sudije, ali, u stvarnost, takva mišljenja često imaju presudan uticaj na ishod postupka i kvalitet odluke koju donosi sud. I stručnjaci za kontinentalni pravni sistem EU (u kome su veštaci punomoćnici sudije) i stručnjaci za anglosaksonski pravni sistem (gde je veštak specijalni svedok koga pozivaju stranke) zahtevaju kompetentnost, nezavisnost, objektivnost i visoke standarde etičkog ponašanja.

Međutim, način na koji se veštaci angažuju znatno varira, kao i njihova prava i obaveze, a to je dovelo do očiglednog nepoverenja među sudijama i strankama. Ne postoji univerzalni sistem procesnih pravila i njihovom angažovanju retko prethodi sistematska provera veština, iskustva ili sposobnosti kao stručnjaka. Sve zemlje daju sudiji ovlašćenje da traži veštačenje, ali izbor veštaka je stvar sudije ili strana u postupku i nije nužno uslovljen upisom veštaka u zvanični registar (tamo gde postoje).

Gđa Gris, bivša predsednica Vrhovnog suda Austrije, primetila je⁶⁴ da „...veštaci utvrđuju činjenice i donose zaključke na osnovu tih činjenica, dok svedoci nemaju pravo na zaključivanje i moraju se ograničiti na svedočenje o onome što su videli i čuli.“ Posledica toga je da čak i ako države članice EU odrede da veštačenje nije obavezujuće za sudije, ti podnesci ipak presudno utiču na ishod postupka i kvalitet donetih odluka. Međutim, ne postoji princip prema kojem će mišljenje veštaka dato u jednoj državi automatski biti priznato u drugoj. To može uticati na prekogranične postupke (što u pogledu organizovanog kriminala postaje i postaće sve verovatnije) pošto izveštaj veštaka sastavljen i ponuđen na sudu u drugoj državi možda neće biti prihvaćen jer se procedure za angažovanje veštaka razlikuju od države do države.

Teškoće na koje se nailazi kod usklađivanja ekspertize na potreban način proizilaze iz raznolikosti pravila koja se primenjuju u različitim EU i drugim državama koje regulišu ulogu i izveštaje koje sačinjavaju veštaci i ulogu sudija. U anglosaksonskoj pravnoj tradiciji, sudija igra uglavnom neutralnu i pasivnu ulogu u postupku, ocenjujući izvedene dokaze, ali pretpostavljajući da su stranke u predmetu odgovorne za prikupljanje i izvođenje dokaza. U tradiciji kontinentalnog prava, sudija je zadužen da sam utvrđuje istinu. Drugo pitanje u vezi sa usklađivanjem leži u varijaciji termina koji opisuju veštake. Dakle, moguće je govoriti o izveštaju veštaka koji je odredio sud, izveštaju veštaka pravnih nauka, veštacima tehničkih nauka, veštacima strane u postupku, veštacima pravnih nauka i sudskim veštacima i svi ovi izrazi mogu se koristiti tako da opisuju istu ili različitu vrstu veštačenja. Evropska komisija za efikasnost pravosuđa (SEPEŽ)⁶⁵ prethodno je primetila da u Evropi nije postignut konsenzus niti utvrđen standard koji bi odredio šta sve podrazumeva termin sudski veštak.

I komisija SEPEŽ⁶⁶ je pokušavala da dâ definiciju primećujući da je sudski veštak neko ko je sertifikovan i ovlašćen od strane suda ili drugog organa za davanje stručnog mišljenja sudu. U vezi sa izveštajem

⁶⁴Nue, A (2015) Izveštaji veštaka u parničnom postupku u EU: Nacionalna pravila i praksa, Generalni direktorat za interne politike, Odeljenje za politike C: Prava građana i ustavna pitanja (Nuée, A (2015), *Civil-law Expert Reports in the EU: National Rules and Practices*, Directorate-General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs)

⁶⁵Evropska komisija za efikasnost pravosuđa, (2014.) (European Commission for the Efficiency of Justice (2014)), op.cit

⁶⁶Evropska komisija za efikasnost pravosuđa, (2014.a) – Izveštaj o evropskim pravosudnim sistemima – izdanje 2014. –Efikasnost I kvalitet pravde (European Commission for the Efficiency of Justice (2014a), Report on European Judicial Systems – Edition 2014 – Efficiency and Quality of Justice)

veštaka koji je odredio sud, SEPEŽ⁶⁷ navodi da je to „...istražna mera dodeljena tehničaru od strane, ili uz odobrenje suda, sudskog ili tužilačkog ili organa koji odlučuje u postupku da bi se doprinelo rešavanju sadašnjih ili budućih sporova na sudu dodavanjem tehničkih ili činjeničnih dokaza. Sudski veštak je tehničar (lekar, vodoinstalater, arhitekta, laborant, itd.) imenovan od strane suda da sprovede određenu dokaznu radnju.“

Uzimajući u obzir veštake prisutne u pravosudnim sistemima 47 država potpisnica Evropske konvencije o ljudskim pravima, u vodiču EGGLE⁶⁸ navode se tri kategorije stručnjaka:

1. Veštaci (stručnjaci) pravnih nauka – prisutni u šest od nekadašnjih 28 država članica EU (sada 27 nakon izlaska Ujedinjenog Kraljevstva iz EU), sa njima se sudije mogu konsultovati o određenim pravnim pitanjima.
2. Veštaci (stručnjaci) tehničkih nauka – prisutni u 26 od nekadašnjih 28 država članica EU. Mogu pružiti naučna i tehnička saznanja sudu prilikom rešavanja činjeničnih pitanja.
3. Veštaci – prisutni u 20 od nekadašnjih 28 država članica EU. Imenuju ih strane u postupku da pruže stručno znanje u prilog argumentima koje su te strane iznele na sudu.

Način na koji se angažuju veštaci koji se pojavljuju pred sudovima EU znatno se razlikuje, ali, u najširem smislu, postoje pravni sistemi zasnovani na tradiciji kontinentalnog prava koji veštake smatraju punomoćnicima suda i zato ih samo sudije mogu imenovati i postoje oni koji se zasnivaju na anglosaksonskoj tradiciji koji dozvoljavaju da svaka stranka angažuje svog veštaka.

Prvopomenuta tradicija trpi kritike zbog imenovanja veštaka od strane suda jer su oni onda finansijski vezani za sudiju koji ih imenuje budući da on/ona kontroliše isplatu sredstava koje su im obezbedile strane u postupku. U tom smislu, postoji sumnja da veštak verovatno neće ponuditi dokaze koji su u suprotnosti sa stavom koji je sudija možda već formirao o činjenicama. Isto tako, veštaci koje je imenovao sud mogu ipak biti osporavani tokom sudskog postupka od strane veštaka druge strane u postupku koje je takođe imenovao sudija na zahtev te strane. Konačno, nalaz i mišljenje veštaka sastavljeni za sudove često su dugački dokumenti koji će pre zbuniti sudije nego što će im pojasniti stvari.

Kritika druge pomenute tradicije je da veštaci navodno nemaju onaj nivo nezavisnosti i nepristrasnosti koji se pronalazi kod veštaka koje imenuje sudija, da je sudski postupak produžen zbog veštačenja dva veštaka i da je sudija često u situaciji da bira između dva nalaza i mišljenja, a da za to verovatno nije kompetentan.

Napominje se da u državama članicama EU, sudija sam bira veštaka i da tom prilikom konsultuje spisak veštaka samo informativno. Upisivanje veštaka u registar ima malo uticaja na proces odabira iako bi to mogla biti objektivna potvrda njegovog/njenog profesionalnog ugleda. Ovo jasno zaobilazanje registra obično se objašnjava time da na određenoj teritoriji možda nema stručnjaka koji se specijalizovao za određenu oblast koja se traži u predmetu i da postoje neki naučni autoriteti koji ne žele da se registruju, ali koji su ipak voljni da se pojave pred sudom u nekim predmetima (oni koji su se registrovali imaju obavezu da se pojave na sudu kada ih pozovu ili svoj izostanak opravdaju).

U većini predmeta rešavanih od strane sudova u EU, izveštaj veštaka je u pisanoj, a ne usmenoj, formi i, u većini situacija, države nemaju smernice u pogledu strukture i sadržaja izveštaja. SEPEŽ⁶⁹ nudi takve

⁶⁷ibid

⁶⁸Evropski institut za sudsko veštačenje i sudske veštace (2015.) (European Expertise and Expert Institute (2015)), op.cit

⁶⁹Op.cit

smernice, ali one nisu obavezujuće. Međutim, da bi izveštaj bio verodostojan, a u odsustvu propisane strukture, treba da sadrži tri ključna dela:

1. Činjenice (kao i sve potkrepljujuće dokaze koji čine osnovu izveštaja),
2. Analizu spornih tačaka i
3. Opis pristupa koji je veštak primenio da bi došao do obrazloženog mišljenja

U skoro svakoj državi članici EU smatra se da sudija nije obavezan zaključcima veštaka i sudija zaista može tražiti veštačenje drugog veštaka ako nije zadovoljan prvim veštačenjem. Izuzetak od ove tradicije je, međutim, Austrija, gde sudija mora da objasni zašto nije prihvatio nalaz i mišljenje veštaka. Međutim, sve države članice očekuju da sudija obrazloži odluku koju donosi, posebno ako odluči da zanemari neke ili sve iznete nalaze i mišljenja veštaka.

Ukratko, u kontinentalnoj i anglosaksonskoj pravnoj tradiciji neguje se različit pristup veštačenju, i u svetlu verovatnih promena dinamike rada u predmetima organizovanog kriminala i u smislu postupaka koji se protežu i van određene teritorije, od velikog je značaja da se postigne određeni nivo usklađenosti. Neki početni koraci koji se mogu preduzeti u vezi s tim mogu biti⁷⁰:

1. Uspostavljanje javnih registara veštaka uz proveru njihove stručnosti, etike i ugleda.
2. Stvaranje statuta veštaka, bilo da veštake imenuje sudija, ili ih strane u postupku angažuju da daju svoje mišljenje sudu. Statut bi precizirao obaveze veštaka prema sudu i strankama i potrebu za nezavisnošću, nepristrasnošću i poštovanjem načela kontradiktornosti.
3. Jačanje uloge sudija kako bi efikasnije radili sa izveštajima veštaka i reagovali na pitanja koja iz njih proističu.
4. Uspostavljanje standardne prezentacije za izveštaje veštaka radi lakše provere njihove naučne vrednosti.
5. Uspostavljanje jedinstvenog postupka veštačenja, koji bi, bilo da se primenjuje u nacionalnom ili prekograničnom postupku, olakšao prihvatanje veštačenja.

⁷⁰Nuée, op.cit

5. ANALIZA PRAVNOG SISTEMA U SRBIJI U VEZI SA ULOGOM VEŠTAKA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA POLOŽAJ I ULOGU FINANSIJSKOG FORENZIČARA

Na Zapadnom Balkanu veštaci igraju važnu ulogu u sudskom postupku jer iznose sudu mišljenja o konkretnim i složenim pitanjima zasnovanim na dokazima⁷¹. Od njih se očekuje da pruže mišljenja vezana za činjenice, a ne i mišljenja vezana za pravna pitanja. Ipak, opšte je poznata činjenica da su mišljenja veštaka postala važan, ako ne i sastavni deo procesa donošenja sudskih odluka, i da se na njih sve više računa u situaciji u kojoj krivična dela i kriminalno ponašanje postaju sve složeniji, a sudije zahtevaju dodatna objašnjenja i pitanja.

U Srbiji je angažovanje veštaka u krivičnom postupku regulisano Zakonikom o krivičnom postupku iz 2011. godine (sa izmenama i dopunama).

Član 113. predviđa da organ koji vodi postupak naredi veštačenje (što to čini, u skladu sa **članom 117.** pismenom naredbom po službenoj dužnosti ili na zahtev stranke i branioca) kada se smatra da je potrebno stručno znanje da se proceni činjenica u postupku, ali se ne dozvoljava da veštak dâ doprinos rešavanju nastalih pravnih pitanja. **Član 118.** zahteva da naredba o veštačenju sadrži „1) naziv organa koji je naredio veštačenje; 2) ime i prezime lica koje je određeno za veštaka, odnosno naziv stručne ustanove ili državnog organa kome je povereno veštačenje; 3) označenje predmeta veštačenja; 4) pitanja na koja treba odgovoriti; 5) obaveza da se izuzeti i obezbeđeni uzorci, tragovi i sumnjive materije predaju organu postupka; 6) rok za podnošenje nalaza i mišljenja; 7) obaveza da se nalaz i mišljenje dostave u dovoljnom broju primeraka sudu i strankama; 8) upozorenje da činjenice koje je saznao/la tokom veštačenja predstavljaju tajnu i 9) upozorenje na posledice davanja lažnog nalaza i mišljenja.”

U skladu sa **članom 114.** veštak je lice koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku. Isto kao i kod drugih zemalja Zapadnog Balkana, obično se određuje samo jedan veštak, ali, isto tako, ako se određeno pitanje smatra složenim, mogu biti određena dva ili više veštaka. U oba slučaja, iako je pravilo da veštak ima sedište u Srbiji, u izuzetnim okolnostima moguće je da se angažuje strani veštak ako u Srbiji nema veštaka za traženu oblast. Dužnosti veštaka su detaljno opisane u **članu 115.** u kome se kaže da je lice koje se poziva kao veštak dužno da se odazove pozivu i da svoj nalaz u predviđenom roku (ili, iz opravdanih razloga, zahteva produženje). Ako veštak ne dođe, a izostanak ne opravda, organ postupka može narediti da se prinudno dovede, i sud ga može kazniti novčano do 100.000 dinara. Ako veštak, nakon upozorenja na posledice uskraćivanja veštačenja, bez opravdanog razloga neće da veštači ili ne da nalaz i mišljenje u određenom roku, biće kažnjen novčanom kaznom do 150.000 dinara.

U vezi sa veštačenjem, veštak je dužan da u skladu sa **članom 119.** položi zakletvu pre početka veštačenja koja glasi: „Zaklinjem se da ću veštačiti u skladu sa pravilima nauke ili struke, savesno, nepristrasno i po svom najboljem znanju, i da ću tačno i potpuno izneti svoj nalaz i mišljenje.” Dalje, veštak će biti upozoren prema **članu 120.** da davanje lažnog nalaza i mišljenja predstavlja krivično delo. Na sličan način, ovaj član podseća veštaka da tačno navede sve što sazna i da ta saznanja predstavi tačno u skladu sa pravilima nauke i struke. Ako se zaključci veštaka na neki način smatraju nepotpunim ili netačnim, **član 124.** predviđa da organ koji vodi postupak može po službenoj dužnosti ili na osnovu zahteva koji su podnele stranke, naložiti ponavljanje veštačenja. Ako je nalaz nejasan, nepotpun, pogrešan, u protivrečnosti sam sa sobom ili sa okolnostima o kojima je veštačeno ili se pojavi sumnja u njegovu istinitost i / ili ako je mišljenje nejasno ili protivrečno, organ postupka može, ako ponovljeno veštačenje nije dovoljno, odrediti drugog veštaka da obavi novo veštačenje.

⁷¹Videti Aneks II

Iako mišljenje veštaka obično nije obavezujuće za sudiju, jasno je da to mišljenje može da ima presudan uticaj na ishod suđenja.

Kao što je sudija Simons⁷² primetio, "... mišljenju veštaka koje je nadležni sud odredio da odgovori na pitanja koja se pojavljuju u predmetu pridaće se značaj prilikom procene tih pitanja od strane suda". U suštini, veštaci se određuju da pomognu sudijama prilikom utvrđivanja činjenica u slučaju kada sudije nemaju dovoljno stručnog znanja da to učine. Zaista, bilo bi pogrešno zaključiti da na sudije ne utiče mišljenje veštaka kojeg su za to odredili. Zbog toga je važno da su odabrani veštaci kvalifikovani, iskusni i objektivni prilikom utvrđivanja činjenica i da se načelo jednakosti oružja u potpunosti poštuje. U Srbiji se imenovanje veštaka vrši od strane Ministarstva pravde koje ih upisuje u Registar sudskih veštaka, a proces izbora započinje nakon što sud/tužilaštvo obavesti Ministarstvo o potrebi za veštakom za određenu stručnu oblast. Budućim veštacima je potrebno najmanje pet godina radnog iskustva i stečeno visoko obrazovanje na postdiplomskim studijama. Ministarstvo pravde takođe ima ovlašćenje da oduzme status veštaka kada, na primer, on obavlja svoje dužnosti na neetički ili nekompetentan način (obično se označava kao odbijanje da obavi veštačenje, i neodazivanje na poziv ili kršenje propisanih rokova) ili to čini na neprofesionalan način (obično se naznačava kao pružanje nepotpunih, nejasnih, protivrečnih ili pogrešnih nalaza i mišljenja).

Za razliku od drugih zemalja Zapadnog Balkana, gde taj period traje od 4 do 6 godina, a suprotno smernicama Evropskog instituta za sudsko veštačenje i sudske veštace (EEEE)⁷³ i komisije SEPEŽ⁷⁴, Srbija ne propisuje rok na koji se veštak imenuje. Ne postoji ispit za prijem u profesiju veštaka što izaziva bojazan u vezi sa kvalitetom postupka izbora veštaka i tako odabranih veštaka. Iako Zakon o sudskim veštacima predviđa uslove za obavljanje poslova veštačenja (**član 6.**), ne postoji očigledan metod za proveru savesnosti i poštenja kandidata, niti za proveru njihove stručnosti. To je dovelo do situacije da novoimenovani veštaci imaju malo ili nimalo iskustva u sudskom postupku zbog čega se postupci naknadno odlažu iil su sudovi prinuđeni da stalno angažuju ograničen krug veštaka. Time se nekolicina veštaka preopterećuje poslom što vodi ka odlaganju postupka i očiglednom nedostatku transparentnosti u postupku izbora veštaka. Isto tako, u Srbiji ne postoji obaveza da veštaci redovno ažuriraju svoja znanja iz oblasti u kojoj obavljaju veštačenje. Shodno tome, veštaci koji se često pojavljuju na sudu zbog svog navodnog iskustva mogu zapravo ponuditi manje verodostojna mišljenja od onih koji su nedavno stekli kvalifikacije i poseduju najnovije znanje, ali koji se retko biraju jer im nedostaje iskustvo koje sudovi favorizuju. Nedostatak dosledne obuke veštaka takođe je u suprotnosti sa preporukama SEPEŽ i EEEI.

U skladu sa međunarodnom konvencijom i u skladu sa preporukama SEPEŽ i EEEI, mišljenje veštaka treba da pomogne sudu samo prilikom utvrđivanja činjenica bez zadiranja u pravna pitanja. Kao što se navodi u smernicama SEPEŽ, „[r]ad veštaka završava se tamo gde počinje procena činjenica, što je zadatak samog sudije“. Međutim, navodi se⁷⁵, na osnovu informacija koje su dali veštaci i sudije u Srbiji da veštaci, po pozivu sudije ili po sopstvenoj volji, a suprotno prihvaćenom protokolu za obezbeđivanje nezavisnosti od sudskog postupka, daju mišljenje o pravnim pitanjima. Primera radi, u neimenovanom krivičnom predmetu⁷⁶ pred jednim osnovnim sudom u Srbiji, sud je naložio veštaku – inženjeru građevinske struke

⁷²Simmons (2018), op.cit

⁷³Evropski institut za sudsko veštačenje i sudske veštace, (2015.) (European Expertise and Expert Institute (2015)), op. cit

⁷⁴Op.cit

⁷⁵ Svetska banka (2019), Veštačenje veštaka- Komparativna analiza uloge sudskih veštaka u sudskim sistemima Zapadnog Balkana (World Bank (2019), Examining the Experts - A Comparative Analysis of the Role of Expert Witnesses in Court Systems of the Western Balkans)

⁷⁶ibid

da utvrdi na osnovu činjenica u predmetu da li je, između ostalog, „... građevinska ploča postavljena na odgovarajući način i u skladu sa svim relevantnim propisima i (ii) da li su građevinski radnici prema zakonu bili u obavezi da se pridržavaju pravila zaštite na radu.“ Nije jasno da li je pružanje pravnog mišljenja izuzetak ili pravilo u sudskim postupcima, ali se davanje mišljenja o pravnim pitanjima od strane veštaka, u interesu pravosudnog sistema koji mora da pokaže objektivnost, ne može prihvatiti.

Pored toga, iako veštačenje treba određivati samo kada sud nema mogućnost da utvrdi relevantne činjenice u predmetu, izgleda da se sudovi ipak oslanjaju na veštačenje bez obzira na njegovu dokaznu vrednost što vodi ka odugovlačenju postupka. U Funkcionalnoj analizi Svetske banke, izneto je da ⁷⁷ među sudijama sudova nižeg stepena postoji očigledna zabrinutost da apelacioni sudovi neće podržati njihove odluke ako su donete u odsustvu veštačenja.

Kao što je prethodno navedeno, broj veštaka koje sud može pozvati je neograničen. Zapravo, ako dva veštaka imaju suprotna ili na neki drugi način oprečna mišljenja, sudu je dozvoljeno da traži potvrdu od komisije veštaka koja analizira nalaze oba veštaka, a zatim poziva još veštaka da analizira postojeća pitanja bez obzira na nalaze te komisije. Ova mogućnost je u suprotnosti sa uputstvima SEPEŽ, u kojima se kaže da veći broj veštaka može preopteretiti postupak i uticati na njegovu efikasnost Najjednostavniji način za promenu ovakve prakse jeste izmena Zakonika o krivičnom postupku tako da se uvede ograničenje ili, u najmanju ruku, obezbedi određeni broj strogih kriterijuma na osnovu kojih se mogu pozivati dodatni veštaci. Međutim, što je još važnije, potrebno je utvrditi zašto su sudovi izabrali da angažuju više veštaka iz komplementarnih oblasti i tražili proveru svih mišljenja. Izgleda da na to utiče nekoliko faktora:

- 1) Sudiji nije predloženo jasno mišljenje o činjenicama koje on zahteva od veštaka da bi mogao doneti odluku.
- 2) Veštak nije bio dovoljno informisan o tome šta treba da istražuje.
- 3) Veštaku nedostaje potrebna veština i iskustvo da odgovori na zahteve koji su definisani u pravilno sačinjenom zahtevu.

Dok se ne utvrde razlozi za angažovanje većeg broja veštaka, izmena zakona imaće samo mali direktan uticaj na efikasno deljenje pravde.

U Srbiji verovatno postoji manjak veštaka kao rezultat postupka imenovanja veštaka koji zahteva da sudovi obaveštavaju Ministarstvo pravde o potrebi za veštacima u određenim oblastima, pri čemu Ministarstvo nije u obavezi da objavi poziv za imenovanje veštaka, već to čini po sopstvenom nahođenju. Ovim se nesporno gubi veza između potrebe za veštakom koju su iskazali sudovi i poziva za veštake koje objavljuje Ministarstvo pravde, što nije u skladu sa praksom predviđenom u smernicama SEPEŽ. Situaciju otežava i činjenica da nema redovnih periodičnih poziva za upis veštaka i da se spisak ne ažurira, tako da se može desiti da neki veštaci napuste profesiju, a da ne budu brisani sa spiska, ili da oni koji su na spisku ne usavršavaju svoja stručna znanja što je potrebno za rešavanje sve složenijih krivičnih predmeta. Sledeća poteškoća nastaje zbog činjenice da će veštaci koji se dobro pripreme za rad na predmetima verovatno biti ponovo angažovani u kasnijim predmetima, u najmanju ruku zbog toga što je šansa za poništenje ili izmenu odluke u žalbenom postupku manja ako predmet sadrži solidno veštačenje. Prirodne posledice ove tendencije su, međutim, da se veštaci biraju iz suženog kruga veštaka, da se ignorišu novokvalifikovani ili manje iskusni veštaci, da se odlaže postupak i da se predmeti neefikasno rešavaju. Štaviše, ne postoje jasna pravila za izbor veštaka u krivičnom postupku, pa se ne može utvrditi da li je proces transparentan i pravedan i da li se uvek odabere onaj veštak koji je najbolji i najkvalifikovaniji za rad na određenom predmetu.

⁷⁷Svetska banka (2014.) – Funkcionalna analiza pravosuđa u Srbiji (World Bank (2014), Serbia Judicial Function Review)

U potencijalno neodgovarajućem pristupu, čini se da mišljenja veštaka često podležu reviziji zbog zahteva suda za dopunom. To može biti povezano sa činjenicom da sudije možda daju nejasna ili netačna uputstva vezana za pripremu sadržaja nalaza i mišljenja veštaka. Time je, verovatno, veštak potrošio vreme radeći na prvom nalazu i mišljenju. Izgleda da nije moguće utvrditi da li zahtev za dopunu nalaza i mišljenja veštaka potiče od toga što veštak nije uspeo da sastavi materijal koji se uklapa u željeni pravac postupanja sudije. I obrnuto, čini se da je veštačenje uzrok određenog broja žalbi, ali nije jasno da li razlog za to leži u uputstvima sudija koje su izdali veštacima, dopuni koja se radi ili je to zbog toga što veštak nije mogao da prenese dokaze dovoljno dobro.

Posmatrano iz jednog uopštenijeg, administrativnog ugla, čini se da se veštaci ne moraju nužno pridržavati rokova koje su sudovi odredili u vezi sa dostavljanjem nalaza i mišljenja, što dovodi do prekomernog kašnjenja u sudskom postupku. Ironično je da veštaci često svoju očiglednu nesposobnost opravdavaju činjenicom da su preopterećeni radom dok svi oni često žongliraju sa više predmeta odjednom.

Pored toga, Srbija nema jasna pravila za izbor veštaka od strane tužilaštava, tako da nije jasno kako se biraju veštaci u fazi predistražnog postupka. Isto tako, neki veštaci (na osnovu reputacije, a ne zbog svoje stručnosti) biraju se češće nego drugi. Objašnjenje ove iskrivljene selekcije je da se neki veštaci zovu ponovo i često zbog visokog kvaliteta svog rada. S druge strane, čini se da razlog za ponovljeni izbor leži u činjenici da se na predmete nižih sudova u kojima se pojavljuje tih nekoliko odabranih veštaka ne ulaže toliko žalbi i da su zbog toga niže stepeni sudovi nevoljni da koriste usluge manje iskusnih veštaka.

Davanje loših uputstava zbog nedovoljnog znanja sudija i javnih tužilacapotrebnih za utvrđivanje obima mišljenja može se negativno odraziti na efikasno postupanje veštaka. To se može pogoršati kada nema jasnog uputstva u pogledu sadržaja i formata nalaza i mišljenja veštaka, što može dovesti do ogromnih razlika u strukturi i stepenu prikazanih detalja i zauzvrat celokupnom kvalitetu veštačenja. Ovu poteškoću dodatno dopunjuje činjenica da u Srbiji sudovi često prihvataju mišljenje veštaka bez kritičkog ispitivanja njegove sadržine, suprotno uputstvima SEPEŽ u kojima se zahteva od sudije da prover i utvrdi da li je stručno mišljenje, objektivno posmatrano, ubedljivo.

Često se navodi da u Srbiji ⁷⁸ veštaci kasne sa podnošenjem nalaza i mišljenja što dovodi do naknadnih odlaganja u postupku. Pored toga, veštak može da se ne pojavi na glavnom pretresu kada je pozvan, što takođe dovodi do odlaganja. Jasno je, međutim, da nisu samo neefikasni veštaci jedini koji doprinose odlaganju postupka. Tako nešto dešava se i zbog lošeg upravljanja postupkom. Naizgled uobičajena praksa da se originalni spisi predmeta prepuste veštaku radi ispitivanja van suda je, u najmanju ruku, retrogradan korak, ako ne i simptom lošeg upravljanja glavnim pretresom budući da odsustvo spisa predmeta zaustavlja postupak, ali i manipulisanje sa spisima predmeta ili gubitak nekih spisa ili celog predmeta. Pored ovih logističkih pitanja, kašnjenje od strane veštaka kod vraćanja spisa predmeta može pogoršati situaciju, bez obzira da li je neko manipulisao s njima ili ne.

Iako u Srbiji postoje sankcije koje se mogu primeniti na veštaka koji ne izvrši svoju dužnost, na primer, ako se ne pojavi kada je pozvan ili ne dostavi traženo mišljenje, čini se da se sankcije retko primenjuju u praksi na veštake koji kasne sa dostavljanjem svog nalaza i mišljenja, a upozorenja i novčane kazne izriču se samo u ekstremnim okolnostima, a čak i tada se često ne izvršavaju. Razlog zašto sudije oklevaju da sankcionišu veštake na koje se oslanjaju svom u radu leži u prethodnom iskustvu nekih sudija sa veštacima koji se nakon sankcionisanja više nisu pojavili pred sudom. Veštaci imaju pravo na naknadu za

⁷⁸ ibid

svoj rad i obavezu da daju kvalitetno veštačenje u predviđenom roku u zamenu za to pravo. Interesantno je da u Srbiji nema propisanih zahteva koji se tiču stalnog usavršavanja veštaka, niti postoji stručno telo koje bi moglo biti mesto za okupljanje i stručno usavršavanje veštaka.

Srbija je ipak nastojala da pripremi podlogu za angažovanje finansijskih forenzičara u sudskom postupku. Član 19. ZONDO predviđa angažovanje finansijskih forenzičara u okviru Službe finansijske forenzike pri Tužilaštvu za organizovani kriminal i pri posebnim odeljenjima viših javnih tužilaštava.

Ovaj član zakona definiše potencijalnu ulogu finansijskih forenzičara navodeći da je finansijski forenzičar „... lice koje pomaže javnom tužiocu u analizi tokova novca i finansijskih transakcija u cilju krivičnog gonjenja...“ i „...državni službenik koji poseduje posebna stručna znanja iz oblasti finansija, računovodstva, revizije, bankarskog, berzanskog i privrednog poslovanja, a koji je završio i specijalizovanu obuku u Pravosudnoj akademiji iz oblasti krivičnog prava.“

U skladu sa odredbama ZONDO, finansijski forenzičar ima ulogu u suzbijanju privrednog kriminala i krivičnih dela sa koruptivnim elementom. Analiza, izveštaji i zaključci finansijskih forenzičara dobijaju na važnosti jer mogu da pomognu javnom tužiocu da prepozna razliku između zakonitih i nezakonitih aktivnosti. Shodno tome, finansijski forenzičar ima niz zadataka koji obuhvataju pregled, upoređivanje i povezivanje dokumentacije u vezi sa predmetom i angažovanje i okviru udarne grupe (kao što to preporučuje FATF)⁷⁹ odnosno, inicijalnog istražnog tima. Svaki tako angažovani finansijski forenzičar mora biti upoznat sa međunarodnim računovodstvenim standardima koji se odnose na pravila za pripremu, priznavanje, merenje, vrednovanje i predstavljanje stavki finansijskih izveštaja, kao i sa standardima profesionalne etike.

Prema odredbama ZONDO, finansijski forenzičar ima zadatak da pomaže javnom tužiocu u vezi sa tim koja računovodstvena i finansijska dokumenta treba pribaviti, kao i šta treba izdvojiti iz njihove sadržine da bi se transakcije povezale sa određenim događajima, kao i da analizira baze podataka dostupne putem Pravosudnog informacionog sistema. Nakon analize dokaza finansijski forenzičar ih primenjuje na situaciju koja se rešava u predmetu.

U Praktikum za istrage i suđenja krivičnih dela korupcije⁸⁰ (bez obzira na savetodavnu prirodu publikacije) se navodi da ukoliko finansijski forenzičar ne sačinjava izveštaj, on pomaže javnom tužiocu prilikom izrade naredbe o materijalno-finansijskom veštačenju koje se poverava sudskom veštaku. Tokom istražnog postupka finansijski forenzičar pomaže javnom tužiocu da poveže različite dokaze do kojih se dolazi tokom istrage.

Izveštaj finansijskog forenzičara proističe iz analize dokumentacije o poslovnim transakcijama, bankarskih izvoda, podataka iz otvorenih izvora i drugih relevantnih dokumenata koja se nalaze u spisima predmeta i čine dokaze koje je prikupio javni tužilac u okviru svoje nadležnosti. Izveštaj treba da sadrži i zaključak o radnjama koje bi činile obeležja krivičnog dela, kao i obračunat iznos koristi, odnosno štete proistekle iz tih radnji. Na osnovu takvog izveštaja finansijskog forenzičara tužilac bi trebalo da donese odluku o daljem toku krivičnog postupka.

Da bi se maksimalno iskoristio uticaj finansijskog forenzičara, potrebno je da bude upoznat sa prikupljanjem, transformacijom i analizom „velikih podataka“ kako bi mogao da sprovede finansijsku

⁷⁹Međudržavno telo za kontrolu i sprečavanje pranja novca (2012.) (Radna grupa za finansijski akciju -Financial Action Task Force (2012)) op.cit

⁸⁰ Praktikum za istrage i suđenja krivičnih dela korupcije (2019.) Projekat za odgovornu vlast USAID (2019)

istragu. Zbog prikrivanja nezakonitih višestrukih bankarskih i poslovnih transakcija, finansijski forenzičari koji rade na krivičnom predmetu moraju da znaju da uđu u trag tim sredstvima i da analiziraju obimne količine podatka. Zapravo, sam obim tih podataka dovodi do problema u vezi sa njihovom analizom, i to kako se procenjuje pouzdanost podataka, kako se podaci izvlače, kako se prečišćavaju, kako se sinhronizuju različite vrste datoteka i kako se podaci mogu transformisati u smislene dokaze. Analizirajući podatke, finansijski forenzičar mora da ispita tekstualni deo dokumenata, izvrši statističku analizu, utvrdi skrivene veze u okviru skupova podataka i između njih, ispita i analizira transakcije i novčane tokove i proceni štetu i koristi koje pokazuju istraženi podaci.

Tokom predistražnog postupka, finansijski forenzičar često pregleda finansijske izveštaje i upoređuje trenutne i prethodne podatke, kao i podatke nadzornih ili regulatornih organizacija kako bi uvideo da li ukazuju na stvarno ili potencijalno krivično delo i, ako to jeste slučaj, na koji način. Jasno je da će finansijski forenzičar koristiti brojne analitičke alate da otkrije prevaru kao i „crvene zastavice“ koje mogu da ukažu na krivično delo koje mogu biti složene, ali nelogične, poslovne transakcije, transakcije sa subjektima koji nisu u domenu poslovanja koje organizacija tvrdi da obavlja i postojanje bankarskih računa ili podružnica u zemljama sa povoljnim poreskim tretmanom.

U ovom odeljku navedena su brojna uzročno-poslednična pitanja vezana za angažovanje finansijskih forenzičara u pravnom sistemu Republike Srbije. Sa jedne strane vidi se rigorozan zakonodavni okvir koji čine Zakon o sudskim veštacima i Zakonik o krivičnom postupku, a sa druge je proces donošenja odluka u vezi sa sudskim veštacima u praksi koji potencijalno podriva ovaj okvir. Ovo pitanje je već detaljno razmotreno u prethodnom delu teksta, a tiče se licenciranja veštaka, odabira veštaka, preteranog oslanjanja na ograničeni broj veštaka, nedostatak zahteva za stalnim profesionalnim razvojem kao i brojnih pitanja vezanih za glavni pretres i upravljanje predmetima. S obzirom na centralnu ulogu veštaka u krivičnim predmetima koji se vode pred sudovima, neophodno je ublažiti ovo nerazumevanje.

Rešenje za navedena pitanja može biti izmena zakona i procesa donošenja odluka od strane javnog tužilaštva i sudova prilikom određivanja veštačenja i izbor veštaka. Zbog sličnosti pravnih sistema zemalja Zapadnog Balkana, verovatniji je drugi scenario. Takođe, postoji dosta nerazumevanja u vezi sa statusom i ulogom veštaka u Srbiji koja se mogu izbeći jednostavnim i brzim zakonskim promenama i procesnim odlukama.

Suštinsko pitanje je nedostatak veštaka i/ili nedostatak veštaka u određenim oblastima. To se dešava kada sudovi obaveste Ministarstvo pravde o oblastima za koje im trebaju veštaci, a Ministarstvo ne postupi nakon prijema obaveštenja već po sopstvenom nahođenju i viđenju potreba sudova. Pored kašnjenja, postoji i realna opasnost da neće biti veštaka za brojne oblasti obuhvaćene krivičnim predmetima. Shodno tome, trebalo bi razmotriti potrebu da Ministarstvo pravde udovolji zahtevima sudova u pogledu veštaka koje smatraju neophodnim i da redovno objavljuje pozive za imenovanje veštaka. Ovaj poziv, u vezi sa procedurom imenovanja, kao što je već opisano, treba da obezbedi sudovima širok krug raspoloživih i kvalifikovanih veštaka. To bi takođe omogućilo da se na teritoriji Zapadnog Balkana, barem konceptualno, uvede sistem sličan Baltičkom registru veštaka za sudsku medicinu koji važi i van teritorije jedne države.

Prema sadašnjem rešenju, kandidati za veštake ne moraju da polažu prijemni ispit, što je uslov za ulazak u većinu nacionalnih organizacija sudskih veštaka, kao što su Akademija veštaka sa sedištem u Velikoj Britaniji⁸¹ i Asocijacija sudskih veštaka forenzičara u SAD⁸² i za većinu drugih profesionalnih organizacija

⁸¹Academy of Experts, <https://www.academyofexperts.org>

⁸²Forensic Expert Witness Association, <https://www.forensic.org>

kao što je Udruženje sertifikovanih istražitelja prevara⁸³. Uvođenje obaveznog standardnog ispita za upis u Registar sudskih veštaka dovelo bi do uspostavljanja i primene određenog standarda u smislu kvalifikacija i nivoa i obima iskustva koji se traže. Važno je nastojati da se uskladi akademsko i profesionalno iskustvo sa iskustvom stečenim pred sudom, jer nedostatak tog iskustva može dovesti do neefikasnosti sudskog postupka ako angažovani veštak nije upoznat sa pravilima sudskog postupka.

Veštaku se može izdati licenca nakon polaganja ispita, uz određivanje roka za njeno produženje. Obnavljanje licence moglo bi biti uslovljeno merljivim nivoom stalnog profesionalnog usavršavanja. Ovim bi se ispunio prvobitni cilj uvođenja ispita, a to je stalno profesionalno usavršavanje veštaka. Kao što je već rečeno, sve složeniji predmeti krivičnih dela sa koruptivnim elementom i finansijskog kriminala zahtevaju od veštaka da stalno razvijaju svoja znanja.

Testiranje, izdavanje licence i njeno obnavljanje omogućili bi formiranje šireg i jačeg kruga veštaka iz koga bi tužilac i sudija mogli da određuju one koji će se pojaviti na sudu u njihovim predmetima. To bi takođe dalo odgovor na aktuelno pitanje, a to je prekomerno oslanjanje na postupanje ograničenog broja iskusnih veštaka od strane sudova, s pratećim nedostacima kako je detaljnije opisano u prethodnim odeljcima.

Pored uvođenja testiranja i licence za veštake potrebno je da se veštaci kontinuirano obučavaju o krivičnim postupku, pravilima glavnog pretresa i izradom kvalitetnih i doslednih nalaza i mišljenja. Time će se sprečiti nenamerno kršenje procesnih pravila od strane veštaka i odlaganje postupka, ali i omogućiti neiskusnim veštacima da steknu znanje koje bi inače stekli pojavljivanjem na sudu.

Neefikasno postupanje sudskog veštaka, naročito u predmetima finansijskog kriminala povezanih sa organizovanim kriminalom ili korupcijom, može dovesti do zastoja u samom krivičnom postupku. Shodno tome, odredbe ZKP u vezi sa procesnom disciplinom treba preispitati. Naime, umesto da se sankcije primenjuju na veštake koji ne dostave svoj nalaz i mišljenje ili ih ne dostave blagovremeno, trebalo bi da sud zauzme proaktivniji pristup na glavnom pretresu u smislu vođenja postupka. To bi moglo da obuhvati, na primer, konsultacije sa veštakom o roku za dostavljanje nalaza i mišljenja, tako da odabrani datum odgovara i sudskom kalendaru i obavezama veštaka i da se obezbedi blagovremeno podnošenje.

U vezi sa tim, SEPEŽ⁸⁴ navodi da „...su neke zemlje uvidele da je korisno odrediti posebne sudije da se bave pitanjima vezanim za sudske veštake, kao što je odabir veštaka, situacije kada veštak ne dostavi nalaz i mišljenje koje ispunjava standarde kvaliteta i slično.“ Ovo bi mogao da bude put za bolju komunikaciju između sudova i veštaka kroz koje bi se, na primer, veštaci upoznali sa uobičajenim problemima na koje nailaze u pogledu blagovremene izrade svojih nalaza i mišljenja, kako da primenjuju dosledan pristup strukturi nalaza i mišljenja i kako da sadržina nalaza i mišljenja bude tačna. Isto tako, veštaci bi mogli da iznesu svoja zapažanja u vezi sa, na primer, pritiskom koji trpe zbog rokova za dostavu nalaza i mišljenja.

Jedan od razloga zašto su sudije toliko zavisne od sudskih veštaka je zato što sami ne raspolažu potrebnim znanjima za donošenje odluka o činjenicama u predmetima. Stoga bi trebalo razmotriti obuku sudija o širokom spektru pitanja koja će se verovatno pojaviti na sudu. Pa tako, ako postoji mogućnost da će tokom rada na predmetu finansijskog kriminala biti izveden dokaz o pranju novca, bilo bi poželjno da sudija poznaje osnovne radnje izvršenja krivičnog dela pranja novca (faze plasiranja, raslojavanja i integrisanja nedozvoljenih sredstava) i karakteristične tipologije pranja novca. Na taj način sudija bi

⁸³Association of Certified Fraud Examiners, <http://www.acfe.com>

⁸⁴Evropska komisija za efikasnost pravosuđa (SEPEŽ) (2014.) (European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2014)), op.cit

mogao preciznije da odredi područja u vezi sa kojima veštak treba da dâ nalaz i mišljenje, ili mu možda uopšte neće biti potrebne usluge veštaka ili bar neće biti u situaciji da smatra da mu treba više od jednog veštaka. Ovo bi takođe omogućilo da se izbegne odlaganje postupaka. Shodno tome, bilo bi korisno razmotriti uvođenje obuke za veštake na način na koji je to urađeno u okviru programa Pravosudne akademije u Velikoj Britaniji i njenih partnera, Evropske mreže za obuku sudija, odnosno Međunarodne organizacije za obuku u pravosuđu.

Takođe je jasno, i to je u velikoj meri jedinstveno rešenje primenjeno u Srbiji, da vidljiva uloga i značaj koji se pridaje finansijskim forenzičarima kod postupanja u predmetima finansijskog kriminala predstavljaju dodatni teret za njih jer takvi predmeti se oslanjaju na niz drugih stručnjaka iz komplementarnih oblasti i stepen razvoja i logističke strukture unutar organa ili odeljenja koja istražuju i učestvuju u krivičnom postupku. U izveštaju Evropske Komisije⁸⁵ se navodi da je od pet finansijskih forenzičara koji bi trebalo da budu angažovani u javnim tužilaštvima, samo dvoje zaposleno i da su „...institucionalni i tehnički kapaciteti policije, tužilaca i sudija i dalje nedovoljni i treba ih poboljšati.“ Finansijske forenzičare ne bi trebalo posmatrati iz ugla drugih veštaka, ne zbog toga što dolaze iz posebne profesije, već zato što u skladu sa odredbama ZONDO imaju vrlo specifičan zadatak koji se tiče komponente istraživanja finansijskog kriminala. **U tom smislu, potrebno je rešiti čitav niz strukturalnih pitanja koja nisu povezana sa njihovom ulogom veštaka, pre nego što mogu da počnu efikasno da doprinose radu na predmetima. Iako ZONDO predviđa angažovanje finansijskih forenzičara, u ZKP nema odredbi kojima bi se definisala njihova uloga u krivičnom postupku već se jedino mogu svrstati u kategoriju veštaka. Kao što je gore navedeno, ZONDO predviđa širok opseg stručnih oblasti u svojoj definiciji finansijskog forenzičara. Međutim, ne precizira kako se taj raspon može razumno ostvariti, kako sertifikovati ili testirati kandidate za finansijske forenzičare. Isto tako, nerealno je očekivati da finansijski forenzičar ima sveobuhvatno znanje u svim oblastima koje ZONDO prepoznaje kao ključne.**

Taj zahtev se ne postavlja ni pred jednu drugu profesiju u kojoj je, pre svega, pravilo da se onaj koji je obavlja specijalizuje za određenu specifičnu oblast. Da bi se ostvarila puna primena ZONDO potrebno je da se angažuju i obuče finansijski forenzičari koji su stručni za jednu ili više srodnih oblasti, ili da se angažuju sertifikovani stručnjaci iz drugih oblasti (finansijski tokovi, pranje novca, poreklo imovine itd) koji bi pružali potrebne informacije i pomoć finansijskim forenzičarima prilikom rada na predmetu. To će, naravno, imati finansijske i logističke posledice, ali oslanjanje na relativno mali broj finansijskih forenzičara u velikom broju posebnih oblasti, verovatno neće omogućiti uspešno praćenje, istraživanje i krivično gonjenje učinioa krivičnih dela privrednog kriminala i korupcije.

Štaviše, ZONDO ne određuje nivo ili stepen iskustva koji je potreban da bi se neko lice kvalifikovalo za rad kao finansijski forenzičar u krivičnom postupku. Nasuprot tome, faza istrage, pripreme predmeta i zastupanja na sudu zahtevaju širok spektar njihovog angažovanja. Takođe, u većini istraga finansijskog kriminala, a naročito onog koji proističe iz korupcije i/ili organizovanog kriminala (koji su ključni razlog za uvođenje ZONDO) finansijski forenzičar deo je šireg tima stručnjaka, u kome svi sarađuju i pomažu jedni drugima prilikom prikupljanja, analiziranja i predstavljanja dokaza krivičnog dela koje je predmet istrage. Stoga je nerealno i potencijalno nepravedno očekivati da finansijski forenzičari budu glavni stub krivičnog gonjenja. Shodno tome, trebalo bi razmotriti kako da se znanje i iskustvo finansijskih forenzičara kvalitetno proveriti i oceni.

⁸⁵Evropska komisija (2019.) Radni document službi Komisije – Izveštaj za Srbiju za 2019. (European Commission (2019), *Serbia 2019 Report*, Commission Staff Working Document)

6. NAČELO JEDNAKOSTI ORUŽJA

Načelo jednakosti oružja nalaže da svaka strana dobije razumnu mogućnost da predoči svoje argumente pod uslovima koji je ne dovode u suštinski nepovoljniji položaj u odnosu na drugu stranu u postupku. U širem smislu, to u praksi znači da svaka strana ima mogućnost jednakog pristupa istom nivou informacija, i jednaku mogućnost da iznese svoje argumente i zapažanja, i da za svoje veštake dobije status jednak statusu veštaka koje predlaže javno tužilaštvo. Sudska praksa predviđa da ovo načelo treba procenjivati u svakom konkretnom predmetu uzimajući u obzir postupak u celini, a ne samo neki njegov deo. U adverzijalnom krivičnom postupku to načelo znači da veštaci odbrane moraju biti u istom položaju kao i veštaci koje predloži javni tužilac. U inkvizitorskom krivičnom postupku veštak se smatra neutralnim nezavisno od toga da li njegovo/njeno mišljenje ide u korist ili na štetu okrivljenog.

Međutim, Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je u nizu presuda zauzeo stav da je odbrana stavljena u nepovoljan položaj i da je povređeno načelo „jednakosti oružja“. To je u skladu s članom⁸⁶ EKLJP prema kome:

1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega [sic], ima pravo na pravičnu... raspravu ... pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona.
3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:
 - a) da bez odlaganja, podrobno i na jeziku koji razume [sic], bude obavешten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega [sic];
 - b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje [sic] odbrane;
 - c) da se brani lično [sic] ili putem branioca koga sam izabere [sic] ili, ako nema [sic] dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, besplatno dobije branioca po službenoj dužnosti kada interesi pravde to zahtevaju;
 - d) da ispituje svedoke protiv sebe [sic] ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist [sic] pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega [sic]...

U predmetu *Eggertsdottir protiv Islanda* [2007]⁸⁷, podnosilac predstavke se žalio da je Vrhovni sud Islanda dobio mišljenje veštaka (Državni medicinsko-pravni odbor) koje je sačinilo telo čija četiri člana su zaposlena u bolnici u kojoj je lečen podnosilac predstavke, a tri člana su bili deo Forenzičke komore kojoj je Državni medicinsko-pravni odbor prethodno dao predmet na ispitivanje. ESLJP je smatrao da ova situacija izaziva razumljivu bojazan podnosioca predstavke u pogledu nepristrasnosti suda.

U predmetu *Bönisch protiv Austrije* [1985]⁸⁸, ESLJP je smatrao da je došlo do povrede načela „jednakosti oružja“ jer je veštak (koga je kasnije kao veštaka imenovao sud) pokrenuo krivični postupak i da ga stoga treba smatrati svedokom optužbe. Međutim, veštak odbrane je ispitan kao običan svedok, dok je svedok optužbe ispitan kao veštak kome je dozvoljeno da prisustvuje raspravama i da postavlja pitanja okrivljenom i svedocima i da komentariše njihove dokaze.

Nasuprot tome, u predmetu *Brandstetter protiv Austrije* [1991]⁸⁹, sud je imenovao veštaka i odbio da ispita druge veštake. Veštak je pripadao istoj ustanovi kao lice koje je podnelo krivičnu prijavu, ali pošto odbrana nije mogla da obezbedi dokaze da je veštak nepristrasan sama činjenica da je bio član ustanove

⁸⁶Evropska konvencija o ljudskim pravima 1950 (sa izmenama) (*European Convention on Human Rights 1950 (as amended)*), https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

⁸⁷*Eggertsdottir v. Iceland* [2007] ECHR 31930/04

⁸⁸*Bönisch v. Austria* [1985] Application No. 8658/79, ECHR

⁸⁹*Brandstetter v. Austria* [1991] Application Nos. 11170/84; 12876/87; 13468/87, ECHR

nije bila dovoljna da dovede u pitanje njegovu neutralnost. ESLJP je tvrdio da bi prihvatanje drugačijeg stava ozbiljno ograničilo broj veštaka na koje bi sudski sistem mogao računati.

ESLJP je isto tako presudio u korist okrivljenog kada procesni položaj veštaka nije dovođen u pitanje, ali je ocenjeno da dokazi koje je izneo veštak imaju nepravičan uticaj. U predmetu *G.B. protiv Francuske* [2001]⁹⁰, tokom ispitivanja veštaka su dostavljena dokumenta koja se odnose na prethodnu kriminalnu aktivnost okrivljenog. Nakon petnaestominutnog odlaganja tokom kojeg je pročitao dokumentaciju veštak je promenio svoju ocenu koju je izneo u svom ranijem pisanom izveštaju. Odbrana je onda tražila drugi izveštaj veštaka, što je odbijeno, i optuženi je osuđen na 18 godina zatvora. ESLJP smatra da ovo odbijanje samo po sebi nije povreda Konvencije, ali da bi potpuna promena stava tokom istog ročišta ostavila utisak na porotu i da je zato sud trebalo da traži drugi izveštaj.

Potpuno je jasno da je od suštinskog značaja da veštaci koje je imenovao sud, sem ukoliko je prekršeno načelo „jednakosti oružja“, usklade svoje stavove s objašnjenjima koje je iznela odbrana. U predmetu *Mantovanelli protiv Francuske* [1997]⁹¹, sud je smatrao da „... načelo „jednakosti oružja“ (u okviru šireg koncepta pravičnog suđenja, uključujući stranački karakter postupka, i mogućnost da se ospori dokaz koji je iznela druga strana) mora takođe da se primeni u slučaju izveštaja o tehničkim pitanjima.“ U tom predmetu podnosioci predstavke su tvrdili (a) da im nije data mogućnost da daju uputstva lekaru veštaku koga je imenovao sud, (b) da ni oni ni njihov zastupnik nisu obavesteni o datumima ispitivanja koje je vršio veštak u bolnici (kada je preminula ćerka podnosioca predstavke) i (c) da im nije data mogućnost da izvrše unakrsno ispitivanje veštaka kada je iznosio dokaze na suđenju. ESLJP je smatrao da domaći postupak nije bio pravičan i da je došlo do povrede člana 6 EKLJP.

Međutim, ESLJP je isto tako smatrao da načelo stranačkog postupka ne može da bude izvor opšteg prava na prisustvovanje tokom iznošenja nalaza i mišljenja veštaka, jer načelo treba da se primenjuje na postupak u širem smislu reči. U izdvojenom mišljenju, jedan od sudija je izneo stav da je bilo dovoljno da strana u postupku bude u mogućnosti da ospori izveštaj veštaka na sudu u trenutku kada su dokazi ocenjivani. Načelo „jednakosti oružja“ relevantno je za pitanja koja se tiču imenovanja veštaka u postupku. Činjenica da veštaka angažuje jedna od strana ne predstavlja dovoljan razlog da se postupak okarakterise kao nepravičan. ESLJP je tvrdio da iako ovo može da podstakne percepciju da je veštak pristrasan, to nije odlučujuće. Međutim, ono što jeste odlučujuće je pozicija koju veštak ima tokom trajanja postupka, način na koji obavlja svoju funkciju i način na koji sudija ocenjuje njegovo stručno mišljenje. Kad je utvrđivao procesni položaj i ulogu veštaka tokom postupka ESLJP je uzeo u obzir činjenicu da mišljenje koje iznosi veštak koga je imenovao sud može da ima značajni uticaj na način na koji domaći sud ocenjuje pitanja o kojima veštak govori.

U predmetu *Shulepova protiv Rusije* [2008]⁹², podnosilac predstavke se žalio da postupak u vezi sa zakonitošću njenog zadržavanja u bolnici nije bio pravičan jer su veštaci koje je imenovao sud bili pristrasni. Ona se oslanjala na član 6, stav 1 EKLJP, a ESLJP je napomenuo da su veštaci koje je imenovao sud bili zaposleni u tuženoj bolnici i imali su opštu obavezu da budu lojalni svom poslodavcu. Od njih se tražilo da ocene tačnost dijagnoze koju su dale njihove kolege i da analiziraju njihove nalaze o tome da se podnosilac predstavke mora prisilno zadržati u bolnici. Time se od njih tražilo da analiziraju učinak svojih kolega s ciljem da pomognu sudu da odredi odgovornost njihovog poslodavca. Imajući u vidu da je predstavnik bolnice jasno izrazio stav po kome su medicinski nalazi dati podnosiocu predstavke bili ispravni, a tvrdnje podnosioca predstavke netačne, sumnje podnosioca predstavke u pogledu neutralnosti veštaka mogu se smatrati objektivno opravdanim. Što se tiče uloge veštaka u postupku, ESLJP je

⁹⁰GB v. France [2001], Application No. 44069/98, ECHR

⁹¹Mantovanelli v. France [1997], 8/1996/627/810 ECHR

⁹²Shulepova v. Russia [2008] ECHR 1666

napomenuo da je glavno pitanje u predmetu bilo da li su bili ispravni nalazi dve medicinske komisije čiji je stav bio da je podnosilac predstavke morao biti prisilno zadržan. Pošto je podnosilac predstavke osporavao ove nalaze, sud je imenovao veštaka da ih analiziraju. S obzirom na to da nemaju medicinske kvalifikacije, sudije su morale da pridaju značajnu težinu mišljenju veštaka o medicinskim pitanjima i mišljenje veštaka je bilo jedini dokaz koji je potvrđivao tačnost dijagnoze koju su iznele komisije. Stoga je ESLJP utvrdio da su veštaci imali dominantnu ulogu u postupku.

ESLJP je isto tako primetio da je sud mogao da se osloni i na veštaka iz drugih ustanova, a ne iz tužene bolnice. Isto tako, ESLJP je napomenuo da je podnosilac predstavke mogao da pozove veštaka po svom izboru da svedoči, ali da njegov procesni položaj ne bi bio jednak položaju veštaka koga je imenovao sud. Izjave veštaka koga je imenovao sud koji se, po prirodi svog statusa, smatra neutralnim i nepristrasnim pomoćnikom suda, imale bi veću težinu prilikom sudske procene nego mišljenje veštaka koga je pozvala strana u postupku. ESLJP je smatrao da nije poštovano načelo „jednakosti oružja“ i da je došlo do kršenja člana 6, stav 1 EKLJP.

Nasuprot tome, u predmetu *Poletan i Azirovik protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije* [2016]⁹³, oba podnosioca predstavke navode povredu člana 6. EKLJP zato što su domaći sudovi odbili da dozvole nezavisnoj instituciji da ispita novog („alternativnog“) veštaka. Naveli su da je Biro za krivične istrage (Biro) bio pristrasan, jer je radio u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, koje je podnelo krivičnu prijavu protiv njih. ESLJP je napomenuo da je Biro podneo dva izveštaja veštaka o kvalitetu i količini supstance pronađene u vozilu drugog podnosioca predstavke i da su ti izveštaji potvrdili da je pronađena supstanca čist kokain. ESLJP je napomenuo da činjenica da je veštak bio pripadnik policije sama po sebi ne opravdava percepciju po kojoj on nije sposoban da deluje na neutralan način. ESLJP je dalje naveo da su veštaci pozvani da bi pomogli sudu prilikom određivanja kvaliteta i količine droge, i da se predmet istraživanja ni na koji način ne odnosi na njihovog poslodavca. U stvari, podnosioci predstavke nisu dovodili u pitanje nalaze veštaka prema kojima je predmetna supstanca kokain, i ESLJP je smatrao da je odluka prvostepenog suda da odbije zahtev podnosioca predstavke da se odredi ispitivanje novog veštaka bila u domenu diskrecione odluke suda. Prema tome, po mišljenju ESLJP, činjenica da su kao veštaci imenovani članovi Biroa ni na koji način ne predstavlja kršenje načela jednakosti oružja.

Štaviše, zahtev za pravičnim suđenjem ne obavezuje sud da zatraži mišljenje veštaka ili neku drugu istražnu radnju samo zato što to traži stranka. Pod uslovom da poštuje uslove navedene u Konvenciji, sud ima pravo da odbije pozivanje svedoka koje predlaže odbrana. U predmetu *Huseyn i drugi protiv Azerbejdžana* [2011]⁹⁴, sud je odbacio svedočenja niza svedoka u korist podnosioca predstavke, napominjući da su ti svedoci članovi političkih partija ili zaposleni kod njih, a da su podnosioci predstavke takođe bili članovi tih partija. Sud je oduzeo podnosiocima predstavke mogućnost da daju potpunu i obuhvatnu ocenu dokaza koji su protiv njih korišćeni i shodno tome utvrđeno je da je prekršen član 6, stav 3(b), (c) i (d) EKLJP.

Isto tako, treba naglastiti da ESLJP nema ulogu da određuje da li je konkretan izveštaj veštaka koji je dat sudiji nacionalnog suda pouzdan ili nije. To je odluka koju sudija mora sam da donese. Ovde je važno napomenuti da pravila koja se odnose na prihvatljivost dokaza ne smeju da uskrate odbrani mogućnost da ospori nalaze veštaka putem, na primer, uvođenja alternativnih mišljenja i izveštaja. Postoje situacije u kojima bi se činjenica da se novom veštaku odbija dozvola da ispita materijalne dokaze mogla tumačiti kao kršenje člana 6, stav 1, EKLJP.

⁹³*Poltetan and Azirovik v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [2016] ECHR 417

⁹⁴*Huseyn and Others v. Azerbaijan* [2011], Application Nos. 35485/05; 45553/05; 35680/05 and 36085/05, ECHR

U predmetu *Stoimenov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije* [2007]⁹⁵, podnosilac predstavke se žalio da su sudovi odbili njegov zahtev da ispita novog veštaka u vezi s kvalitetom katrana od maka, na šta se predmet i odnosio, i da su oni svoje odluke zasniivali na izveštajima veštaka koje je izradilo isto Ministarstvo (unutrašnjih poslova) koje je podnelo krivičnu prijavu protiv njega. ESLJP je potvrdio da načelo jednakosti oružja predstavlja deo šireg koncepta prava na pravično suđenje u smislu člana 6, stav 1 EKLJP, u kome se zahteva da svaka strana u postupku dobije razumnu mogućnost da predstavi svoj predmet pod uslovima koji stranku ne stavljaju u nepovoljan položaj u odnosu na drugu stranu u postupku. ESLJP je smatrao da ovo načelo nije poštovano u ovom predmetu jer su odbijani ponovljeni zahtevi podnosioca predstavke da ispita novog veštaka usled čega podnosilac predstavke nije bio u mogućnosti da ospori izveštaj Biroa kao dokaz koji je podneo javni tužilac. ESLJP je smatrao da je došlo do kršenja člana 6, stav 1, EKLJP.

U odnosu na Srbiju, a naročito u odnosu na angažovanje finansijskih forenzičara (u smislu odredbi ZONDO), teško je odrediti da li njihov angažman kao veštaka može da predstavlja kršenje načela jednakosti oružja, i to ne samo zbog toga što postoji tendencija da se to određenje vrši u svakom konkretnom predmetu, imajući u vidu *radnje*, a ne njegovo *prisustvo* na glavnom pretresu. Takođe, ZKP ne pravi razliku između različitih kategorija veštaka, a član 114. definiše veštaka kao “... lice koje raspolaže stručnim znanjem za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku.” Dodatno, bilo koja očigledna povreda načela jednakosti oružja mogla bi se pripisati nizu razloga koji se kreću od toga da okrivljeni možda nije u mogućnosti da angažuje svog finansijskog forenzičara, do toga da je finansijski forenzičar koga je imenovao tužilac možda pristrasan, nedovoljno stručan ili nekompetentan. Isto tako, angažovanje finansijskog forenzičara u fazi istrage može rezultirati okončanjem krivičnog postupka u ranoj fazi (npr. zaključenjem sporazuma o priznanju krivice), u kom slučaju se princip jednakosti oružja ne bi ni raspravljao pred sudom.

Ostavljajući po strani ova razmatranja, činjenica je da se finansijski forenzičari angažovani od strane tužilaštva razlikuju od drugih veštaka koji se pojavljuju pred sudovima jedino po oblasti stručnosti. Stoga bi ključno pitanje trebalo da bude da li se lice optuženo za finansijski kriminal, a koje se suočava sa nalazom finansijskog forenzičara, nalazi u gorem položaju od lica optuženog za ubistvo koje se suočava s nalazom veštaka za balistiku. Shodno tome, ključno pitanje za razmatranje treba da bude da li je osigurana primena načela jednakosti oružja, a ne konkretna stručnost veštaka.

Načelo jednakosti oružja nije izričito pomenuto u ZKP, mada odredba člana 16 (“... sud je dužan da nepristrasno oceni izvedene dokaze i da na osnovu njih sa jednakom pažnjom utvrdi činjenice koje terete ili idu u korist okrivljenog”), govori o procesnoj jednakosti. Sem toga, član 117 ZKP predviđa da okrivljeni može podneskom da traži određivanje veštačenja, i da izjavi žalbu u slučaju da javni tužilac osporava takav podnesak. Član 68. daje detalje o rasponu prava koja se obezbeđuju okrivljenom, uključujući pravo da predstavi činjenice i predloži dokaze u svoju odbranu, i da postavlja pitanja svakom predloženom svedoku.

Kao što je gore navedeno, analize primene ovog načela u Srbiji ukazuju da “... savremeni krivični postupci ... nastoje da ostvare ravnotežu između potrebe da zaštite društvo od kriminalaca i zaštite ličnih sloboda i osnovnih prava okrivljenih. Prema opšteprihvaćenim gledištima, postojanje takve ravnoteže ipak ne podrazumeva potpunu jednakost strana u krivičnom postupku, kao ni apsolutnu zaštitu prava okrivljenog. Pa ipak, načelo

⁹⁵Stoimenov v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia [2007], Application No. 17995/02

*jednakosti oružja podrazumeva nužno postojanje ravnoteže procesnih prava koja stranama omogućuje ravnopravno predstavljanje, zastupanje i ostvarenje njihovih interesa u krivičnom postupku.*⁹⁶

Imajući u vidu stvarno stanje u praksi i dinamiku koja se odvija u postupcima pred sudovima u Srbiji u kojoj sudije i javni tužioci kontrolišu angažovanje stručnih lica, primena načela jednakosti oružja je više pod njihovom kontrolom nego pod uticajem zakonskih odredbi. Način na koji se bude vršila ta kontrola u budućim predmetima privrednog kriminala pokazaće kakav je status ovog načela i ukazati na sva otvorena pitanja.

⁹⁶Petrović, A I Jovanović, I Novi trendovi u Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srbije i regionalne perspective-normativni I praktični aspekti, Misija OEBS-a u Srbiji (Petrović, A and Jovanović, I (eds) (2012), *New Trends in Serbian Criminal Procedure Law and Regional Perspectives - Normative and Practical Aspects*, Organisation for Security Cooperation in Europe, Mission to Serbia)

7. MOGUĆE IZMENE PRAVNOG OKVIRA U REPUBLICI SRBIJI

U državama Zapadnog Balkana uspostavljen je, u većoj ili manjoj meri, odgovorajući pravni okvir. Iako je ova analiza usmerena na procesna pitanja, potrebno je osvrnuti se na širi kontekst. Na nedavnom ekspertskom skupu koji je održan pod pokroviteljstvom Vlade Velike Britanije⁹⁷ primećeno je da „*uprkos značajnom poboljšanju kapaciteta, mnogi organi su i dalje nedovoljno opremljeni za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije širom regiona Balkana*“ i da „... *nema dovoljno istražitelja koji su specijalizovani za složene oblasti kao što su finansijski kriminal i pranje novca, a da razlog tome nisu samo niske zarade. Nije retka pojava da policijski službenici nakon završene specijalizacije ili stručne obuke pređu u privatni sektor u potrazi za boljom zaradom*“.

Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal⁹⁸ navodi u vezi sa Balkanom: „... *nalazi zasnovani na dokazima ukazuju da postoje značajne aktivnosti organizovanog kriminala u mnogim oblastima, kao što su trgovina drogom i oružjem, a da faktori kao što su korupcija ili loše poslovanje podstiču organizovani kriminal...*“ ali da „... *zbog nedostatka naprednih statističkih i analitičkih alata za praćenje obima, trendova i obrazaca aktivnosti organizovanog kriminala, nije bilo moguće utvrditi da li je postignut napredak u borbi protiv organizovanog kriminala ili, naprotiv, da organizovane kriminalne grupe održavaju isti ili viši nivo svojih protivzakonitih aktivnosti.*“

Ono što se potpuno jasno vidi iz istraživanja koje je prethodilo ovoj studiji, jeste da se kod većine zemalja uspeh kod ublažavanja prirode i uticaja finansijskog organizovanog kriminala i korupcije obično meri brojem otkrivenih krivičnih dela, brojem istraga i pokrenutih krivičnih postupaka. U pravnom sistemu Republike Srbije, uvođenje finansijskog forenzičara promovise se kao osnovni institut koji treba da doprinese da se ovaj cilj ostvari, uprkos pomenutim sistemskim problemima. Međutim, u Srbiji, uspešnost rada finansijskih forenzičara zavisiće najpre od uloge koju finansijski forenzičari mogu imati na glavnom pretresu.

Kao što je već napomenuto⁹⁹, još uvek se uočavaju brojni problemi vezani za položaj, kvalifikacije i uloge veštaka u krivičnom postupku. Problemi, kao i njihova potencijalna rešenja, su detaljnije razmatrani u ovoj analizi.¹⁰⁰ Oni u širem smislu uključuju: **redovnije konkurse za imenovanje veštaka i/ili redovne provere kandidata, propisani period trajanja licence veštaka pre obaveznog obnavljanja licence, dokazivanja stečenih i novih znanja u svojoj oblasti veštačenja radi održavanja licence i podnošenje zahteva za obnavljanje licence.** Ovo se takođe odnosi i na finansijske forenzičare. Zbog sve složenijih finansijskih transakcija, finansijski forenzičari takođe moraju da se upoznaju sa novim metodama i stiču iskustva u oblasti svog rada. Najlogičniji način da se pitanja koja se odnose na sticanje zvanja, potrebnu stručnost, kvalifikacije, obuku i stručno usavršavanje veštaka uredi odredbama zakona o sudskim veštacima.

U mnogim zemljama postoje zvanična udruženja veštaka za različite oblasti veštačenja, kao i organizacije koje predstavljaju određene profesije. Akademija veštaka Velike Britanije¹⁰¹ upisuje svoje članove na osnovu provere stručnosti i preporuka, kao i na osnovu uzoraka ranijih izveštaja veštaka. Akademija

⁹⁷Vilton Park (2020.) Rešavanje ozbiljnog i organizovanog kriminala na Zapadnom Balkanu (Wilton Park (2020), Tackling Serious and Organized Crime in the Western Balkans)

⁹⁸UNODC (2019) Merenje organizovanog kriminala: procena podataka Zapadnog Balkana, kratak prikaz istraživanja (United Nations Office on Drugs and Crime (2019), Measuring Organized Crime: Assessment of Data in the Western Balkans, Research Brief)

⁹⁹Vidi deo 6 supra

¹⁰⁰ ibid

¹⁰¹ Op.cit

takođe pruža i propisuje stalno profesionalno usavršavanje i strogo poštovanje kodeksa postupanja. Udruženje sudskih veštaka SAD¹⁰² uspostavilo je zvanje sertifikovanog forenzičkog konsultanta u sudskim postupcima za kvalifikovane veštake i forenzičke konsultante koji ispunjavaju uslove u pogledu obuke iz oblasti forenzičke analize, savetovanja u sudskim postupcima i veštačenja. Udruženje sertifikovanih istražitelja prevara¹⁰³ je profesionalna organizacija koja potvrđuje stručnost i znanje svojih članova na osnovu dokazanog radnog iskustva u oblastima koje se odnose na prevare, testiranja i određenog broja sati profesionalne obuke tokom svake godine članstva.

Odredba **člana 113.** ZKP (koja predviđa da organ postupka određuje kada je za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku potrebno stručno znanje) deluje pomalo nelogično u slučajevima finansijskog kriminala gde je jasno da će stručna analiza i mišljenja veštaka uvek biti neophodni. Osim toga, odbrana takođe mora da se poziva na dokaze svog veštaka kako bi uspešno zastupala klijente, ne samo zbog načela jednakosti oružja. Zato bi trebalo razmisliti o davanju **prava** odbrani da poziva sudske veštake, umesto **mogućnosti** da traži da se izvrši veštačenje.

Postojeća definicija veštaka (**član 114 ZKP**) može da se proširi. Deo odredbe „... lice koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku“ je nejasan jer ne navodi šta je to što čini „stručno znanje“, niti kako se takvo znanje proverava i potvrđuje. Isto tako, raspolaganje potrebnim stručnim znanjem iz finansijske forenzike ne znači nužno stručnost u svim aspektima te discipline, što može dovesti do toga da složene predmete u kojima ima višeslojnih finansijskih transakcija istražuje veštak sa opštom strukom, a ne veštak specijalista. Mogao bi se uključiti i zahtev za proverljivim dodatnim kvalifikacijama, znanjima i/ili iskustvom u vezi sa predmetom. To bi podrazumevalo da mora postojati dinamični registar veštaka za brojne oblasti veštačenja i njihove specijalnosti. Buduće izmene Zakona o sudskim veštacima mogu da uključe i ovo pitanje. Time bi se otklonila potreba za višestrukim veštačenjima, jer bi veštaci bili pravilno odabrani, već na samom početku postupka.

Potrebno je preispitati odredbu **člana 115.** ZKP koja, između ostalog, uređuje dužnosti veštačenja i kazne za propuste tokom obavljanja dužnosti veštačenja. Prvo pitanje koje treba razmotriti su razlozi zbog kojih se veštaci ne odazivaju pozivu da dođu na sud i daju svoj nalaz i mišljenja, ili to ne čine u predviđenom roku. Ako je to posledica prevelikog obima posla a ne neprofesionalnog ponašanja, kažnjavanje veštaka deluje neopravdano. Takođe to može dovesti do toga da veštaci žure da obave veštačenja i podnose nedovršene izveštaje kako bi izbegli novčanu kaznu. Ako se veštaci smatraju profesionalcima, onda se moraju tako i tretirati. Efekti bi bili veći kada bi se pravosudni sistem oslobodio neefikasnih veštaka i onih koji ne žele da rade, umesto što ih najpre koristi, a zatim kažnjava.

Potrebno je preispitati **član 124.** ZKP (organ postupka može narediti da se veštačenje ponovi, ako je, između ostalog, nalaz „... nejasan, nepotpun, pogrešan, u protivrečnosti sam sa sobom ili sa okolnostima o kojima je veštačeno ili se pojavi sumnja u njegovu istinitost“, ili ako je dato mišljenje „... nejasno ili protivrečno“). To ne znači da sudovi ne mogu da isprave očigledne nedostatke, već da je potrebno utvrditi razloge zbog kojih se takvi nedostaci javljaju. Ukoliko veštak poseduje odgovarajuću stručnost i iskustvo u oblasti veštačenja koja je relevantna za predmet, takvi problemi ne bi trebalo da se javljaju, pogotovo ne toliko često kao što to sugerise ovaj član. Isto tako, potrebno je precizirati kriterijume jer nije sasvim jasno kako bi sud mogao razumno utvrditi da su, na primer, dokazi bili „pogrešni“, „nejasni“ ili „protivrečni“.

Jedan od načina da se to uradi je da se dozvoli odbrani da poziva svoje veštake (shodno odredbi člana 13.). Na taj način bi nedoslednosti u iskazu veštaka bile otkrivene na osnovu dokaza i unakrsnog ispitivanja koje preduzimaju ili odobravaju sudovi.

¹⁰² Op.cit

¹⁰³ Op.cit

U skladu sa međunarodnim standardima, finansijski forenzičari moraju da poseduju određene kvalifikacije, ali se čini da bi bilo dobro **da se preciznije definiše postupak izbora veštaka od strane javnih tužilaca kako bi se obezbedio potreban kvalitet i iskustvo veštaka**. Sama činjenica da neko ima kvalifikacije finansijskog forenzičara ne mora da znači da je stručan u svim aspektima te oblasti veštačenja, niti znači da će svi dokazi koje on pruža biti tačni, pouzdani i prihvatljivi. Srbija bi se u tom pogledu mogla osloniti na iskustva drugih zemalja i njihove sudske prakse.

Na primer, Myers ¹⁰⁴ je predložio da veštak pre svedočenja na sudu uradi određenu samoanalizu. Američka Savezna pravila o dokazivanju i predmet *Daubert protiv Merrell Down Pharmaceuticals, Inc.*¹⁰⁵ tražili su da sud uzme u obzir niz faktora koji se odnose na procenu stručnog znanja veštaka prilikom utvrđivanja prihvatljivosti ponuđenih dokaza. U predmetu koji je predstavljen na obuci srpskih sudija¹⁰⁶, sudija King je u predmetu *R. protiv Bonython* primenio trostruki test¹⁰⁷ koji bi mogao da pomogne srpskim sudovima kod donošenja odluke o tome da li je potrebno veštačenje, da li je veštak izveo svoje stručno mišljenje u skladu sa pravilima struke, i da li je veštak zaista stručan u svojoj oblasti. Analiza takođe razmatra različite pristupe zemalja u pogledu veštačenja i karakteristika koje veštaci treba da poseduju. Ta iskustva bi se mogla primeniti u Srbiji i drugim državama Zapadnog Balkana.

Takođe, postoji vidljiva potreba za **smernicama o formatu i minimalnom sadržaju nalaza i mišljenja veštaka**, kao i logičnijem usklađivanju potražnje i ponude veštaka prema stvarnoj potrebi suda (a ne na osnovu potrebe koju je odredilo Ministarstvo pravde). Pored toga, javni tužioci ne bi trebalo prekomerno da se oslanjaju na mali broj iskusnih veštaka nauštrb stručnijih i bolje obučениh veštaka koji imaju manje iskustva.

Na kraju, predloženo je da se razmotri mogućnost da se **zakonom propiše obavezna obuka budućih veštaka o sudskom postupku, uključujući obavezu da registrovani veštaci obnavljaju i unapređuju znanja u svojoj oblasti, kao i obaveznu obuku za sudije i javne tužioce kako da efikasnije iskoriste nalaze i mišljenja veštaka u krivičnom postupku**.

Međutim, čak i ako se reše svi trenutni problemi u vezi sa sudskim veštacima, borba protiv finansijskog kriminala zasniva se na mnogo širem strateškom pristupu, a to je pristup kome Srbija i druge zemlje Zapadnog Balkana treba da streme. Jasno je da je odredbama ZONDO stvoren sveobuhvatni okvir koji uključuje definisan metod korišćenja finansijske forenzike radi efikasnijeg suzbijanja finansijskog kriminala, korupcije i organizovanog kriminala.

Za svaku istragu finansijskog kriminala koja se sprovodi u Srbiji, a u koju su uključeni finansijski forenzičari, mora se obezbediti sledeće:

- Nezavisnost - istrage mogu da budu podložne uticajima politike, te je neophodno obezbediti nezavisnost i onemogućiti nedozvoljeno mešanje.
- Odgovarajuća istražna ovlašćenja - nadležni organ treba da ima ovlašćenje za pretres, hapšenje i pritvor, pregled bankovnih računa, presretanje komunikacija, da od osumnjičenih traži da prijave imovinu i odgovaraju na pitanja pod zakletvom, kao i ovlašćenje za oduzimanje putnih dokumenata.
- Pristup odgovarajućim resursima – nadležni organ treba da ima budžet koji je adekvatan nameni.

¹⁰⁴Op.cit

¹⁰⁵Op.cit

¹⁰⁶Simmons, op. cit

¹⁰⁷Op.cit

- Poverljivost - istrage treba voditi tajno, kako bi se smanjila mogućnost da neko ugrozi ili se umeša u istragu. Pružanje uzajamne, međunarodne pravne pomoći – za predmete u koje je uključeno više zemalja potrebno je obezbediti pomoć u pronalaženju svedoka i osumnjičenih, otkrivanju i pronalaženju novčanih tragova, nadzoru, razmeni obaveštajnih podataka i hapšenju, primeni protokola i postupaka za pretres i izručenje.

Glavni cilj finansijske istrage, posebno one koja se odnosi na korupciju i organizovani kriminal, je da se utvrdi i dokumentuju tokovi novca ili, u slučaju javnih funkcionera, glavni cilj je praćenje kriminalnih aktivnosti i uspostavljanje veze između porekla novca i korisnika, utvrđivanje tačke u kojoj je novac primljen, gde je deponovan, kao i pribavljanje informacije i dokaza o kriminalnoj radnji koja je svemu tome prethodila. Prema tome, istrage bi trebalo da istražuju pranje novca kada je to adekvatno kako bi se otkrile finansijske i ekonomske strukture, osujetile transnacionalne kriminalne mreže i prikupili podaci o obrascima kriminala.

Potrebno je doneti strategiju i sveobuhvatne smernice po kojoj istraga finansijskog kriminala predstavlja ključni deo sprovođenja zakona. Potrebno je obezbediti podršku zvaničnika na najvišem nivou koji će javno promovisati i usvojiti nacionalnu strategiju za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Takođe, potrebno je obezbediti da se javni funkcioneri aktivno uključe u kampanju kojom podržavaju nacionalnu strategiju i prepoznaju sopstvenu odgovornost za njeno sprovođenje.

Potrebno je formirati multidisciplinarnе/operativne grupe koje će činiti finansijski forenzičari, specijalizovani finansijski istražitelji, stručnjaci za finansijsku analizu, stručnjaci za računarsku forenziku, javni tužioci itd. ZONDO je u određenoj meri predvideo formiranje multidisciplinarnih/operativnih grupa. Mora se obezbediti efikasna koordinacija članova tima sa njihovim organima i sistemi za razmenu informacija, kako bi svi bili upoznati sa prethodnim i tekućim istragama koje se vode protiv istih fizičkih i/ili pravnih lica. Takođe je potrebno osmisliti politike i postupke za razmenu informacija/obaveštajnih podataka unutar istih i između različitih organa. Osim toga, treba definisati postupke kojim se sporovi unutar ili između organa rešavaju u najboljem interesu za istragu, a nadležni organi da razmotre donošenju sporazuma, kao što je memorandum o razumevanju kojim bi se ovi procesi i postupci formalizovali i operacionalizovali.

Cilj istraga treba da bude identifikacija obima delovanja kriminalnih mreža i stepen kriminala, praćenje prihoda stečenih iz kriminalne delatnosti i pribavljanje dokaza koji će se koristiti u krivičnim postupcima. Na taj način će se poboljšati sveukupna efikasnost borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Izvori informacija koji se koriste u dobro izgrađenom okviru uključuju kaznene evidencije i obaveštajne podatke, evidencije o hapšenjima, optužnice, osuđujuće presude, informacije o pranju novca/finansiranju terorizma, izveštaje o sumnjivim transakcijama, izveštaje o deviznim transakcijama i izveštaji o transferima, finansijske informacije (kao što su bankovni računi i informacije o klijentima), poverljive informacije (kao što su informacije o finansiranju terorizma), informacije regulatornih tela i opšte obaveštajne podatke i izvore.

Ključna strateška razmatranja tokom faze istrage uključuju upravljanje prikupljenim materijalom, donošenje odluka i izradu i sprovođenje strategije istrage. Važno je na samom početku uspostaviti efikasne sisteme upravljanja i obezbediti da se sav prikupljeni materijal (podaci, obaveštajni podaci i dokazi) evidentira, analizira i čuva. Važno je obezbediti upravljanje i analizu prikupljenog materijala radi: obezbeđivanja podrške u donošenju odluka, određivanja fokusa i prioriteta među pravcima istrage, identifikovanja materijala koji nedostaju, obezbeđivanja informacija za donošenje odluka o resursima, obezbeđivanja podrške u pravljenju rasporeda razgovora, davanja objektivnih sažetaka za svaki predmet i procene o poštovanju zakona i smernica. Pored sistematskog pristupa koji je potrebno primeniti kako bi

se uspešno okončala istraga, važno je da finansijski forenzičari i drugi veštaci budu u stanju da na sudu daju stručna mišljenja na osnovu informacija koje su prikupljene.

Srbija je načinila inovativan korak i uključila finansijske forenzičare u svoj zakonodavni okvir umesto da ih samo svrsta u široku kategoriju veštaka, što je uobičajeno u drugim oblastima veštačenja. Mera do koje će kapaciteti finansijskih forenzičara biti iskorišćeni u krivičnim predmetima, posebno onim koji se odnose na finansijski kriminal, zavisice od rešavanja problema položaja i uloge veštaka u pravnom sistemu Srbije i stvaranja okruženja koje omogućava finansijskim forenzičarima da rade zajedno sa drugim veštacima i stručnjacima iz srodnih i različitih oblasti.

PRILOZI

PRILOG I: OBRAZAC IZVEŠTAJA VEŠTAKA ¹⁰⁸

I - UVOD:

- a) Naziv suda i broj predmeta;
- b) Organ koji je naredio veštačenje ili stranka koja je imenovala veštaka;
- c) Datum izveštaja, datum imenovanja i datum koji je određen kao krajnji rok za podnošenje izveštaja;
- d) Stranke u postupku, njihovi advokati i / ili drugi predstavnici, navođenje stranaka koje su bile prisutne ili zastupane tokom veštačenja;
- e) Sudski veštak (stručnjaci) u čijoj biografiji se navodi zvanje, kvalifikacije i prethodno iskustvo;
- f) Izjava o nezavisnosti i nepristrasnosti;
- g) Potvrda o osiguranju veštaka;
- h) Imena i specifični zadaci pomoćnika ili tehničkih stručnjaka koji su dali svoj doprinos;
- i) Spisak dokumenata koji su primljeni i korišćeni kao osnova za formiranje nalaza i mišljenja veštaka ili za odgovaranje na pitanja, uz napomenu o tome koja dokumenta su dostavile stranke, a koja dokumenta je veštak prikupio, i prikaz literature vezane za temu koja se obrađuje;
- j) Pitanja koja je postavio sudija ili stranka koja je imenovala veštaka i posebne smernice, ako su date;
- k) Detalji istraživanja i preduzetih radnji;
- l) Detalji u vezi sa postupkom
- m) Postupak koji je sproveden kako bi se obezbedilo poštovanje principa kontradiktornosti tokom čitavog perioda veštačenja.

II – RAZRADA

Istraživanje, diskusija i analiza veštaka

- a) Osnovne informacije / kontekstualni elementi;
- b) Činjenice, njihovo poreklo i utvrđeni uzroci i izjave stranaka u vezi sa njima;
- c) Sve relevantne naučne ili praktične činjenice u vezi sa predmetom i postavljena pitanja i navođenje odgovarajuće naučne literature;
- d) Nalazi /rezultati istrage ili istraživanja veštaka;
- e) Zapažanja i ili izazovi koje su strane u postupku iznele u vezi sa preliminarnim izveštajem (ako ih ima);

¹⁰⁸ Preuzeto od Evropskog instituta za sudsko veštačenje i sudske veštace (2015), op.cit

- f) Ako je moguć niz nalaza /rezultata, mišljenja, naznaka verovatnog raspona i izvora svakog od njih;
- g) Odgovor veštaka na sve zahteve i odgovore na sva pitanja koja su postavile strane u postupku;
- h) Evidencija svih razgovora sa strankama u postupku.

Izveštaj takođe može sadržati i sve druge aspekte koji se tiču istraživanja veštaka, a koji važe u postupku koji se primenjuje zbog pravila koja propisuju zakoni, ili aspekte koji se tiču etike u okviru određene stručne oblasti ili bilo kojih drugih profesionalnih pravila ili smernica veštaka.

III – ZAKLJUČCI

- a) Opravdano i logično predstavljeno mišljenje i / ili odgovor na pitanja
- b) Informacije o stepenu pouzdanosti nalaza i
- c) Potpis veštaka kome prethodi „Izjava o istinitosti“:

„Potvrđujem da sam jasno rekao u izveštaju o kojim činjenicama i materiji sam stekao saznanja, a o kojim ne. Potvrđujem da su oni o kojima sam stekao saznanja istiniti. Izneto mišljenje predstavlja istinito i moje profesionalno mišljenje o pitanjima na koja se odnosi.“

PRILOG II – UPOREDNI PREGLED ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU U SRBIJI, ALBANIJI, BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ, NA KOSOVU, U CRNOJ GORI, SLOVENIJI, BUGARSKOJ I SEVERNOJ MAKEDONIJI

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Srbija (Zakonik o krivičnom postupku)	Član 113. Veštačenje određuje organ postupka	Član 114. Jedan veštak, a u složenim predmetima dva ili više	Član 115. Veštak koji se poziva mora da se odazove pozivu i da svoj nalaz i mišljenje u određenom roku. Na zahtev veštaka, iz opravdanih razloga, organ postupka može produžiti rok	Član 118. Naredba o veštačenju sadrži pitanja na koja treba odgovoriti, rok za podnošenje nalaza i mišljenja	Član 115. Ako veštak koji je uredno pozvan ne dođe, ili se bez odobrenja udalji sa mesta gde treba da bude ispitan, organ postupka može narediti da se prinudno dovede, a sud ga može i kazniti novčano do 150.000 dinara Ako veštak bez opravdanog razloga neće da veštači ili ne iznese nalaz i mišljenje u roku koji je određen, sud ga može kazniti novčanom kaznom do 150.000 dinara.	Član 119. Od veštaka će se zahtevati da pre veštačenja položi zakletvu koja glasi: „Zaklinjem se da ću veštačiti u skladu sa pravilima nauke ili veštine, savesno, nepristrasno i po svom najboljem znanju, i da ću tačno i potpuno izneti svoj nalaz i mišljenje.“	Član 124. Kada je nalaz nejasan, nepotpun, pogrešan, u protivrečnosti sam sa sobom ili sa okolnostima o kojima je veštačeno ili se pojavi sumnja u njegovu istinitost; Kada je mišljenje nejasno ili protivrečno Ako se ovi nedostaci ne mogu otkloniti ponovnim ispitivanjem veštaka ili dopunskim veštačenjem, organ postupka će odrediti drugog veštaka koji će obaviti novo veštačenje.	Član 125. Stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje. Stranka može izabrati i punomoćnog ovlastiti stručnog savetnika kada organ postupka odredi veštačenje. Član 300. Radi razjašnjenja pojedinih tehničkih ili drugih stručnih pitanja koja se postavljaju u vezi sa pribavljenim dokazima ili prilikom saslušanja osumnjičenog ili preduzimanja drugih dokaznih radnji, javni tužilac može zatražiti od stručnog lica odgovarajuće struke da mu o tim pitanjima da potrebna objašnjenja. Ako su prilikom davanja objašnjenja prisutni osumnjičeni ili branilac, oni mogu tražiti da to lice pruži bliža objašnjenja. U slučaju potrebe, javni tužilac može tražiti objašnjenja i od odgovarajuće stručne ustanove.	/

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Severna Makedonija (Krivičen zakonik)	<p>Član 236.</p> <p>Veštak se određuje iz Registra sudskih veštaka.</p> <p>Predistražni postupak – javni tužilac izdaje naredbu za veštačenje</p> <p>Glavni pretres – sud izdaje naredbu za veštačenje</p>	<p>Član 236.</p> <p>Jedan veštak osim u složenim predmetima kada se angažuju dva ili više veštaka</p>	<p>Član 237.</p> <p>Veštak mora da se odazove pozivu i da svoj nalaz i mišljenje u predviđenom roku.</p> <p>Izveštaj treba da sadrži razmatrane dokaze, sprovedene testove kao i mišljenje i objašnjenje kako se došlo do tog mišljenja</p>	<p>Član 239.</p> <p>Veštak se poziva da da iskaz o predmetu veštačenja i navede sve što je uočio i da svoje nepristrasno mišljenje</p> <p>Član 242.</p> <p>U zapisniku o izveštaju veštaka ili pisanom nalazu i mišljenju navodi se ko je sproveo veštačenje i pripremio izveštaj veštaka.</p> <p>Organ koji je zahtevao veštačenje obaveštava strane u postupku da je dostavljen nalaz, odnosno, mišljenje i da se dati nalaz i mišljenje mogu razgledati.</p>	<p>Član 237.</p> <p>Veštak koji ne dođe, ne opravda svoj nedolazak ili odbije da da svoj nalaz i mišljenje može biti kažnjen novčanom kaznom (500-1.500 evra izraženo u makedonskim denarima)</p>	<p>Nije navedena</p> <p>Međutim, u skladu sa članom 239, veštak se unapred upozorava da je davanje lažnog iskaza krivično delo.</p>	<p>Član 243.</p> <p>Ako su nalaz ili mišljenje veštaka nejasni, nepotpuni ili nedosledni od veštaka će se tražiti da izmeni takav nalaz ili mišljenje.</p>	<p>Član 244.</p> <p>Javni tužilac, okrivljeni i branilac imaju pravo da imenuju stručnog savetnika iz Registra sudskih veštaka da pomognu prilikom prikupljanja informacija ili da ospore nalaz i mišljenje veštaka</p> <p>*Član 45 predviđa formiranje istražnih centara u okviru javnih tužilaštava.</p>	<p>Član 236.</p> <p>U slučaju da nema univerzitetskih, naučnih ili stručnih institucija koje se bave relevantnim analizama, u izuzetnim situacijama, može se angažovati strani veštak.</p>

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Albanija (Kodi i Procedurës Penale)	Član 179. Veštak se određuje iz Registra sudskih veštaka od strane organa postupka	Član 179. Kod složenih predmeta ili kada je potrebno poznavanje različitih oblasti organ postupka imenuje više veštaka	Član 179. Veštak ima obavezu da obavi povereni zadatak osim ako ne postoje osnove za njegovo/njeno izuzeće, ili veštak nema nadležnost ili stručnost za obavljanje veštačenja Član 183. Veštak se upozorava na obaveze i odgovornosti koje proističu iz krivičnog zakonika Organ postupka određuje pitanja na koja veštak treba da odgovori	Član 185. Veštak daje svoj nalaz i mišljenje u pisanoj formi. Ako su činjenice složene i veštak ne može odmah da dá odgovor, organ postupka mu odobrava rok ne duži od 60 dana Član 183. Veštak se upozorava na obaveze i odgovornosti koje proističu iz krivičnog zakonika Organ postupka određuje pitanja na koja veštak treba da odgovori	Član 186. Ako veštak ne dá svoj nalaz i mišljenje u predviđenom roku ili ako zahtev za produžetak roka nije prihvaćen ili je veštak nehatno obavio svoj zadatak, veštaka može zameniti drugi. Veštak kome je pronađena zamena može biti kažnjen novčanom kaznom do 10.000 albanskih leka	Član 183. „Svestan moralne i pravne obaveze u vezi sa zadatkom koji izvršavam obaviću ga pošteno i pravično i čuvaću poverljivost svih radnji vezanih za veštačenje.“	Član 186. Veštaka može zameniti drugi ako ovaj nije dao svoje mišljenje u predviđenom roku ili ako se ne prihvati zahtev za produženje roka ili ako prvi veštak nehatno obavi svoj zadatak.	/	Član 179. Kada se potrebno stručno znanje ne može dobiti od sudskih veštaka upisanih u Registar organ postupka traži veštačenje drugog stranog ili domaćeg stručnog lica koje nije upisano u Registar.

Država i zakon	Angažovan je veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Hrvatska (Zakon o kaznenom postupku)	Član 309. Veštačenje određuje telo koje vodi postupak	Član 309. Po pravilu određuje se jedan veštak, a ako je veštačenje složeno dva ili više veštaka.	Član 310. Osoba koja se poziva kao veštak dužna je odazvati se pozivu i dati svoj nalaz i mišljenje	Član 312. Veštak se poziva da brižljivo prouči predmet veštačenja, da tačno navede sve što uoči i nađe i da svoje mišljenje iznese nepristrasno i u skladu s pravilima nauke i veštine. Član 314. Nalaz i mišljenje unosi se odmah u zapisnik. Veštaku se može odobriti da naknadno podnese pisani nalaz i mišljenje u roku koji mu odredi telo koje vodi postupak. Član 316. Nakon završenog veštačenja kojem nisu bile prisutne stranke one se obaveštavaju da je veštačenje obavljeno i da zapisnik o veštačenju, odnosno pisani nalaz i mišljenje mogu razgledati i preuzeti	Član 310. Ako veštak ne dođe, a izostanak ne opravda, ili odbije da veštači može se kazniti novčanom kaznom do 50,000 hrvatskih kuna	Član 312. Od veštaka se može tražiti da obeća da će iskazivati istinu. Obećanje glasi: „Obećavam da ću povereno mi veštačenje obavljati savesno i prema svom najboljem znanju, a nalaz i mišljenje izneću tačno, potpuno i objektivno u skladu sa pravilima struke.“	Član 317. Ako je nalaz veštaka nejasan, nepotpun ili protivrečan, a ti nedostaci se ne mogu otkloniti ponovnim ispitivanjem veštaka, obnoviće se veštačenje s istim ili drugim veštakom. Član 318. Ako u mišljenju veštaka ima protivrečnosti ili drugih nedostataka ili se pojavi osnovana sumnja u tačnost datog mišljenja, a ti nedostaci i sumnja se ne mogu otkloniti ponovnim ispitivanjem veštaka, zatražiće se mišljenje drugog veštaka.	/	/

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Bosna i Hercegovina (Zakon o krivičnom postupku)	Član 96. Pismenu naredbu za veštačenje izdaje tužilac ili sud.	Nije određen	Član 97. Veštak je dužan da dostavi svoj izveštaj tužiocu, odnosno, sudu koji sadrži dokaze koje je pregledao, obavljene testove, nalaz i mišljenje do kojeg je došao i sve druge relevantne podatke koje veštak smatra potrebnim za pravednu i objektivnu analizu. Veštak će detaljno obrazložiti kako je došao do određenog mišljenja.	Član 99. Veštak se poziva da pažljivo razmotri predmet veštačenja, da tačno navede sve što zapazi i utvrdi i da svoje mišljenje iznese nepristrasno i u skladu s pravilima nauke i veštine. Prilikom davanja nalaza i mišljenja o predmetu koji se pregleda veštak se isključivo oslanja na dokaze na koje su mu ukazala ovlašćena službena lica, tužilac ili sud. Veštak može da svedoči samo o činjenicama koje proizilaze iz njegovog neposrednog saznanja (osim ako se prilikom pripreme svog nalaza i mišljenja nije koristio informacijama na koje bi se opravdano oslanjali ostali stručnjaci iste struke) Veštaku se mogu davati objašnjenja i može mu se dozvoliti da razmatra spise. Veštak može da predloži izvođenje dokaza od značaja za davanje njegovog nalaza i mišljenja.	Nisu određene	Nije određena ali u članu 99. kaže se da će se veštak posebno upozoriti da je lažno veštačenje krivično delo	Nije određeno	/	/

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Crna Gora (Zakonik o krivičnom postupku)	Član 137. Veštačenje određuje organ koji vodi postupak pisanom naredbom.	Član 137. Jedan veštak, a ako je veštačenje složeno dva ili više veštaka	Član 138. Veštak je dužan da se odazove pozivu i da da svoj pisani nalaz i mišljenje u roku određenom u naredbi. Taj rok se iz opravdanih razloga, na zahtev veštaka može produžiti.	Član 140. Veštak će se pozvati da predmet veštačenja brižljivo razmotri, da tačno navede sve što zapazi i nađe i da svoje mišljenje iznese nepristrasno i u skladu sa pravilima nauke i veštine. Organ pred kojim se vodi postupak stara se da se veštačenjem utvrde i objasne sve važne činjenice i u tu svrhu pokazuje veštaku predmete koje će razmotriti, postavlja mu pitanja i, po potrebi, traži objašnjenja u pogledu datog nalaza i mišljenja. Veštaku se mogu davati objašnjenja, a može mu se dozvoliti i da razmatra spise. Veštak može predložiti da se izvedu neki dokazi ili pribave neki predmeti i podaci od značaja za davanje nalaza i mišljenja. Član 144. Po završenom veštačenju kome nisu prisustvovala stranke one će biti obavestene da je veštačenje obavljeno i da zapisnik o veštačenju, odnosno pisani nalaz i mišljenje mogu razgledati.	Član 138. Ako veštak koji je uredno pozvan ne dođe, ili ako odbije da veštači ili vredi organ koji vodi postupak ili druge učesnike postupka, ili ako ne da nalaz i mišljenje u roku iz naredbe može da se kazni novčanom kaznom do 1.000 evra	Član 140. Veštak će se posebno upozoriti da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično delo. Od veštaka se može zahtevati da položi zakletvu: „Zaklinjem se da ću veštačiti savesno i nepristrasno, po svom najboljem znanju i da ću tačno i potpuno izneti svoj nalaz i mišljenje.“	Član 145. Ako je za veštačenje određeno više veštaka, a podaci u njihovom nalazu se bitno razilaze, ili ako je njihov nalaz nejasan, nepotpun, ili protivrečan, a ti nedostaci se ne mogu otkloniti ponovnim saslušanjem veštaka, veštačenje se ponavlja sa drugim veštacima. Član 146 Ako u mišljenju veštaka ima protivrečnosti ili nedostataka ili se pojavi osnovana sumnja u tačnost datog mišljenja, a ti nedostaci ili sumnja se ne mogu otkloniti ponovnim saslušanjem veštaka, zatražiće se mišljenje drugih veštaka.	/	/

Država i Zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Slovenija (Zakon o kazenskom postupku)	Član 249. Veštačenje se određuje pisanom naredbom organa koji sprovodi postupak u kojoj se navode činjenice koje veštačenjem treba ustanoviti ili proceniti	Član 249. Jedan veštak, u slučaju da se radi o složenom veštačenju dva ili više veštaka	Član 250. Veštak je dužan da se odazove pozivu i da da svoj nalaz i mišljenje Član 252. Veštak će biti upućen da mora pažljivo da razmotri predmet veštačenja da tačno navede sve što zapazi i pronade i da nepristrasno mišljenje u skladu sa pravilima nauke i struke.	Član 252 Organ postupka davaće smernice za veštačenje, navedeće veštaku predmete koje treba da ispita, postavljaće veštaku pitanja, a po potrebi, tražiti objašnjenja u vezi sa datim nalazom i mišljenjem. Veštaku se mogu davati objašnjenja i može mu se dozvoliti da pregleda spise predmeta. Veštak može da predloži da se izvedu dokazi i obezbede predmeti i podaci od značaja za davanje nalaza i mišljenja Član 254. Nalaz i mišljenje veštaka se odmah unose u zapisnik. Veštaku se može dozvoliti da dostavi svoj nalaz i mišljenje u roku koji određuje organ pred kojim se vodi postupak.	Član 250. Ako veštak koji je uredno pozvan ne dođe, a izostanak ne opravda, ili ako odbije da veštači može se kazniti novčanom kaznom u skladu sa članom 78.	Član 250. Veštak će se upozoriti da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično delo. Pre početka veštačenja od veštaka se može tražiti da položi zakletvu, mada se ne navode reči zakletve.	Član 257. Ako se nalazi veštaka razlikuju u suštinskim pitanjima, ili su njihovi nalazi nejasni, nepotpuni, protivrečni i ako se ti nedostaci ne mogu otkloniti novim saslušanjem veštaka, veštačenje se ponavlja sa istim ili drugim veštacima. Član 258 Ako u mišljenju veštaka ima protivrečnosti ili nedostataka ili se pojavi osnovana sumnja u tačnost datog mišljenja, a ovi nedostaci i sumnja ne mogu se otkloniti novim saslušanjem veštaka, tražiće se mišljenje drugih veštaka.	/	/

Država i zakon	Angažovanje veštaka	Broj angažovanih veštaka	Dužnost veštaka	Izveštaj veštaka Postupak/ Prezentacija	Sankcije	Zakletva veštaka	Dopunsko veštačenje	Dodatne odredbe, npr. stručni savetnici	Zapažanja
Kosovo (Zakonik o krivičnom postupku)	<p>Član 136</p> <p>Državni tužilac može da iskoristi veštačenje kada postoji pitanje koje je važno za krivicu ili nevinost okrivljenog ili obim štete prouzrokovane krivičnim delom</p> <p>Veštak treba da je stručno obučen ili da ima iskustvo koje je relevantno i aktuelno</p> <p>Član 134.</p> <p>Pre angažovanja veštaka državni tužilac izdaje odluku i u njoj navodi: konkretna pitanja ili niz pitanja za veštaka, osnovu za stručno veštačenje kao i obrazovanje, iskustvo i prethodno iskustvo na mestu sudskog veštaka</p>	/	<p>Član 136</p> <p>Veštak mora da sačini izveštaj koji sadrži kratak pregled metoda za davanje nalaza i mišljenja</p> <p>Veštak ne sme da izrazi mišljenje o krivici ili nevinosti okrivljenog</p> <p>Član 135.</p> <p>Uredno pozvani veštak mora da se odazove pozivu i da da svoj nalaz i mišljenje u predviđenom roku.</p> <p>Na zahtev veštaka, iz opravdanih razloga, organ koji sprovodi postupak može da produži navedni rok.</p>	<p>Član 138.</p> <p>Izveštaj veštaka sadrži pitanje koje je relevantno za krivicu ili nevinost okrivljenog, obim štete koja je nastala izvršenjem krivičnog dela, stručne kvalifikacije ili iskustvo veštaka, zašto je ono relevantno i koliko su aktuelni njegova stručnost i iskustvo, opis analiziranih dokaza, opis analize, objašnjenje da je analitička praksa u toj oblasti opšte prihvaćena ili ima naučne ili tehničke osnove, zaključak sa mišljenjem veštaka kojim se odgovara na pitanje ili objašnjenje o tome zašto na pitanje nije moglo da se odgovori</p>	<p>Član 135</p> <p>Ako svedok koji je uredno pozvan ne dođe, a svoj izostanak ne opravda, ili ako bez odobrenja napusti mesto gde je trebalo da bude saslušan, organ koji sprovodi postupak može narediti da se svedok silom dovede pred sud.</p> <p>Sud mu/joj može odrediti novčanu kaznu od 250 evra.</p> <p>Ako veštak, pošto je upozoren na posledice odbijanja veštačenja, bez zakonskog opravdanja odbije da svedoči, ili ne pruži svoj nalaz i mišljenje u određenom roku, sud mu može odrediti novčanu kaznu do 500 evra.</p>	<p>Nije navedena ali se u članu 125. kaže da državni tužilac čita veštaku upozorenje da je ...dužan da govori istinu i da u suprotnom može biti gonjen u skladu sa Krivičnim zakonikom.</p> <p>Veštaci su dalje dužni da objasne korake koje su preduzeli da bi došli do stručnih saznanja u datom slučaju“</p>	/	/	/

